3 1761 08098627 6

Narodna shkola

PG
3825
N35
1922

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/narodnashkolache00ulvo

From th
of

JOH

НАРОДНА ШКОЛА.

Четверта часть.

Ціна примірника 1.700 Марок.

87.000 Mk.

У ЛЬВОВІ, 1922.

Накладом Видавництва шкільних книжок.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

НАРОДНА ШКОЛА.

ЧЕТВЕРТА ЧАСТЬ.

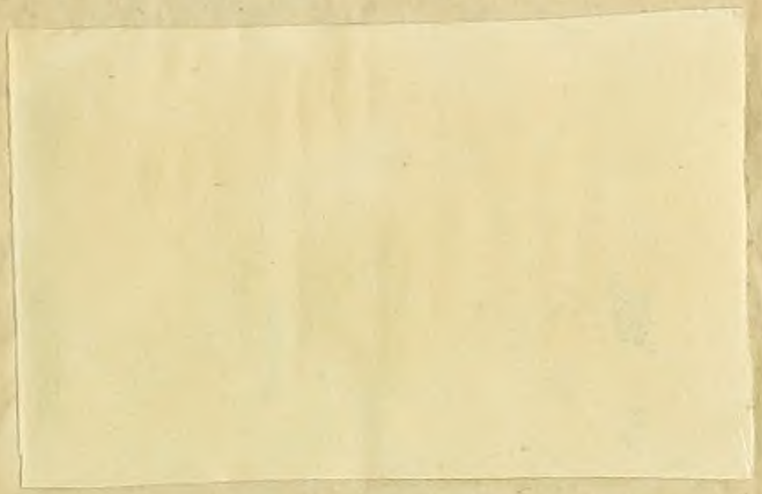

Ціна примірника 1.700 Марок.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

У ЛЬВОВІ. 1922.

Накладом Видавництва шкільних книжок.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

PG
3825
N35
1922

В публи́чних шко́лах ма́ють ужива́ти ся лиш книжки́, припи́сані Курато́рією і ви́дані на́кладом Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ви́нявши окре́мі упова́жненя Курато́рії. Тако́ж не ві́льно тих книжо́к продава́ти по ці́на́х ви́сших над ті, я́кі на за́головнім ли́сті озна́чені. Ко́жда кни́жка, ви́дана на́кладом Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ма́є на за́головні м ли́сті орла́ з на́писом: „Видавни́цтво книжо́к шкільни́х“.

І.

1. Величáйте Бóга.

Кóжда птúчка, хоч малéнька,
Що лугóм лїтáє,
Рáно, в вéчер веселúть ся,
Бóгу піснь співáє.
І ви дїти, лю́бі цьвіти,
Тїште ся, співáйте,
Бóга Твóрця голосóчком
Мúлим величáйте!

Чи то рáно, чи у вéчер,
Чи де при робóтї,
Чи то в цéркві, в дóмі Бóжім,
Чи при грі, охóтї:
Всю́ди, дїти, голосóчком
Мúлим заспівáйте,
Бóга Твóрця в пíснях крáсних
Звýчно величáйте.

Де піснь звýчно рознесé ся,
Там душá злїтáє
Аж до хмáри, аж до нéба,
Гóре забувáє. —
Рýскі дїти, крáсні цьвіти,
Тїште ся, співáйте,
І у рýских крáсних пíснях
Бóга величáйте!

2. Цéрква.

Гóсподь наш Ісýс Христóс навчáв, що молúтись Бóгу мóжна на кóждім мíсци. Протéж нїкóли не залишáв він ходúти до цéркви, де усé нагáдує про Бóга, єгó велúкі дїлá і єгó милосéрдиє до нас грíшних. Христóс нáвіть навчáв шануватú цéркву, і як однóго разý побáчив, що в сьвятúнї продаю́ть птúцю та всякий крам і міняю́ть грóші, зáраз повиганя́в крамарíв, кажучú: „Не робíть з дóму Отця́ Мóго торговóї хáти“.

Знáючи все те, лю́ди христия́ньского закóну з дáвна будувáли церквú, а в ті далéкі часú, колú не вíльно булó прилю́дно визнавáти Христóвої вíри, щúрі христия́ни слýжбу Бóжу відправля́ли в призна́чених на те печéрах своїх, де онú й самí ховáлись.

Церквú в нас будýють нáйбільш деревя́ні, і по давнóму звичáю онú мýсять мáти вид абó корабля́ абó хрестá. Се зáдля тóго, щобú памятáти нам, що цéрква Бóжа мáє сúлу вúвести чоловíка з грíшного житя́, як той корабéль з велúкого мóря, абó, що онá,

як чéсний хрест, оборóнить чоловíка від знúщення дýха. При цéркві будýють по богáтших сéлах і дзвінúцї, де вúсять дзвóни зáдля склúкування людúй до слýжби Бóжої. Опріч тóго кóло цéркви мóжна побáчити ще й хáту для отця́ духóвного.

За дýже недбáлу вважáють сїльскý громáду, що не мáє сúли спромогтúсь на збудóване цéркви в своїм селї. З дáвна вже так ведé ся в нас, що церквú будýють нáвіть бíдні сéла, бо на такé дїло онú мóжуть дістáти запомóгу від усїх щúрих християн.

Збудовáвши цéркву, трéба її піддéржувати, трéба, щоб в нїй булó чúсто, щоб усé бýло до ладý, як слїд в Бóжому дóмі, і щобú був у нéї сьвящéник. Для сьвящéника кóжда громáда мáє церкóвну зéмлю, котрóю він сам орýдує. Обробляє її він чи своїм кóштом, чи склúкує до тóго часáми тóлоку з людúй своéї парáфії. Окрім дóходу з церкóвної землї, сьвящéник дістаé грóші за дéякі трéби; за слýжби Бóжі, за прóвід вмерлóго на цвинтáр, за молéбнї та панахúди. Рáзом зі сьвящéником дбáють ще о цéркву дяк та стáрший брат. Однáк ще і самí парафіяни пильнýють цéркви: онú складáють з сéбе за прóводом сьвящéника церкóвні брáтства, дáлі — парубóцтво по дéяких сéлах купýє за зібрані нúми зі складóк грóші сьвічкú до ікóн, а дївчáта заквітчують дéякі ікóни та додаю́ть їм красú бинда́ми.

Нї однá людúна не минé цéркви: як врóдить ся чоловік на сьвіт — єгó зáраз хрестя́ть в цéркві; підростé він, тодї що рóку в цéркві спокутóвує він гріхú свої і причащáє ся Сьвятúх тайн; в цéрквіж берé кóжда людúна шлюб, як діждé зрілих лїт, та в цéрквіж відспівують тобí, як вмреш. А крім тóго до цéркви дóбре почутé тя́гне чоловíка, колú Бог дасть éмý якунебýдь рáдість, абó колú трáфить ся éмý якé лúхо: чи хлїб не врóдить, чи хорóба напáде, чи що інше. Пíсля щúрої молúтви чоловік вихóдить з цéркви з заспокóєною душéю, і стрáчена надія знов вертáє ся в єгó сéрце. А то ще чáсто у цéркві дóбрий пáстир научáє духóвних овéць своїх, як трéба жúти по закóну прáвди і любóви.

3. Ра́ння моли́тва.

Ско́ро ра́ння схо́дить зо́ря,
І земля́ Тобі́ і мо́ря,
Вся́ка твар Тобі́ співа́є,
Бо́га-Тво́рця велича́є!

Чоловік, що сотворе́ний
І так ще́дро обдаре́ний,
Чиж не мав би Тя хвали́ти,
За спасе́ніє славити?

Ле́дви о́чи протира́ю,
В не́бо по́гляд мій зверта́ю,
Шлю Тобі́ моли́тви мо́ї
Дя́кую за ла́ски Тво́ї.

Мно́гих вспіла смерть забра́ти,
Що ще вче́ра ляглй спа́ти,
Ми же ни́нї ся збуди́ли,
Щоби́ Го́спода хвали́ли.

4. Ангели і пе́рли.

По золоти́стім о́блаці висо́ко-висо́ко летїли два а́нгелики і приглядали ся красотї се́го сьвіта. Оде́н з них мав на ши́ї до́вгий шнур дорогоцїнних пере́л. Они́ ду́же сподо́бались дру́гому а́нгелови; він взяв їх в ру́ки та став приглядати ся їм бли́зше. Нара́з перерва́в ся шнур а пе́рли посипали ся на зе́млю.

Ангеликам ста́ли сльо́зи в оча́х, а моло́дший сказа́в до ста́ршого: „Вибача́й, дороги́й бра́тчику, не вми́сне се ста́ло ся; я полечу́ на зе́млю, позбира́ю твої пе́рли і віддам тобі. Ти наси́лиш їх наза́д на шнуро́к, завя́жеш на ши́ю і забу́деш про все.“ І мов го́луб спусти́в ся долі́в.

На землї вла́сне зорі́ло. Ангел злетів на луг. На ко́ждій трави́чцї, на ко́ждім листо́чку і цьвітцї миготі́ли з дале́ка ка́плї роси́ то голу́бо, то зеле́но, то жо́вто — мов живі. „Що за ща́стє! — заклйкав — се пе́рли мо́го бра́тчика!...“ Назбира́в їх бога́то-бога́то, посклада́в в золоту́ скри́ночку і полетів до не́ба. Але ле́дви став пе́ред бра́тчиком, всї пе́рли стопи́ли ся, а ста́рший бра́тчик пусти́в їх з дощем на зе́млю.

Засумува́в ся моло́дший і полетів знов на зе́млю. Шука́в, шука́в всю́ди — по поля́х, по лїса́х, по го́рах, по во́дах, а на́віть в глубинї мо́ря. Нара́з став пе́ред ним яки́йсь чоловік і ка́же: „В тім мо́рю і в тих го́рах найшо́в я пе́рли на при́чуд га́рні. Бери́ їх і занеси́ твому бра́тчикови, най не сумує бі́льше.“ Ангелик втїшив ся ду́же, забра́в ті пе́рли і занїс до бра́тчика. Але се не були́ его́ пе́рли. Був се яки́йсь скарб лю́дский — тож і зве́рнено его́ наза́д.

І знов засумува́в ся моло́дший а́нгелик і спусти́в ся на крильця́тах на зе́млю. Ніжки єго́ опе́рли ся на дома́х яко́гось мі́ста. Все там спа́ло твердим сном; ті́лько в одни́й мали́й хатчи́нї миготі́ло сьві́тло скрізь вікно́. Над лі́жочком хо́рої дити́нки сиді́ла ма́ти і моли́ла ся горя́чо, а вели́кі, тяжкі́ сльо́зи коти́ли ся їй по лиці́. Ангелик позбира́в ті сльо́зи ма́терині і поли́нув з ни́ми до бра́тчика.

„Се мої пе́рли, се найдоро́жший скарб сьві́та!“ Він увяза́в їх довко́ла ши́ї і оба́ бра́тчики полеті́ли до не́ба; там зложи́ли ті пе́рли пе́ред трон Всевишнього.

5. Три цьві́ти.

У днях, коли́ поки́нув я дім сво́го вітця́,
Три цьві́ти взяв собі́ в доро́гу житя́:
Від не́ньки і бра́та два цьві́ти-м діста́в,
А тре́тий серде́чний прия́тель пода́в.
„О до́кіль з них жа́ден менї́ не усхне́,
До́ти, знать, ко́жде з них лю́бить ще мене́.“

Мину́ли днї ща́стя, розко́ши, утіх, —
На плач і терпі́нє змінив ся мій сьміх.
Я гля́нув на цьві́ти: той бра́тний зівя́в!
Ба вско́рі і дру́гий сохну́ти поча́в.
Лиш не́ньки цьвіто́нько зеле́н мов весна́:
Ой щи́ро бо лю́бить лиш ма́ти одна́.

6. Ша́ную ро́дичів.

Іва́сь був си́ном селяни́на. Він скінчи́в сїльску́ шко́лу з ду́же до́брим по́ступом, а коли́ пока́зував вели́ку охо́ту до да́льшої нау́ки, да́ли єго́ ро́дичі до шко́ли до мі́ста. До то́го мі́ста було́ кі́лька миль від Іва́севого села́ і ро́дичі, лишивши Івася́ в мі́стї, не так ско́ро могли́ ви́брати ся, щоб єго́ там відві́дати.

Аж раз пе́ред сьвя́тами прийхали ро́дичі до мі́ста і допита́ли ся до шко́ли і кля́си Іва́севої. Ще сиді́ли у шко́лї у́ченики; тре́ба було́ о́тже заждати, аж ви́пустять зі шко́ли їх си́на. Незадо́вго задзвони́в дзвіно́к і ви́сипали ся рое́м у́ченики, то ме́нші то бі́льші.

Ма́ти за́раз поба́чила Івася́ і кли́кнула на не́го. Він прибі́г до ро́дичів, поцїлува́в їх в ру́ку і став зві-

дувати ся за здоро́вле. Де́які у́чeники, узрі́вши то, зача́ли сьмія́ти ся і доріка́ти Івасе́ви, що се для них со́ром, що їх това́риш, оді́тий по па́ньски, ці́лу́є в ру́ку люди́й в хло́пскій сви́тї.

Іва́сь з жалю́ розпла́кав ся і сказа́в, взя́вши та́та і ма́му за ру́ки: „Я нїко́ли не бу́ду цу́рати ся моїх на́йдорожших ро́дичів, хоть они́ в хло́пскім станї; пре́ціж все то, що ма́ю і чим я тепе́р є і чим бу́ду, они́ менї да́ли. Не зна́ю, коли́ їм бу́ду міг відвдя́чити всї ті добродїйства.“

Все те ба́чив учи́тель, ви́йшовши що-ино́ зі шко́ли, і чув слова́ Іва́севі. За́раз ви́ступив попере́д у́чeників і сказа́в: „Ото́ ма́єте кра́сний прими́р любви́ ро́дичів. Наслїдуйте єго́, дїти, і заразо́м памята́йте, що ми, міскі лю́ди, повинні шанува́ти і люби́ти сїльски́й стан. Селя́ни доставля́ють нам вся́ких на́йпотрібнїйших жи́вностий і ми ма́ло що не всї, чи від да́вна, чи від неда́вна похо́димо з селя́н, з хлїборо́бів. А наоста́нку чиж со́ром для чоловіка сїльска́ оде́жа і той стан? Нї! Тїлько чесноту́ але́жить поважа́ти, а нечести́вість порика́ти!“

7. Бла́ганє.

Бо́же наш, Бо́же наш! дай нам пожи́ти,
Часу́ не га́ючи, че́сно робі́ти;
Душу́ втїшити я́сними дня́ми,
Не спізнава́ти ся з го́рем, слеза́ми;
Жить, не ору́дувать ду́хом злора́дства,
Щи́ро бажа́ючи ми́ра і бра́тства,
Щоб вимовля́ла ся на́ша розмо́ва
Ти́хою пра́вдою до́брого сло́ва.

Бо́же наш, Бо́же наш! дай нам пожи́ти,
Со́вісти я́сної не засмути́ти
Те́мними дїями, зли́ми страстя́ми,
Грїшними ду́мками і словеса́ми;
Ро́зуму на́шому не гордува́ти,
Му́дрою ра́дою всїх наділя́ти
І, процвита́ючи, край звеселя́ти
До́брою сла́вою, ща́стем просьвіти́ти.

Бо́же наш, Бо́же наш! дай нам пожи́ти,
Пра́вду блага́ючи, ти́хо терпі́ти

Вся́ку приго́доньку, зло́бу людску́ю;
І низпошли́ Ти нам ми́лість сьвяту́ю!
Се́рцю прихи́льному зра́ди не зна́ти,
З те́плою ві́рою щи́ро коха́ти.
Нам шанува́ти ся, дру́гих жалі́ти,
Чо́рною сла́вою не поноси́ти.

8. Лист до си́на.

Лю́бий си́ну!

Нау́ка, — се для те́бе, лю́бий си́ну, тяжка́ пра́ця; ти не хо́диш ще до шко́ли так охо́тно, сьмі́ло і весе́ло, як я рад би се ви́дїти; ти ще не поборо́в неохо́ти та лїни́вства. Але послу́хай! погада́й собі, які́ проводи́в би ти нужде́нні та леда́чі дни, нако́ли би ти не ходи́в до шко́ли. Оде́н ти́ждень тако́го житя́, а вже пе́вно ти проси́в би нас, щоб ми тебе́ знов посила́ли до шко́ли. Тепе́р, си́ну мій, учи́ть ся ко́ждий. Реміснни́ки ї́дуть вечера́ми до шко́ли по цїлоде́нній тяжкі́й робо́тї; хло́пцї і дївча́та сі́льскі, що вже скінчи́ли нау́ку, по цїлотижне́вій мозо́льній пра́цї в по́ли, іду́ть на доповня́ючу нау́ку; і глухонїмі́ та те́мні вчать ся, а на́віть вя́знї вчать ся чита́ти і писа́ти. Пригада́й собі́, ідучи́ ра́но до шко́ли, що в ті́й самі́й хви́лї в тім на́шім селї́ ду́же мно́го і́нших дїти́й зістає́, як і ти, кілька годи́н в шко́лї, щоб учи́ти ся. — Але се ще ма́ло.

Погада́й собі́, кі́лько мілїо́нів дїти́й ї́де о ті́й самі́й порі́ до шко́ли на цї́лім сьві́тї; предста́в собі́, як они́ тя́гнуть у́лицями спокі́йних сїл, вели́ких міст, здовж берегі́в мо́рий та рі[…], там сере́д густо́ї мра́ки або́ вели́кої непого́ди, на човна́х, на ко́нях, по степа́х розло́гих, на санка́х, долина́ми і го́рами, пото́ками та лїса́ми цїли́ми грома́дками, а усї з книжочка́ми під пахо́ю спіша́ть на нау́ку до шко́ли. Предста́в собі́ сей рух незмірі́мий, в котрі́м і ти бере́ш у́часть, і погада́й собі́, нако[ли] би той рух уста́в, люди попа́ли би наза́д в невіжество і [вар]ва́рство; сей рух — то по́ступ, то надї́я, то хвала́ сьві́та. Не будь же лїни́вий, мій си́ну, а́ле вчи ся пи́льно, а Бог допомо́же тобі́ зрозумі́ти мої́ слова́.

З то́ю га́дкою здоровлю́ тя і благословлю́ —

Твій оте́ць.

9. Пóворот тáта.

„Підíть, дїточкú, рáзом підíте,
За мíсто, там при дорóзї
Під чудотвóрний óбраз клякнíте,
Змóвте молúтву до Бóзї.“

„Немá татýся, щось не вертáє,
В слезáх, тревóзї днї схóдять:
Пóвінь довкóла, лíсом блукáє
Звір та розбíйники бróдять.“

Слýхають дїти і поспішáють
За мíсто, там при дорóзї
Під чудотвóрний óбраз клякáють,
Мóвлять молúтву до Бóзї.

Цїлýють зéмлю: „Во імя Отця
І Сúна і Дýха сьвятóго“ —
„Спасú, помúлуй, Трóйце сьвятá —
Нас — рáди імени Твóго.“

І „Отче наш“ і „Вірую“ й прóчі
Всї молитвú відмовляють,
В книжочку пóтім втулúли óчи,
Пісню побóжну співáють.

„Пречúста Дїво“ — брат починáє,
Молóдші тя́гнуть за брáтом —
„Нéбо й земля́ Тебé величáє —
Змúлуй ся, змúлуй над тáтом.“

Аж ось і вóзи затуркотíли —
Дїтвóра вóзи ті знáє —
Скóчили рáзом, загомонíли:
„Татýсь наш, татýсь вертáє!“

І купéць бáчить, плáче й сьмієся,
З вóза злїтáє витáти:
„Здорóві дїти! Як вам ведé ся?
Чи дóвго булó вам ждáти?“

„Мáма здорóві? тїтка? а слýги?
А от в мішóчку орíхи...“
Говóрять рáзом і сей і другúй,
Гáмору пóвно і втíхи.

„Їдьте пово́лі, я пі́шки хо́чу
З дітьмі́ до до́му верта́ти.«
Аж тут опри́шки довко́ла ско́чуть,
Дванайцять! — стра́шно сказа́ти.

Бо́роди до́вгі, ли́ця него́жі,
Взір ди́кий, о́діж плюга́ва,
Мечі́ при бо́ці, в чере́сах но́жі,
В рука́х грубе́зна була́ва.

Скри́кнули ді́ти та й заніміли,
Ту́лять ся при ба́тька ло́ні,
Жа́хнулись слу́ги, пан побі́лілий
Тремти́ть, склада́є доло́ні:

„Забері́ть во́зи з всі́ми майна́ми,
Крім житя́ все, що зі мно́ю,
Та не робі́ть ось-тих сирота́ми,
Молоду́ жі́нку вдово́ю.“

Дарма́ — не чу́ють. Сей випряга́є
Віз, бере́ ко́ні, а дру́гий
Кричи́ть: „Де гро́ші?“ друк піднима́є,
З ножем рвесь і́нший на слу́ги.

В тім старши́й скри́кнув: „Сті́йте хлопя́та!
Го́нить вата́гу з доро́ги,
І випуска́є ді́ти́й і та́та:
„Йді́ть — ка́же — йді́ть без трево́ги.“

Дя́кує ба́тько отаманові —
„Не дя́куй — сей му гово́рить —
Я сам втопи́в би ніж в твої́й кро́ви,
Слиб не моли́тва дітво́ри.“

„Ді́ти вчини́ли, що тя пуска́ю,
Що бу́деш жи́ти — їх ді́ло,
Они́ подя́ку всю неха́й ма́ють —
Ось-ям отсе́ ся скоїло:“

„Чу́ючи з да́вна, що меш верта́ти,
Я і мої побрати́ми —
Взя́лись тебе́ ми тут дожида́ти,
І жда́ли дня́ми ці́ли́ми.“

„Ни́нї йду, ди́влюсь че́рез лі́щи́ну —
Мо́лять ся ді́ти до Бо́га...
Зареготався я — та за хвили́ну
Взя́ли мя жаль і трево́га.“

„Згада́лась рі́дна мені́ хати́на,
З рукй друк ви́пав тяже́нький:
І в ме́не жі́нка, в жі́нки дити́на,
Сино́к — такий ще мале́нький."

„Ку́пче, їдь з Бо́гом, я у лїс му́шу...
Ви, ді́ти, тут при доро́зї —
Як спомяне́те — за мою́ ду́шу
Змо́вте моли́тву до Бо́зї."

10. До́брий син.

Молоди́й князь звик був у погі́дні дні́ їздити ве́рхом на коні́ по́за мі́сто і з ці́кавости приглядáти ся лю́дям, що працюва́ли в по́лї. Одна́к не розумі́в він житя́ убо́гих люди́й і не знав, з яки́м мали́м гро́шем они́ вижива́ють себе́ і свої́ роди́ни. Єму́ здава́ло ся, що ко́жди́й, хто жие́ і здоро́во виглядає, ма́є всього́ подоста́тком.

Отта́к їде він раз гости́нцем по́при поля́, а молоди́й селяни́н так завзя́то ко́сить і співа́є, що аж го́мін розхо́дить ся. „Отсе́й пе́вно доси́ть заробля́є, коли́ такий весе́лий і вдово́лений." Тай став з селяни́ном розмавля́ти і дові́дав ся, що він працю́є на чужім по́лі я́ко де́нний зарі́бник.

„А щож ти", пита́є князь, „на день зарóбиш?"

„А що — одну́ ма́рку і два́йцять фе́ників".

„І з то́го жие́ш?" — чу́дує ся князь, бо не міг розуміти, як з одно́ї ма́рки і два́йцять фе́ників мо́жна ви́жити і ще при тім бу́ти весе́лим.

„Ба", засьмія́в ся зарі́бник, „як би я всї ті гро́ші мав для се́бе, то я би ще панува́в."

„То й ті не всї твої?" пита́є ще ці́кавійше князь.

„О ні", розка́зує зарі́бник. „Со́рок фе́ників даю́ на давни́й довг, со́рок відкладáю на ста́рість, а з послїдних со́рок му́шу жи́ти."

Князь ще бі́льше заці́кавив ся і хотів зна́ти, яки́й довг спла́чує селяни́н і як відкладáє.

„А от," ка́же весе́лий зарі́бник, „як оно́ веде́ ся Старо́му ба́тькови, котри́й робити вже не го́ден, а коли́сь мене́ году́вав з пра́ці рук, даю́ я́ко довг со́рок фе́ників, со́рок відкладáю на ста́рість, а з третїми я сам жию́."

Не знав князь, що убо́гому чоловікови сказа́ти а да́льше заду́мав ся.

„А мо́же би ти хотів ле́кше на сьвітї жи́ти і бі́льше платнї ма́ти?“

„Бі́льше ма́ти було́ би до́бре, бо і ба́тькови бі ле́кше було́ і мої ді́ти мо́же би тоді неголо́дні лягали спа́ти. Але не хо́чу пожива́ти добро́ без пра́цї, бо тоді я не знав би, чого́ жию́. А тепе́р, коли́ зароби́ти стає сили, я рад з моє́ї до́лї, хоч она́ не бога́та.“

Щи́рість і вдово́лене мали́м убо́гого зарі́бника зру́шили се́рце князя́: він дав бі́дному лі́пший зарібок і з то́го часу́ стара́в ся поліпши́ти до́лю убо́гого на́роду.

II. Ру́ській дити́нї!

Учи́ ся, дити́но, бо вчи́ти ся тре́ба!
Учи́ ся, голу́бко, най ро́зум не спить,
Най се́рце і во́ля і дух росте́ в си́лу,
Для житя́, для сьвіта тре́ба ся учи́ть.

Учи́ ся, дити́но, бо до́ля не ма́ти;
Шука́ти ї тре́ба, сама́ не прийде́;
А той її ма́є, той її зазна́є,
Кому́ ро́зум со́нцем в голо́вцї зійде́!

Учи́ ся, дити́но, бо сьвіт сей не ба́тько —
Широ́кий, розло́гий, мов по́ле в степу́;
Знайти́ в нім доро́гу той лише́ потра́фить,
Хто служи́в нау́цї, хто вчив ся в житю́!

Учи́ ся, дити́но, Бог бу́де з тобо́ю,
Ушану́ють лю́ди, полю́бить тя сьвіт.
Учи́ ся, щоб сі́яв добро́ по́між лю́ди,
А вічно жить бу́деш, не зги́не твій слі́д!

Учи́ ся, дити́но, бо вчи́ти ся тре́ба;
Шука́й со́нця пра́вди, най ро́зум не спить,
Чого́ научи́ш ся, вода́ не забе́ре,
Не во́зьме розбі́йник, ого́нь не спали́ть!

12. Два брати́.

На мі́сци, де ни́нї мі́сто Єрусали́м, було́ колись бо́рне по́ле, що нале́жало до двох братів. Оде́н з тих братів мав числе́нну роди́ну, а дру́гий жив сам, але оба́ ра́зом управля́ли спільне́ по́ле, що їм діста́ло ся в спадщинї по ба́тькови.

Колú надíйшлú жнивá, обá братú зжáли спíльно збíже, повязáли снопú, поскладáли їх в рівні кóпи, та лишúли їх на пóли. В ночú одéн з братів, що жив на самотí, прийшóв на дóбру гáдку; він сказáв сам до сéбе: „Мій брат мáє живúти числéнну родúну; тож не годúть ся, щобú моя́ часть булá так сáмо велúка, як єгó; óтже підý, наберý снопів з моїх кіп і долóжу ємý пóтайком, щобú він не побáчив".

Як загадáв, так і зробúв.

Тóї самóї нóчи другúй брат сказáв до своéї подрýги: „Мій брат ще молодúй, він жúє сам і не мáє нікóго до пóмочи в робóтї, нíхто єгó не розважить в єгó трýдах; томý не годúть ся, щобú ми з пóля забирáли тíлько снопів, кíлько він; встáньмо і перенесíм пóтайком трóха снопів до єгó кіп, він не побáчить сéго".

І онú зробúли, як загадáли.

На другúй день обá братú пішлú в пóле і счýдували ся вéльми, колú побáчили, що їх кóпи булú рівні; жáден з них не міг собí вúтолкувати сéго чýда. Так дíялось чéрез кíлька слíдуючих нóчий; а позаяк кóжний з них переносúв рівне числó снопів із своїх кіп до кіп брáта, то всї кóпи булú зáвсїди однáкові: аж однóї нóчи обá братú, знов одéн не знáючи о зáмірі другóго, причаїли ся, щобú розслїдúти причúну сéго чýда, і одéн вúловив другóго, як переносúв снопú.

* * *

І томý то се мíсце, на котрім такá крáсна гáдка зпáла обóм братáм на дýмку, зістáло присьвячене Бóгу і на нім вúбудовано величáву сьвятúню.

13. Сúрота.

Менí тринáйцятий минáв,
І пас ягнята за сéлом.
Ни то так сóнечко сняло,
Ни так менí чогó булó —
Менí так любо, любо стáло,
Неначе в Бóга...
Уже́ проклúкали до пáю,
А я собí у буряні
Молю́ ся Бóгу: і не знáю.

Чогó маленькому менí
Тодí так прúязно молúлось,
Чогó так вéсело булó.
Господне нéбо і село́,
Ягня́ — здаéть ся — веселúлось,
І сóнце грíло, не пекло́.
Та не дóвго сóнце грíло,
Не дóвго молúлось:
Запекло́, почервонíло

І раи запалило
Мов прокинув ся, дивлю ся:
Село почорніло.
Боже небо голубеє —
І те почорніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята;
Обернув ся я на хати —
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!...
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози...

14. Хороший жарт.

Оден панич, син богатого дідича, вийшов ра з своїм учителем в поле на прохід. При дорозї на рі побачили они пару чобіт, а панич зараз догадав ся що то чоботи селянина, котрий власне на тій рі розбивав сапою груду. „Пане учителю“, сказав панич „я хотїв би собі з того чоловіка зажартувати. Чи по зволите, щоби я сховав єму чоботи? Тож то сьміх буде, коли він схоче узуватись, а чобіт не буде“. Ал учитель відповів: „Не годить ся з бідного кепкувати лїпший жарт буде, коли вложиш єму в кождий чобі по однім срібнім гроши, коли забаглось тобі з бідняг зажартувати“. Хлопець пристав на те, зробив, як учи тель порадив, і оба скрились за живий пліт, що відді ляв поле від дороги.

Небаром скінчив чоловік свою роботу, прийш на те місце, де лежав єго сїрак і чоботи, та став уз ватись. Надягнувши оден чобіт на ногу, почув він, щ щось єго тисне, стягнув отже чобіт, витрясає, аж випадає срібний гріш. Зачудований бідняга оглянув є раз і другий, протирає очи і ще раз оглядає. Дальш глядить около себе. нїкого нема, вложив отже урад ваний бідак гріш до череса. Взув чобіт оден, надяг й другий та находить ще й другий гріш. Така несп дївана находка незвичайно втїшила бідного хлїбороб Він упав на колїна, підняв мозольні свої руки до не й промовив крізь сльози: „О Боже ласкавий, Боже м лосердний! Ти знаєш мою нужду, знаєш, що у ме жінка хора, а дїти голодні, і післав єси щиру душ щоби менї помогла. Господи всевідущий, поблагосло сю милостиву руку, що мене бідного так щедро за могла!“

Зі сльозами радости в очах стояв молодий па чик. Аж коли хлїбороб поспішив утїшний домів, п

мо́вив учи́тель до сво́го у́ченика: „От тобі́ жарт хоро́ший!“

„Дя́кувати вам, па́не учи́телю! По́ки жи́ти бу́ду, не забу́ду я сі́ї ва́шої нау́ки, як повинен бога́тий з бі́дними жартува́ти. Тепе́р пізна́в я, скі́лько добра́ лю́дям, а втіхи собі́ само́му мо́же вчи́нити той, кого́ Бог поблагослови́ть маєтком.“

15. Шмато́к хлі́ба.

І хо́лод, і мра́ка на дво́рі пану́ють,
А ві́тер осі́нний реве́ і лютує.
Зігну́вши ся в дво́є, у дра́ній свити́нї
Іде́ по́під ти́ном серде́шна дити́на, —
Хлопя́тко мале́ньке підхо́дить до ха́ти,
Неда́вній сльо́зи на ли́ченьку зна́ти.
Прийшло́ під віко́нце хлопя́тко, голо́сить:
„Дай хлі́бця, хоч тро́хи!“ — і пла́че і про́сить:
„Дай хлі́бця, хоч тро́хи, для Бо́га сьвято́го, —
Не їв я сього́дня ще з ра́нку нїчо́го.“
Дали́ у віко́нце хлопя́ти для Бо́га
Шмато́к то́го хлі́ба; серде́шне, убо́ге
Взяло́ той шмато́чок, пішло́ по доро́зї...
Дмухну́в зно́ву ві́тер і здув єго́ сльо́зи.

16. Хто бу́де ві́йтом?

Стари́й Нико́ла Салаба́й був два́йцять лі́т ві́йтом в Підлі́сю. Не лиш ці́ла грома́да, а́ле і пан ста́роста і всї уря́дники в повіто́вім мі́стї ду́же єго́ шанува́ли, бо займа́в ся грома́дскими спра́вами че́сно, так що ба́чив за́всїди, щоби́ грома́да ма́ла хосе́н з то́го, що ді́є ся, і щоби́ ко́ждий виповня́в то, що до не́го нале́жить.

Але одно́ї зими́ Нико́ла занеду́жав. Коли́ єму́ уже́ було́ ле́кше, скли́кав ці́лу ра́ду грома́дску і сказа́в: „Пано́ве грома́да! Го́дї менї уже́ бу́ти до́вше ві́йтом ва́шим! Я вже стари́й та си́ли менї не достає́: не мо́жу вже доглята́ти добра́ грома́дского, як нале́жить ся, а ві́йтува́ти якнебу́дь не хо́чу. Отже скли́кав я вас, щоб ви нара́дили ся і ви́брали собі́ і́ншого ві́йта“

В ра́дї грома́дскій наста́в вели́кий жаль: всї проси́ли Нико́лу, щоби́ був да́льше ві́йтом; а́ле [illegible]

був такий, що як раз що сказав, то від того не відступив. Тоді Петро Гарамбура, найстарший газда, підніс ся тай каже: „Се бо й правда, що громади треба сильного і здорового війта. От я не маю війтівства, лиш власне господарство, а вже тяжко менї доглянути всего, як потреба, бо я вже старий, та кости болять, коли треба раньше вставати. Але чей нам не треба довго глядати нового війта: у нашого Николи є три сини. Всї у нас в селї добре їх знають. Отже я кажу: найлїпше буде, як оден з них по Николї війтівство обійме, бо Никола синови найлучше порадить, що і як має дїлати, а нема другого такого між нами, котрий би дїла і громадскі справи так знав, як Никола".

На те Никола так відповів: „Не рішайте так скоро нїчого, чого би вам пізнїйше треба жалувати. Я моїх синів добре виховував і кождому наказував, яким має бути для родини і для громади, але, видите, кождий з них іде своєю дорогою, та не знати, чи цїлком буде таким, якого ви хотїли би і я. Синів моїх тепер дома нема: Федір уже дванайцятий рік є жовнїром, бо ему то подобало ся Не знаю, яким чоловіком повернеться і чи схоче повернути до села. Іван служить в дворі: пан ему завірив і послав его на недалекий фільварок, де він доглядає паньского добра і їздить з волами паньскими до Львова. А Михась, знаєте те самі, хотїв кінчити висші школи, — не скінчив їх, та сидить в місті і заробляє писаркою. Не знаю, чи ему тепер сподобає ся сидїти на селї."

Тоді Гарамбура каже: „От зробіть, Никоро, як я раджу: заждїть ище два роки. Через тії два роки повернуть ваші сини до села, бо й так хочете межи них ваше поле і цїле газдівство паювати; громада придивить ся їм. Злого ми нїчого на жадного з них не чули, а через два роки покаже ся, котрий надасть ся лїпше громадї".

Пристав на се Никола, та казав розписати листи до синів, щоби вертали домів, бо він нездужає і хоче дїлити майно.

Найперший вернув з міста Михась. Він придивив ся, як міскі люди промишляють і собіж таке заду-

мав. Оженúв ся з донькóю маю́чого сусíда та прпстáв до ґрýнту жíнки. Своюж пáйку, що дістáв від бáтька, продáв за дóбрі грóші арендарéви. Не сподóбало ся се Никóлї і лю́дям, що Михáсь так лéгко позбýв ся бáтьківскої, землї. Але він на се не зважáв: скупóвував та перепрóдував ґрунтú, бачучú лишéнь, щобú продáти з дóбрим хіснóм для сéбе. А що був письмéнний, зробúла єгó громáда громáдским пúсаром. Нїкóму він крúвди не робúв та не зобúдив і громáди, бо й Никóла пильнувáв тóго дóбре, щобú все булó по прáвдї. Але Михáсь казáв собí за все дóбре платúти, чи грíшми, чи я́йцями, чи збíжем; він казáв, що так налéжить ся, бо в мíстї за кóжде дíло трéба платúти. Та ще й томý не сподóбала собí громáда Михáся, що держáв ся гóрдо, а нáвіть не хотíв носúти сїракá і кожухá, лиш убирáв ся, як міскí лю́ди.

Приїхав тимчасóм і Фéдір; гáрнúй се був чоловíк і вúдко булó, що слýжба вíйськовá научúла єгó поря́дку. Колú відобрáв свою́ чáстку, зáраз зачáв там заводúти новúй лад; вúдно булó, що приучúв ся неоднóго по далéких краях. Але і у нéго вúдало ся громáдї не все до ладý. Фéдір оженúв ся десь в далéкім краю́. Приїхала єгó жíнка, та булá вже не такá, як дрýгі в селї. Гóдї булó нáвіть з нéю поговорúти, бо не умíла по рýски, та й не дýже дбáла про людúй. Захóвувала свої сьвя́та і звичáї Зі слýгами обходúла ся по купéцки і за кóждий, хоч би нáйменший недóгляд, потрýчувала їм з платнї.

Вкінцú приїхав і Івáн. І він був дóбрим ґаздóю, бо придивúв ся, як деінде ґаздýють. Але нáйперше те лю́дям сподóбало ся, що не хотíв від бáтька зáраз своéї пáйки відбирáти. „Сидíть, тáту, сказáв, і ґаздýйте самí. Тепéр бýде ґаздівствó вáше мéнше, то вам бýде і лéкше; а без тóго скýчно булó би вам сидíти“. Сам Івáн для сéбе відкупúв у арендаря́ се, що Михáсь був емý продáв, бо в часї своéї двірскóї слýжби придбáв собí чимáло грóшúй. І сам і жíнка носúли ся по сíльскúй. Але мав такí плугú і інші наря́ди, якúх лю́ди в Підлíсю нїкóли не видáли. Плугú ті орáли лíпше, а Івáн не був твердúй і неоднóму сусíдови позúчив

сво́го плу́га або́ пора́див, де і як що до́брого ново́го купи́ти або́ давне́ напра́вити. Відта́к мав Іва́н такі́ коро́ви і воли́, яки́х лю́ди в селі́ не мали́, а дохова́в ся їх, коли́ служи́в у сво́го давно́го па́на. Пока́зував тако́ж меда́лї, що їх на вистáві діста́в за свої́ коро́ви і воли́. А коли́ хто в тім ді́лї гля́дав єго́ пора́ди, не скупи́в єї, а́ле охо́тно ко́ждому каза́в, як мо́жна дохова́ти ся тако́го до́брого това́ру.

Коли́ посьвяти́в собі́ нову́ ха́ту, що її ви́ставив на відку́пленім від арендаря́ гру́нтї, тоді́ спроси́в всїх сусїдів, не поскупи́в ся прийми́ти їх красно́, а коли́ відходи́ли, дав ко́ждому гости́нця: а чи зна́єте я́кого? Отже ка́же: „У нас гру́нти́ зи́мні, так що пшени́ця лише́ в до́брім і те́плім ро́ці удає́ ся. Коли́ я їздив з па́ном, ви́дїв я раз таку́ пшени́цю, що її сїю́ть в студени́йших краях, де лїто ду́же коро́тке. Так я собі́ погада́в: то була́ би як раз пшени́ця для на́шого села́. Я довідав ся, звідки і як тої́ пшени́цї діста́ти, і ось привіз я єї тро́ха з собо́ю на насїнє. Возьміть собі́ ко́ждий по одни́й жме́ні, та бу́дете про́бувати, як она́ уда́сть ся“.

Мину́ли так два ро́ки вій тівства старо́го Нико́ли. Коли́ зійшла́ ся грома́да, уже́ не було́ до́вгої нара́ди, хто ма́є новим ві́йтом бу́ти; всї в оде́н го́лос сказа́ли: „Ви́беремо Іва́на Салабая до ра́ди грома́дської, а пото́му і на ві́йта“. А Нико́ла не проти́вив ся то́му.

17. Сла́ва хлїборо́ба.

Нема́ кра́ще, дїти мої́,
Як у спі́лцї з Бо́гом
Обробля́ти сьвяту́ зе́млю
Воло́м круторо́гим.
Бо хто о́ре, зе́рно сїе́,
І гній в по́ле во́зить,
В того́ свій хлїб, не ку́плений
Чужо́го не про́сить.
І на столі́ в своїй ха́тї
Свій мід в ча́ши сі́е,
А знад стола́ Ма́ти Бо́жа
Всїх благословля́е.

18. Осінь.

Не щебе́че солове́йко
В гаю́ зелене́нькім,
Він поки́нув кубе́лечко
В ку́щику мале́ньким.
Вже й не ку́е зазу́ленька
В лу́зї над водо́ю,
Полиши́ла рі́дну зе́млю
Круго́м спрото́ю.

З ни́ми й дру́гі пташеня́та
В ві́рей полеті́ли,
Оста́ли ся сумні́ га́ї
Й лїсй заніміли.

З дере́в ли́стя поспада́ло,
Тепла́ вже не ма́е,
Хо́лод зе́млю опусті́лу
Іне́ем вкрива́е.

Лиш з дале́ка га́йвороня
Кра́чучи суму́е,
Та на рі́дний край наш лю́бий
Вже зи́му віщу́е.

Там, де в га́ю над пото́чком
Зазу́ля кува́ла,
Солове́йко й дру́гі пта́шки
Сьвіт розвеселя́ли,

Там під ду́бом вікові́чним
Засі́ли хлопя́та,
Пташо́к лю́бих ось як они́
Взя́ли ся пращати:

„Ой ти, си́ва зазу́ленько,
Заку́й знов миле́нько,
Сповісти́ нам до́лю лі́пшу,
По́ки молоде́нькі.

Прилїта́йте усі́ пта́шки
До на́ших хато́чок!
Висила́йте нам віщу́нок
Ща́стя — ластіво́чок!

Та принесі́ть із ві́рею
Промі́ня ясно́го —
Най зася́е у віко́нпе
Краю рідне́нького!

Най осьві́тить, най розгрі́е
Холо́дні сі́ли,
Най ви́сушить густі́ мра́ки,
Що нас так обсі́ли!

Прилїта́йтеж, по́ки час ще,
Не га́йтесь, — борзе́нько,
Бо нам ду́же тя́жко жи́ти...
Про́симо гарне́нько.

Летіть, лю́бі това́риші,
Бо́рзо ся верта́йте,
Куве́лечок свої́х рі́дних
Ви не забува́йте!

Ой поверта́й, солове́йку,
У край наш рідне́нький,
Звеселй нам на́ші се́рця
Спі́вом любесе́ньким.“

19. Два сусі́ди.

Два га́зди жи́ли сусі́дами; ко́ждий з них мав вели́ку роди́ну, котру́ удержував з пра́ці вла́сних рук.

Оде́н з них журі́в ся ду́же, коли́ згада́в: „Наколи́ я попа́ду в хоро́бу або́ й умру́, що тоді́ ста́не ся з мо́ею роди́ною?“ Ся га́дка томи́ла єго́ ненаста́нно і гри́зла єго́ се́рце, як гризе́ черва́к о́воч, в котрім він загніздив ся.

Така́ сама́ га́дка гнїти́ла й єго́ сусі́да, тако́ж ба́тька роди́ни. Але сей сказа́в. „Бог, що зна́е всї свої сотворі́ня і про них дба́е, бу́де дба́ти та́кож про ме́не і мою́ сему́“.

Тому́ жив він безжу́рно. Одно́ї дни́ни працюва́в тамто́й на по́лі; там поба́чив кі́лька птиць, що заходи́ли до корча́, то знов ві́дтам виходи́ли. В корчи́ було́ два гні́здо́чка по́бі́ч се́бе, а в ко́ждім з них кількоро пискля́т,

котри́м від часу́ до часу́ ро́дичі зано́сили пожи́ву. Як раз коли́ одна́ з ма́терий з пожи́вою заходи́ла у гні́здо́чко, надле́тів я́струб і пірва́в її. Поба́чивши се, наш робі́тник зажури́в ся ще ду́жше; він поду́мав собі »Смерть ма́тери є заразо́м сме́ртию дїточо́к; що ста́не ся з мо́вю дїтво́рою, наколи́ Го́сподь Бог покли́че мене́ до се́бе?«

Він сумува́в цїлу́ дни́ну тай ніч ту провів безсо́нно. На дру́гий день пішо́в знов на по́ле до робо́ти і підсу́нув ся під корч, щоби́ поба́чити, що дїє ся з пташа́тами-сиро́тка́ми; а́ле счу́дував ся ве́льми, коли́ поба́чив, що всї пташа́та здоро́ві та весе́лі, та що нї одно́го не бракує. — »Хто ко́рмить сї сироти́нки« — погада́в він. Вті́м пі́дгля́нув, як дру́га пта́шка-ма́ти, що ста́лась в живи́х, раз у раз в пожи́вою в дзю́бі надлїта́ла до гнїздо́чка і між всї пташа́та одна́ково роздїлювала.

Се розповів він сво́му сусїдови.

На се відповів той: »І чого́ж так непотрі́бно побива́єш ся? Го́сподь Бог не опуска́є нїко́ли до́брих люди́й. Єго́ любо́в ма́є та́йни, котри́х ми не розумі́ємо. Покладаймо в Нїм надію на́шу, любім Єго́ і бли́жних на́ших та ступа́ймо в супоко́ю доро́гою на́шого житя́. — Наколи́ я умру́ ско́рше від вас, ви бу́дете ба́тьком мої́х дїти́й; а наколи́ ви умре́те ско́рше від ме́не, бу́ду я ба́тьком ва́ших дїти́й. — Нако́ли ми оба́ помре́мо, бу́дуть они́ ма́ти вітя́, що живе́ ві́чно на небеса́х«.

20. Два прия́телі.

Максим і Клим други́й раз були́;
Тако́ї дружо́й тепе́р не ле́гко вам найти́:
Там де Макси́м, там бач, і Клим,
Де Клим, там і Макси́м;
Так ду́же ся люби́ли,
Що як оріх знайшли́,
То й орішко́м рівне́нько ся дїли́ли.
Гай, гай, що й каза́ти;
Друзя́ки вам, друзя́ки! — го́дї описа́ти.
От раз і ви́брались они́
У да́льші го́ри, у лїсй
На кра́сні суни́цї; бач зайшли́
У лїс, у те́мний бір,

Де на́йрісні́йші я́годи зроста́ють;
Збира́ють.
Втім нара́з реве́ страшли́во зьвір.
Друзя́ки ди́влять ся: аж ту медві́дь
Простісінько до них бі́жи́ть.
Клим мов би ви́вірка, дава́й на ду́ба пре,
Макси́м же ви́пулив банькй,
Полізти так не втне.
„Гей, Кли́моньку, заждй,
Ой, поможи́ в бідї!“
Та де? наш Клим вже на верху́ засів
Гіля́стої дуби́ни.
Макси́м з страху́ аж ги́не:
Медві́дь близе́нько вже: Макси́м упа́в, нена́че вмлів.
Косма́ч прису́нув ся, тай ну
Обню́хувать Макси́ма.
А той, мов неживи́й, не ворухну́в ся.
Медві́дь і ду́ма: труп лежи́ть — і оберну́в ся
Тай гульк в гуща́вину!
Медві́дь, бач, неживи́х нїко́ли не тика́є.
На ду́бі Клим цїка́во зазира́є,
Та як в хаща́х зник уже́ медве́дя слїд,
І друг відхоло́нувши встав,
До не́го закрича́в:
„Макси́ме, ща́сте, що медві́дь тебе́ не розідра́в!
Та чом ко́ло те́бе так до́вго ху́хав-нюхав?
Мабу́ть щось нашепта́в
Тобї до у́ха!“
„О Кли́ме, знай, каза́в менї медві́дь кудла́тий:
Правди́вих дру́гів лиш в бідї пізна́ти!“

21. Неро́ба.

У бога́того госпо́даря був син одина́к, Юрко́, а таки́й неро́ба, що бува́ло й стебла́ не підо́йме. Чи кажи́ що ємý, або́ нї, на одно́ вихо́дить; цїли́й день пусту́є і співа́є. Та ще й та пісня не така́, як у люди́й; хо́дить і жемчи́ть, як та кома́ха. Підрі́с висо́кий і ду́жий, як дуб; лице́ червоні́є ся, о́чи пла́вають як в олію, а Юрко́ хо́дить без робо́ти і співа́є. Вжеж поминувши, що оте́ць де́коли посвари́в бода́й мягонько, як на одинака́, але й сусїди ему́ дорика́ють: „Ей, Юрку, час би вже взя́ти ся до яко́ї робо́ти“. А Юрко́ здвигне́ плече́м: „Або́ менї тре́ба що роби́ти? Ба́тько і за ме́не наробив ся та наклада́в тїлько, що

для ме́не ста́не". От так ска́же тай іде́ да́льше, жемчучи́ як чміль, що попоїв чужо́го ме́ду.

Так мина́ли роки́; Юрко́ годува́в ся на ба́тьківскім хлі́бі і сьміяв ся з лю́дского до́брого сло́ва. Аж зайшо́в по́мір на людий; в одні́м ти́жні поме́рли Юрко́ви ба́тько і ма́ти, оста́в ся Юрко́ сам на сьвітї, госпо́дарем на ба́тьківщинї. Було́ землї дово́лї, будинки стоя́ли до́брі і догідні, худо́би і ко́ний, хлі́ба старо́го при́дбаного, а да́льше і дро́бу всякого було́ подоста́тком; сло́вом — було́ то господа́рство бога́цке.

Юрко́ став ґаздува́ти, а́ле нїчому не зна́є ладу́, — чи ро́бить ся що, або́ нї, є́му́ байду́же, він хо́дить, покру́чує ся та жемчи́ть під но́сом. Співа́в Юрко́, тай спі́вана а не ро́блена була́ робо́та. Не мину́ло три ро́ки, у Юрка́ пощеза́ли сто́ги, поспада́ли обороги, не ста́ло й худо́би і па́сїка ви́гинула. Аж тепе́р почу́в Юрко́, що не ста́ло ба́тька і ма́тери, а він кру́глим сирото́ю. От уже́ не було́ що й їсти, а голо́дний не співа́є; тож і Юрко́ не жемчи́ть уже́ собі́ під но́сом, лиш суму́є та пла́че.

Бі́ля Юрко́вого обійстя́ був сусі́д, до́брий, робо-тя́щий госпо́дар; колись то, як ще ба́тько Юрка́ жив, і він Юрко́ви нера́з доріка́в за єго́ бездільність. Ви́йшов той сусі́д на обійсте́, ди́вить ся че́рез пліт, а Юрко́ втира́є сльо́зи, вже не співа́є. Так і став говори́ти до не́го: „А чого́ж то, сусі́де, Юрку, пла́чеш? Яко́сь співано́к тепе́р не співа́єш?"

Юрка́ вколо́ло по́під се́рце; зрозумі́в, що за співанка́ми пішла́ і до́ля до́бра, тай ка́же: „Проспіва́в я вже, що було́, а тепе́р хиба́ в та́нець піду́. От і з го́лоду зги́ну". — „Таке́!" жа́лує сусі́д, „приложи́ рук, земля́ сьвята́ бога́та; ма́єш єї дово́лї, то й жи́ти бу́деш". — „Та ба!" ка́же Юрко́: „роби́в би я пе́вне тепе́р, та коли́ робо́тї ладу́ не зна́ю. Коби́ хто ла́скав научи́ти". — „Не бій ся!" сьміючи́ ся промо́вив сусі́д та й приня́в ся зроби́ти з Юрка́ до́брого госпо́даря.

За лїт кі́лька став Юрко́ за про́водом до́брого сусі́да знов богатире́м, а за робо́ту брав ся хоч би і яку́. Де не поба́чить господа́рского си́на, що пустяку́є, то

за́раз ла́є і сверпі́ть: „Ти неро́бо! ти дармоїде! марну́єш ба́тьківське добро́ — поба́чиш, як і з тобо́ю до кінця́ прийде́... Поспита́й мене́, я зна́ю, і я був таки́й неро́ба!“

22. „За ско́ро“ — „за пізно“.

Розу́мний чолові́к си був
Стари́й Семе́н Моти́ка:
Як що сказа́в, то му́дро так,
Неначе сам влади́ка.
Всім до́бру ра́ду він дава́в,
І всі го поважа́ли.
Мо́вби вітця́, що лиш сказа́в,
Всї ра́до то сповня́ли.
Поме́р в селї бога́тий Клим,
Лишпв одно́го си́на,
А ко́жний зна, що одина́к,
Пеше́на гей дити́на.
Таки́й би хтїв, шоб воробцї
Пече́ні в рот летїли,
Лиш во́зьме цїп, чи то косу́,
Вже й ру́ки му омлїли.
Лише́ старо́го загребли́,
Спно́к уже́ гуля́ти
Поча́в, вітцї́вський до́брий гріш,
Ма́єток марнува́ти

Іде́ доро́гов раз Семе́н...
Хто там на па́нським во́зї
Сиди́ть і го́нить ко́нї сам,
Син Кли́мів, чи вельмо́жі?
На нім і су́рдут па́нський вже
І чо́біт сафяно́вий,
Півшо́рка в бро́нзі ся блищи́ть,
Батіг таки́й шовко́вий.
Семе́н ся ди́вить і пізна́в,
Що Кли́ма син, дума́е:
Нївро́ку га́рно одина́к
Жить в сьвїті почина́е.
Мина́ по́при старо́го віз,
„*За ско́ро*, ой небо́же!“
Сказа́в Семе́н і подума́в:
„Завів жите́ него́же“.
А той батого́м трас і трас,
Ще й пісеньку співа́е,
Чув лиш „за ско́ро“, та що се,
І в ду́мцї він не ма́е.

Мина́ють ско́ро і роки́,
Все в сьвїті ся мина́е,
Що ни́нї цви́ло, за́втра вже
І вя́не і всиха́е.
Майно́м, грошем не розкида́й
Хоч е й цїлїські го́ри...
Ішо́в доро́гов знов Семе́н,
Весня́на бу́ла дни́на:
Хто пішки в ла́тах там іде́?
Пізна́в старе́нький си́на
Покійного Кли́ма й спита́в:
„Куда́ Сьвяти́й прова́дить?“
„Іду́, от заробити гріш;
Вжеж пра́ця не зава́дить“. —
„*За пізно!*“ наш Семе́н сказа́в
„Я розібра́ть не мо́жу,
Неда́вно ти менї каза́в;
За ско́ро, ой небо́же,
За пізно, ка́жеш знов тепе́р;
Се за́гадка, старе́нький“...
Семе́н відрік: „Тодї, як був
Ти си́льний, молоде́нький,
„За ско́ро“ марнува́ти став
Ма́єток ба́тька тво́го.
Тепе́р „за пізно“ працюва́ть
Для те́бе вже старо́го.

23. Чоловік та жінка.

Жив собі́ чолові́к з жінкою і були́ оні́ ду́же убо́гі лю́дп — такі́, що і́нодї й їсти не ма́ли що. Ото́ одно́го разу́ почали́ оні́ нарика́ти на свою́ до́лю тай ка́жуть:

— Се все Адáм і Ева вúнні, що ми такí вбóгі. Як би Ева не булá такá цíкáва, то онáб послýхала Бóга і не íлаб заборóненого яблока. А як би онá не зíла єгó, то Бог і не вúгнав би людúй з раю́. А як би не вúгнав, то і миб жúли в раю́ і не булó би нам нíякого лúха.

А жíнка ще й кáже: „Як би отсé ми булú Адáм та Ева, то не булúб ми так цíкáві та неслухняні".

А на той час в їх хáту зайшóв князь землí. Він почýв, що онú балáкали, тай кáже: „Слýхайте! — хóчу я вам добрó зробúти. Я вóзьму вас до сéбе у кнúжу палáту. Там ви жúти мéте так сáмо як і я. Що дня кухарí бýдуть варúти вам нáйкрасші стрáви. Все, що покладýть вам на стíл, мóжна їсти, однóї тíлько стрáви нї. Та не тíлько íсти — і дивúти ся на ню не мóжна. Ту стрáву що дня постáвлять на стíл в осíбнім гóрщику, він бýде пóкришкою накрúтий. Як ви не послýхаєте і пóкришку здíймéте і подúвитесь, то зáраз вас вúженуть геть з палáти, — тай жúти мéте знов у своíй хáтї".

Ті такí рáді стáли, дя́кують князéви, клáняють ся. Отó й забрáв їх князь у палáту. Одяглú їх там у пúшну одéжу і посадúли обíдати. Насамперéд постáвили на стíл заборóнену стрáву в накрíтім гóрщику. Потím подáли їм всякі дóбрі стрáви. Їдя́ть онú, та на той гóрщик поглядáють.

Жíнка дýмає: „Ба, якé малéньке, а якá в нéго сúла, що не мóжна займáти!" Подýмала, а потím відозвáлась: „А що онó там є в тім горщáти, чоловíче?

А чоловík кáже: „А якéж нам до тóго дíло?"

А жíнка тодí: „А вжеж! а вжеж! Та й я не цíкáвлю ся".

Помовчáла, помовчáла, а дáлї і кáже: „А нéвно там дýже смачнá стрáва".

— „Мóже", — кáже чоловík.

А жíнка знов: „Хоч би глянути..."

А чоловík: „Чýлаж ти, що не мóжна?"

„Та я", — говóрить жíнка, — і не кáжу, щоб глядíти, і не кáжу! Я тíлько так... Я тíлько про те, що як мóжна, то так трóшечки пóкришку відтулúти,

та хоч одни́м о́ком зазирну́ти, що оно́ там таке́... Як биж мо́жна! — ка́же жі́нка, — яке́ ли́хо з то́го ста́не ся, як тро́шечки відхили́ти по́кришку?“

А чолові́к гово́рить: „Ну, а як до то́ї по́кришки приро́блено таки́й при́стрій, що ті́лько ми по́кришку відту́лимо, а оно́ й стрі́лить, і всї в пала́тї почу́ють?“

„Бороні́ Бо́же“, — скри́кнула жі́нка, тай замо́вкла.

Так промину́в день. Прийшо́в ве́чір, поляга́ли спа́ти. І не спить ся жі́нцї, усе́ она́ про те горща́ ду́має. Ду́мала, ду́мала тай засну́ла. І сни́ть ся їй, на́чеб то по́кришка з го́рщика сама́ зня́лась і ві́дтам так до́бре, так сма́чно запа́хло. І на́чеб то на по́кришцї з середи́ни напи́сано: „Хто попої́сть се́ї стра́ви, зро́бить ся таки́й бога́тий, що не бу́де нїко́го на сьві́тї бога́тшого від не́го“.

Проки́нулась жі́нка, тай ка́же: „Ой чолові́че, який мені сон присни́в ся!“

І розповіда́є ему́ той сон, а чолові́к гово́рить: „Ти вже так бога́то ду́маєш про той го́рщик, тому́ він тобі́ й присни́в ся!“

Сі́ли они́ дру́гого дня обі́дати, жі́нка й ка́же: „А як би хоч тро́шки відтули́ти по́кришку, мо́же оно́ й спра́вдї там так напи́сано“.

„Та...“ ка́же чолові́к.

„А мо́же й напи́сано?“ ка́же жі́нка.

А чолові́к: „Та як же єго́ відту́лиш? А як дізна́ють ся?“

Жі́нка ка́же: „Чо́го там дізна́ють ся — я тро́шечка та обере́жно“.

Чолові́к тодї: „Та оно́б нїчо́го, як би ті́лько обере́жно... Гляди́ж тро́шки, не ду́же!“

„Та вжеж!“ ка́же жі́нка, та до по́кришки; та ті́льки відтули́ла тро́шки, а відті́ля дво́є миша́т стриб! — тай утекли́.

Коли́ се — рип две́рі в ха́ту, аж се князь. Він стоя́в ко́ло дверни́й і все те ба́чив.

„Ну“, — ка́же князь — „тепе́р прощайте! Ідїть собі́ знов у свою́ ха́ту. Ви нарі́кали на Ада́ма та Еву, а самі́ були́ такі́ цїка́ві та неслухня́ні, що й двох днїв не ви́жили у пала́тї“.

І они́ пішли́ знов до до́му і знов довело́сь їм бідува́ти та зга́дувати стару́ прика́зку: „Чуже́ ба́чимо під лі́сом, а сво́го не ба́чимо й під но́сом“.

24. До пра́ці.

Пра́ця еди́на з недо́лі нас ви́рве:
Ну́мо до пра́ці, брати́!
Го́ді ляка́тись, за ді́ло сьвятє́е
Сьмі́ливо бу́демо йти!
Пра́ця еди́на наш шлях утору́е,
До́вгий то шлях і важки́й,
Що то до ща́стя і до́лі прямує:
Ну́мо до пра́ці мерщі́й!
Пра́ця не зги́не між лю́дом даре́мне,
Со́нце засьві́тить коли́сь,
І з дя́кою лю́ди про нас ізгада́ють —
Ну́же! до пра́ці берись!
Хоч у недо́лі й неща́стю звіку́ем —
До́лю ону́кам дамо́!
Ми для робо́ти на світ народи́лись,
Ми для борби́ живемо́!
Сьмі́ло же, бра́тя, до пра́ці става́йте,
Час наступа́е — ході́м!
Честь і подя́ка робі́тникам щи́рим,
Со́ром недба́лим усі́м!

25. Дуб і потік.

Над бе́регом пото́ка стоя́в величе́зний, розло́гий стари́й дуб. Своє́ гру́бе гі́лє, обро́сле зеле́ним ли́стем, розпросте́р він широ́ко та горди́в ся чима́ло, що на ни́м гні́зди́ть ся вся́ка пти́ця.

— Диви́ ся — ка́же раз дуб до пото́ка — яки́й я могу́чий та ду́жий; під мій за́хист скрива́ють ся се́ред найлюті́йшої бу́рі кавки́, воробці́, воро́ни, а часа́ми своїми галу́зями закри́ю пе́ред дощем і чоловіка! А ти що?! Плине́ш та журчи́ш даремні́сенько.

— Я — ка́же потік сумирно до ду́ба — пою́ свое́ю водо́ю люди́й та звірів, а хто зна́е, чи і ти ви́ріс би був так висо́ко, та кра́сно, коли́б не моя́ вода́!

Не зна́ти, на що мені твоєї води́! я без не́ї обі́йду́сь! — ка́же дуб. — А щоби́ ти пізна́в мою́ си́лу та могу́чість, то я засту́плю твою́ доро́гу і ти хоч не хоч му́сиш умира́ти.

І в тій хвилі пересунув своє грубе, жилясте коріне невеличким коритом потока, щоб затамувати его воду.

— Сили твоєї та твого коріня я не боюсь, а хотяй я маленький, то такий потрафлю і тебе звалити на землю.

— Не знати як?! — офукнув ся дуб та відвернув ся від потока; та все більше та більше пхав своє коріне у невеличке корито потока, щоби затамувати его воду. Але потік не застрашив ся дуже того, він журчав так як і перше, глузуючи з дубової роботи, обнимав его грубе коріне, пестив ся з дрібними галузками, перескакував невеличкі конарі та чимчихав помежи зелену траву посеред зелених сїножатий та широкого поля у далеке море. Тим ще більше розлютив ся великий та могучий дуб.

— Як то, я би не мав поборотн такого невеликого соперника? — казав він сам до себе та зачав кидати з себе дрібне зісхле галузє та пожовкле листє до води потока, думаючи, що тим затрясе та задусить свого ворога. Однак потік з легонька та по тихо брав один лист за другим на свої плечі та нїс его далеко-далеко у широкий сьвіт. А коли вже упорав ся з листем, тоді взяв ся до галузя. Назбиравши трошечка більше води, потік розтручував більші галузи своєю силою з дороги, а менші поривав з собою та нїс до своєї сестрички, ріки, щоби перед нею похвалити ся своєю роботою та побідою.

Побачив дуб, що всї его заходи, всї его змаганя та сила не здали ся на нїщо і він, хоть такий могучий, такий високий та пишний, не можеради дати малому потокови; станув отже тихо та задумав ся, будьто би уже не зважає більше на свого соперника. Але потік не залишив своєї роботи, ему конче хотїлось показати дубови, що він своєю працею та пильностию потрафить звалити его на землю. Тож все чим скорше мчав ся потік помежи дубове коріне, вибирав зпід него землю, рвав потроха мурави, котрою обтулив дуб свок насаду, розносив її по своїм днї і так два роки не спочивав анї годинки. Навіть в зимі, коли его вода покрила ся ледовою шкаралупою, потік не давав супо-

ко́ю старо́му ду́бови, лише́ підму́лював его́ осно́ву. На тре́тий рік захита́в ся дуб, потря́с свое́ю пелеха́тою голово́ю та настра́шив ся чима́ло. До то́го в самісенькі жнива́ зірва́ла ся страшна́ бу́ря нагна́ла чо́рних густи́х хмар, та нарва́ла страшно́го дощу́. Пото́к загуді́в та зашумі́в страше́нно, запе́р ся о ду́ба і стари́й дуб рад нера́д повали́в ся з ло́скотом та ло́потом на зе́млю. А кавки́, воробці́ та воро́ни, що похова́ли ся були́ між дубо́ве гі́ле пе́ред бу́рею, розлетіли ся по сьві́ті, щоби́ всім розповісти, як то пра́цею та витрева́лостию побороо́в невели́чкий пото́к старо́го та могу́чого ду́ба.

26. Оде́н сні́г бі́лі́є.

Піду́ я в садо́чок,
Нема́ там квіто́чок!
Лист не зеленіє,
Оде́н сні́г бі́лі́є!

Стоїть, мов темря́ва,
Гру́ша кучеря́ва,
І ві́тер не ві́є,
Оде́н сні́г бі́лі́є!

По́між гілечка́ми —
Пта́шки — купочка́ми,
Со́нечко не гріє,
Оде́н сні́г бі́лі́є!

Не ма́ють зерня́тка,
Серде́шні пташа́тка!
Аж се́рденько ни́є,
Оде́н сні́г бі́лі́є!

27. Архи́повий млин.

(ПЕРЕКАЗ).

Архи́п був ме́льником у свято́го Никола́я. Мав він ха́ту ко́ло вітрака́. Ангели приноси́ли ему́ збі́же, котре́ мав моло́ти. Вітри́ до́бре ду́ли, бо і служи́ли охо́тно сьвято́му Никола́єви. Отжеж так він моло́в і моло́в, а муку́ роздава́в бі́дним, бо таки́й при́каз мав від свято́го Никола́я. Приходи́ли до не́го баби́ й си́роти й дїди́, найбі́льше зимо́ю; а на́віть і пти́ці, бо і тим мав збі́же роздава́ти.

Від ко́ждого кі́рця ві́льно ему́ було́ взя́ти мале́ньку ло́жечку і для се́бе. Отжеж небога́то він мав, а́ле що а́нгели все збі́жа наноси́ли, було́ доси́ть і для не́го і для дїти́й, що їх підхова́в. Так дожи́в ста́рости. Аж раз злий сусі́д і зла поку́са довели́ его́ до зло́го.

Прихо́дить раз до не́го у Сьвяти́й ве́чір сусі́д ме́льник тай ка́же: „Біда́, Архи́пе. Вітер мені скрути́в вал у вітраку́, та вітра́к мій не іде́ і не мо́жу моло́ти.

А тут незадо́вго бу́де Ще́дрий ве́чір та жінки́ бу́дуть купува́ти муку́. Позво́льте мені́ че́рез Різдвя́ні сьвя́та на ва́шім млині́ збі́же моло́ти".

Архи́п на то ка́же: „Не мо́жу вам позво́лити, бо се млин не мій, лиш сьвято́го Никола́я, а сьвяти́й приказа́в моло́ти лиш збі́же для бі́дних, що він присила́є, а че́рез сьвя́та млин ма́є ти́хо стоя́ти".

А сусі́д на то: „Е, що то тако́го вели́кого, що че́рез три дні́ свято́чні млин мені́ помо́же! Сьвяти́й Никола́й не ма́є тепе́р часу́ вас доглядати. От позво́льте, а я вам за ко́жду дни́ну заплачу́ от тако́го бі́лого карбо́ванця". Се ка́же, та покла́в пе́ред Архи́пом три бі́лі карбо́ванці.

Засьвіти́ли ся о́чи Архи́пови, сягну́в руко́ю по карбо́ванці тай ка́же: „Та най вже бу́де".

Прийшо́в сусі́д в Сьвяти́й ве́чір, моло́в три дні́ а відходячи́ ка́же: „Дурни́й з вас чолові́к, Архи́пе. Ма́єте за ду́рно збі́же, та всю муку́ дїда́м та баба́м роздаєте. А чиж то не годи́лоб ся, щоб і ви ма́ли більший бари́ш з то́го? Яка з то́го кому́ ва́да, єсли́ би ви що і для се́бе прода́ли? Чи то у сьвято́го Никола́я ма́ло збі́жа? Бу́де доси́ть і для вас і для жебракі́в".

Засьвіти́ли ся о́чи Архи́пови, тай ду́має собі́: „Се й пра́вда. Хто бу́де зна́ти, скі́лько я собі́ во́зьму?" Отже почи́нав від ко́ждого кі́рця що раз бі́льшу мі́рку для се́бе відсипа́ти; дава́в те своїм сина́м та зятя́м а они́ муку́ продава́ли, полови́ну гроши́й собі́ бра́ли а полови́ну Архи́пови приноси́ли. А він чим бі́льше мав, тим бі́льше ще́ ма́ти хотів. Отже пе́ршої дни́ни по Різдві́ взяв для се́бе деся́ту часть мукй, дру́гої дни́ни, девя́ту, тре́тої о́сьму, четве́ртої се́му, пя́тої ше́сту, ше́стої пя́ту, се́мої уже́ одну́ чверть, о́сьмої одну́ третю́ну, девя́тої ба уже́ полови́ну, а деся́тої уже́ все для се́бе забра́в.

Коли́ж яки́й дїд, або́ яка́ ба́ба, або́ си́рота прийшли́, та о муку́ проси́ли, то він відганя́в: „Нема́, ка́же, мукй. Ідїть собі́, дармоїди! Сьвяти́й Никола́й не каза́в бі́льше за ду́рно дава́ти на розтра́ту. Хто хо́че мукй, най заплати́ть". І пти́цям уже́ нїчо́го не дава́в.

Прийшо́в Ще́дрий ве́чір. Всї лю́ди сидїли при вечері і співа́ли пі́снї сьвято́чні, а лиш у Архи́па

млин скрипи́ть та тре мукý. А Архи́п хо́дить, та насипа́є, та іде́ до скри́нї, що до не́ї мука́ си́пле ся, та бере́ мукý в ру́ки, та нюхає, та числи́ть, кі́лько за ню возьме́.

Аж ди́вить ся: хтось сиди́ть ко́ло дверий. Здивува́в ся, бо две́рі були́ запе́рті; прихо́дить бли́зше, а то стари́й дїдýсь з торба́ми.

„Чого́ хо́чеш?“

— Хлїба Бо́жого. Се, каза́ли, млин для убо́гих.

„Був колись, а́ле не тепе́р. Я за не́го заплати́в дорогі́ гро́ші та для се́бе насипа́ю“.

— Але коли́ тобі́ пощасти́ло ся, то поми́луй і мене́: диви́ ся, моя́ свити́на поде́рта, а до́ма у ме́не бога́то бі́дних чека́є та тїшать ся, що їм принесý хлїба. Дай Бо́жу мі́рку для убо́гих!

„Іди́ до нечи́стого, дїдýго! Чи хто дасть дýрно менї́ або́ дїтям моїм? Чи то менї́ само́му не потре́ба хлїба?

— А ца́рства небе́сного не потре́ба для те́бе?

„Вітру менї́ з не́ба потре́ба, щоби́ до́бре ві́яв і збі́же моло́в“.

Так дїд підхо́дить до скри́нї тай ка́же: — А що ти ме́леш, ме́льнику Архи́пе?

Підхо́дить Архи́п, ди́вить ся тай аж моро́з по нїм пішо́в: в скри́нї був пісо́к, в мішка́х пісо́к, кіш по́вний піскý. Аж ту в млинї засия́ло, мо́вби сто сьвічо́к церко́вних; ди́вить ся: а то від дїда така́ сьвітлість іде́, а сей дїдýсь — то сьвяти́й Никола́й. Хо́че Архи́п перехрести́ти ся, а не мо́же, лиш рукóю ма́хає довко́ла, як вітря́к крило́м; хо́че утїка́ти, а но́ги єго́ ра́зом з млино́м навкруги́ бі́гають.

А сьвяти́й ка́же: — Коли́ ти зла́комив ся на чужи́й хлїб, коли́ ти забра́в собі́ мукý, котро́ю ма́ли живи́ти ся старці́, вдови́ці і си́роти, то бýдеш тепе́р до стра́шного сýду пісо́к моло́ти; весь пісо́к з цїло́го сьві́та бýде че́рез твій пи́тель переходи́ти, а ві́тер бýде єго́ моло́ти. — Так сказа́в, тай пішо́в по во́здусї, як би по твердій землї.

На дрýгий день прихо́дять лю́ди, прихо́дять сини́ до Архи́пового млина́, а ту по млинї а́нї знакý: лиш

горá піскý довкóла осикóвої колóди, а вітер піскóм крýтить на всї бóки, мóвби молóв.

28. Колядá.

Ой дúвна, дúвна рýска родúна,
Як до вечéрі сїдáє:
Кóжде весéле як та дитúна,
Се бо Христóс ся раждáє!
Різдвó Христóве сїли витáти:
Рáдуй ся, рáдуй, рýская Мáти!

Рай у сердéньках — ми під вікнáми,
Нýже приймíть нас до стóлу;
Най всьо, що дóбре, сїдáє з нáми!
Хóчемо нúнї поспóлу
Рýским звичáєм колядувáти:
Рáдуй ся, рáдуй, рýская Мáти!

Щáсте й гарáзд вам, мир в вáшій хáтї!
Най добрó всяке спливáє;
Нáша родúно, любéнькі брáтя,
Най про вас лúхо й не знáє,
Щоб недостáтків не зазнавáти:
Рáдуй ся, рáдуй, рýская Мáти!

Пчíлка, худíбка най вам ведéть ся,
Най у достáтку купáєсь,
Най Бóжа лáска з дóщиком ллєть ся,
Най вáша нúва пишáєсь!
Плóди стократні дай Бог збирáти!
Рáдуй ся, рáдуй, преслáвна Мáти!

Золотúй кóлос най вам ся клóнить,
Столú, стодóли сповняє;
Як пéрли чільнé зéрно най рóнить,
За однó сто вам звертáє;
Щоб все щаслúво спожиткувáти:
Рáдуй ся, рáдуй, рýская Мáти!

Ангел небéсний най між вас схóдить
Нúнї із Бóжим дитя́тком,
Весь ваш достáток і вас хорóнить
Від недýг всяких, припáдку;
Щоб рік від рóку рáзом співáти:
Рáдуй ся, рáдуй, преслáвна Мáти!

29. У ремісникá золотá рукá.

Недалéко зáмку, в котрім мéшкав богáтий пан, стоя́ла бі́дна хати́нка коваля́, що від рáна до вéчера своїм ремеслóм пи́льно трудúв ся. Не вмів він богáто з ковáльства, лиш одно́ гвíздє робúти, от і тя́жко приходúло єму́ заробúти на прожúвок для сéбе і для родúни. Син пáна, весéлий, мотóрний молодéць, заходúв чáсто до коваля́ і приглядáв ся єго́ робóтї. Любúв він старóго за єго́ дóбре сéрце і затé, що вмів приповідáти цїкáві та дóтепні рíчи. Раз якóсь питáє старúй панича́: „Чи не трíбувáли би, пáночку, зробúти гвíздь? Уся́ наýка придáсть ся; хто знáє, мóже і моя́ наýка стáне вам колúсь в пригóдї, — áтжеж не дýрно кáжуть, що у ремісникá золотá рукá“. Панúч розсьмія́в ся і взяв за желíзо і молотóк. З початкý не йшла робота дóбре — то перекрúвить, то перелóмить, то знов такé злáдить, що і дивúти ся сьмíшно. Але панúч був гóрдий, і мýчив ся так дóвго та молоткóм вибивáв, аж гвíздь вúйшов дóбрий. „Ну, слáва Бóгу!“ — промóвив молодéць — і поклонúв ся старóму нúзко за наýку.

Небáвком помéр дíдич і син обня́в усé господáрство. Сáме тодí впáли непрúятелї до краю́, забрáли дóбра, і молодúй дíдич зневóлений був з краю́ утїкáти. Невелúчкий гріш, якúй взяв з собóю, розминýв ся скóро, і не булó на чужинí до чогó взя́тись. Так задýманий лиш хóдить та не знáє, чогó хóпити ся. От пригадáв собí, що умíє робúти гвíздє, та іде до коваля́, щобú наймúтись за челя́дника. Загадáв, зробúв.

Вступúв панóк на слýжбу, рóбить цїлúй день бóжий, як той вíл у плýзї. Полюбúв єго́ коваль, за дóбру робóту платúв єму́ незгíрше. Виставáло і на їдý, і лишáлось ще грошúй до схóвку. Панóк мóлить ся лиш Бóгу, та благословúть коваля́, що научúв спершý робúти гвíздє.

Тимчасóм минýла війнá, непрúятелї уступúли ся з краю́, і тóму пáнови вéрнено забране дїдúцтво. Тодí сказáв свóму мáйстрови, хто він і що він, і обіця́в, як вéрне до дóму, прислáти єму́ гостúнця затé, що ура-

тува́в єго́ від го́лоду та ну́жди. А ще щедрі́йше зага-да́в обдарува́ти коваля́ дома́шного, що приучи́в єго́ робы́ти гві́здє.

От і прийхав до сво́го села́. За́ким прибу́в до сво́го за́мку, на́йперше вступи́в до гвіздяря́. Привита́в єго́ серде́чно і розповіда́в о своїм прожи́ваню на чужині́, а відта́к ще́дро єго́ обдарува́в, щоб міг розшири́ти свій кова́льский варста́т.

Жию́ть ще і до ни́нї і той пан і той стари́й кова́ль. А у коваля́ дім муро́ваний, і ку́зня муро́вана з всяки́м желїзе́м і в тій ку́зні бога́то челя́дників при всїля́ких робо́тах. Що дня зга́дує пан коваля́, а кова́ль па́на. Дїйсно — у ремісника́ золота́ рука́.

30. Дуб і Лози́на.

(БАЙКА.)

Стоя́в висо́кий дуб се́ред доли́ни
І гордови́то всю́ди поглядав.
Сьмія́в ся він з тоне́нької лози́ни
І так їй раз сказа́в:
„Яка́ химе́рна ти, нїкче́мная лози́на!
Твій ба́тько верболо́з здурів,
Нена́че ти єму́ не рі́дная дити́на,
На сьміх тебе́ тут посади́в.
Захо́че ві́тер буйни́м розходи́тись,
Як гайдама́к у вра́жому селї,
Не зна́єш ти, де з переля́ку дїтись,
Кладе́ш покло́ни до землї;
А щож, як ча́сом на доли́ну
Серди́та бу́ря набіжи́ть?
Ране́ тебе́ з коріне́м, як пірúну,
Аж ку́рява у го́ру полети́ть.
От я — не ти... я дуб, се і́нше дїло:
Не ті́лько ві́тру не бою́сь,
Я з бу́рею змага́ть ся бу́ду сьмі́ло,
Неха́й як хо́че дме, не поклонюсь".
І го́рдий дуб від сьміху́ захита́в ся.
На се лози́на так осьмі́лилась сказа́ть:
„Пова́жний ду́бе наш! вели́кий ти уда́в ся,
Нащо́ж мале́ньких зневажа́ть?
Не всїм одна́кова суди́лась в сьві́тї до́ля;
То́му шуми́ть, то́му покло́ни бить:
На все, на все єсть Бо́жа во́ля.
Усїм під Бо́гом тре́ба жить"...
І добала́калисъ... Над ве́чір і скла́лось:

Страше́нна бу́ря зра́зу заревла́...
Дуб стрепену́всь, загу́в, аж ли́сте розлїта́лось,
Лози́на бі́дненька на зе́млю прилягла́;
Грім гуркотїв, огня́ми розсипа́в ся,
Нена́че стра́шний суд наста́в;
Змага́в ся до́вго дуб, стогна́в, не подава́в ся
А да́лї затріща́в, зломи́в ся і — упа́в...
Пробі́гло ли́шенько, у степ загуркоті́ло
І я́сне со́нечко доли́ну осьвіти́ло;
Лози́ночка запла́кана стоїть,
А дуб поло́маний лежи́ть.

Хто величáєть ся і дру́гих зневажáє,
Нехáй про ду́ба ка́зочку читáє,
На ум собі кладé, —
Нау́ка в лїс не заведé.

31. Кова́ль.

Поверну́в Павло́ з вій́ска в своє́ рі́дне село́. Поверну́в він письме́нний та ремесло́ мав в рука́х; служи́в при арсена́лї, призвича́їв ся до кова́льства. Кори́стувати ся своїм ремесло́м зра́зу не міг, бо „до зво́ю тре́ба стро́ю“, каза́ли ему́ лю́ди, а у не́го нї ку́знї, нї гро́ший. Ото́ став він у одно́го замо́жного сусїда па́рубком за весь господа́рский про́живок, та ще й грішми со́рок ма́рок до весни́. Роби́в він спра́вно усяку робо́ту, а тимчасо́м усе́ ему́ мрі́є ся своя́ ха́та, свій ґрунт, хлїборо́бска пра́ця. По весні взяв Павло́ у госпо́даря гро́ші, поста́вив ку́зню, купи́в тро́хи кова́льского на́чиня і став ковалюва́ти.

— Па́вле, перетягни́ но менї круг колїс.

— До́бре. Привезїть, дя́дьку, коле́са, а я тимчасо́м накладу́ Охри́мови лемішá.

Упо́рав ся Павло́ з лемішем і з коле́сами.

— Що тобі за робо́ту заплати́ти? — пита́є чоловік.

— Та оно́б то кра́ще було́, як би ви не плати́ли грішми, а пози́чили менї на два днї во́за й ко́ний, — відпові́в Павло́. — Тре́ба приве́зти коло́дя на у́гля та ще й купи́ти тро́хи де́рева на ха́ту, ось би і неревіз в село́.

— Се, небо́же, і менї гара́зд: ко́нї гуля́ють, бери́ собі тай ору́дуй на здоро́вля.

Почу́в Охри́м таку́ мо́ву, тай собі:

— Мóже й я віддя́чив би чимнебу́дь, бо гро́ший ва́йвих нема́ а відроби́ти звича́йно зручні́йше.

— Ти, Охри́ме, здає́ ся, швець, а у ме́не, бач які́ чо́боти: па́льці вила́зять. Реме́нню я ви́стараюсь, а ти вже будь ла́скав поши́й.

Отта́к мудрува́в Павло́. Звича́йно в селі́ пра́ця де́шева, а гро́ші дорогі́: тим і зручні́йше було́ Павло́ви міня́ти пра́цю на пра́цю, а до то́го ще у селі́ мо́жна усе́го діста́ти, що тре́ба селяни́нови. І спра́вді: тре́ба міро́шникови шестерню́ пола́годити, — ось є у Павла́ мука́, круп'и́. Окува́в во́за кравце́ви, а той ему́ поши́в кожу́х і сви́ту. То́му соки́ру наста́ли́ть, то́му плу́га опра́вить, до борони́ зу́би вста́вить, нара́льник до ра́ла приро́бить, а то дивись — йдуть до не́го баби́ з серпа́ми, чоловіки з ко́сами. Ко́ждому чого́сь тре́ба до коваля́ і ко́ждий обіця́є чимнебу́дь помогти́. Столя́р згоди́в ся поробити ві́кна і две́рі. Ось би і ха́ту закла́да́ти, та ні́де́. Про́сить Павло́ у грома́ди, щоб допусти́ли ему́ заня́ти кава́лок грома́дского ви́гона в селі́. Грома́да згоди́лась. Де́рево на ха́ту по тро́хи було́ ви́готовлене; запроси́в Павло́ люди́й, погости́в усіх, а ось до ве́чера на ви́гонї й ха́та стоїть: стовпи́, кро́кви, ла́ти. За пять днів заки́дали стїни та поши́ли, а на ше́стий зібра́в Павло́ баби́ на то́локу, обвалкува́ли, наноси́ли землї, зби́ли печ — ось ха́та й гото́ва. Че́рез кі́лька ро́ків купи́в Павло́ бі́льший ґрунт у грома́ди, і тепе́р щи́ро працю́є у по́лї таї від ку́знї не відріка́є ся, кова́льства не кида́є, бо не даре́мне ка́жуть, що ремесло́ їсти не про́сить, а само́ году́є.

32. Павло́ва ха́та.

(БАЙКА).

„На ві́що гро́шики я бу́ду витрача́ти?
Як ха́та тро́хи протїка́,
То вже й найма́ть перекрива́ти?
Нї, в ме́не ду́мка не така́!
От, кра́ще сам, де тре́ба полата́ю,
І знов покрі́вля та стоя́ти ме без кра́ю;
А то ещé людя́м плати́!...
Тож кра́ще гро́шики ті в скри́нї зберегти́!
Так з жі́нкою бала́кав наш Павло́.

— „Глядй, щоб лйха не було!“
На те єму́ промо́вила Горпи́на.
„От, ви́гадки! хиба́ вже я дити́на?
Ось за́раз забері́сь лата́ть,
То до́ма збережем хоч золоти́х із пять“.
І де-де полата́в, а бі́льше так, що нї,
Бо до́бре і лата́ть не вмів.
Аж ось прийшли́ осїнні днї,
Бога́то полило́ дощів.
Ішли́ дощі, покрі́вля протїка́ла,
Аж по́ки вся́ попрогнива́ла,
Що вже і кро́кви не стоя́ть, —
І довело́сь Павло́ви заплати́ти
За нéї вже не пять, а два́йцять пять...

Сказа́в би я про ви́гадку Павло́ву:
Не тре́ба ухналя́ жалїти,
А то загу́биш і підко́ву.

33. Бреху́н.

Петро́ і Павло́ іду́ть до мі́ста; а доро́га їм на хистку́ кладчи́ну, по́над водо́ю. Петро́ бува́лий: у вій́ську служи́в, побува́в у Нїме́ччинї і Туре́ччинї, — весь сьві́т сходи́в. От він і ка́же: „Яко́го ди́ва, бра́те, на своїм віку́ я не ба́чив! Тобі́ і у снї таке́ не мере́щилось. Хоть у Бана́тї! Там тобі́, дру́же, такі́ гарбузи́, що в одно́му грома́да мести́ть ся. Ще і дзво́ни дзво́нять — от що! Де вже у нас таки́й гарбу́з найде́ ся!“ — „Гарбузі́в таки́х нема́,“ відповіда́є Павло́, „хоч і сво́го ди́ва у нас не ма́ло. От та кла́дка нам по доро́зї: она́ не з про́ста, уся́кого перену́стить, а сту́пить бреху́н, — она́ єго́ в во́ду. З недїлї трох їх провали́ла.“ Петро́ви слова́ такі́ не до со́ли. „Та і грома́да у то́му Бана́тї,“ ка́же, „хоч і не зга́дувати! — тро́хи мужикі́в тай ті́лько!“ — „А отсе́ж і на́ша кла́дочка,“ Павло́ собі́, мов і не чу́є това́рища. — „Сказа́вши по пра́вдї,“ гут єму́ Петро́, „зрі́лого гарбуза́ не ба́чив я у Бана́тї, а доводи́лось стріча́ти лиш в дво́є про́тив на́шого.“ — „Ось ми вже і дохо́димо!“ — Петро́ сїп това́рища за рука́в. „Постій!“ до не́го ка́же, „ба́чу кла́дка двох не здер́жить. Лу́чше пошука́ємо бро́ду.“

Пога́на річ бреха́ти: лу́чше — язи́к втя́ти.

34. Огóнь і гай.

Під гáєм хтось огóнь покúнув.
Чи подорóжний там, чи косарí булú,
Чи, мóже, вівчарí картóпельку пеклú.
Вітрéць мотóрненький прилúнув
І по тихéньку роздувáв.
Розжéврив ся огóнь, аж íскри кúдать став...
„Ой гáю, гáю зеленéнький!“
Промóвив він, пускáючи димóк,
„Чи бáчиш ти, якúй я вдавсь тепленький?
В холóдний час нагрíв би весь гайóк...
Менé покúнули, мою забýли слýжбу;
Колúб вітрéць не був, то мóжеб я погáс.
Скажý тобí під сей весéлий час:
Чомýб з тобóю нам не поєднáти дрýжбу?
Всю нíчку яб тобí сьвітúв
І вúдненькоб булó, хтоб не ходúв,
Чи зьвір якúй у гущинí сховáв ся,
Чи злóдíй у ночú з сокúрою підкрáв ся...
І знáлиб нас, як двох братíв,
І яб горíв, і тиб шумíв,
Не турбувáлоб нас нíяке лúхо вражé.
Чи прáвду я кажý — нехáй вітрéць нам скáже.“
— „А вжеж що так!“ підтáкнув їм вітрéць,
Усюди вдáтний молодéць.
Недóвго дýмав гай, на брехнí спокусúв ся,
Не знáючи того, якúй огóнь дружóк.
Вітрéць їм зáраз прислужúв ся:
Мерщíй понíс огóнь в гайóк
І на сухý поклáв полянку.
Сьвітúв огóнь всю нíчку аж до рáнку.
Попередý він за сушнó узявсь
І по тихéньку став тріщíти,
А як вітрéць-підлíза розгулявсь,
Тодí вже всюди став палúти
І брáтика свого не пожалíв:
І обпалúв єгó і обсмалúв.
Пропáв гайóк, аж жаль булó глядíти!
Мов чóрная марá стоíть,
Вже бíльш емý не зеленíти
І крáю рíдного не веселúть.

Молóдежи любá, надíє нáша, квíти!
Пригáдуйте частíйше ви бáєчку мою;
Цурайте ся брехнí і бíйте ся дружúти
З такúм приятелем, як той огóнь в гаю.

35. Пожа́р.

Ру́ска Слобода́, бога́те поді́льске село́, числи́ть до 200 хат, а тя́гне ся поздо́вж муро́ваного гости́нця бі́льше як 4 *km*.

З суббо́ти на неді́лю ти́ха, лі́тня́ ніч спочива́ла над село́м. Нара́з на пра́вім кінці́ бу́хнув стовп ди́му і по́ломіни, а на те́мнім зво́ді не́ба розли́ла ся широ́ка крова́ва луна́. Рівноча́сно розда́в ся пону́рий го́лос дзво́на, що бив на трево́гу. То оде́н з нічни́х сто́рожів взива́є в той спо́сіб люди́й на ратунок; дру́гий побі́г тимчасо́м в сто́рону, де горі́ло, щоби́ побуди́ти на́йбільше загро́жених. З да́льших сусі́дів на́йскорше прибуди́в ся стари́й Семе́н, бу́вший во́як, ґазда́ ду́же пова́жаний за́для сво́го ро́зуму і до́сьвіду. Розбуди́в за́раз синів і зі ста́ршими поспіши́в до огню́, забра́вши драби́ну, гак і коновки́; а на́ймолодшому приказа́в, щоби́ бі́г від ха́ти до ха́ти і буди́в спля́чих. По доро́зї стріча́в Семе́н що ра́з бі́льше люди́й, що бі́гли на о́слїи та бі́дкали.

„З чим же іде́те на ратунок?“ пита́в їх Семе́н — „Чи в шапка́х бу́дете во́ду носи́ти?“ Лю́ди отя́мили ся; верта́ли доміи по коновки́, гаки́ і соки́ри. На мі́сци, де горі́ло, панува́в вели́кий за́колот. Горі́ла шо́па одно́го госпо́даря. Лю́ди так потра́тили го́лови, що забу́ли на́віть ви́пустити худо́бу зі ста́йнї. Семе́н обня́в про́від.

„Ви́женїть худо́бу!“ заклика́в, „парі́бки́ на стрі́ху ха́ти!“ Жінки́ на єго́ прика́з ви́несли з ха́ти кі́лька вере́т. Замо́чено їх і накри́то ни́ми стрі́ху, а відта́к зли́вано водо́ю безуста́нно. Стрі́ху сусі́дної стодо́ли розірва́ли гака́ми. Да́льші хати́ обсі́ли тако́ж моло́дші господа́рі. Семе́н уста́вив жінки́, ста́ршіх мужчи́н, а на́віть ста́рші ді́ти в два ряди́. Оде́н коне́ць припира́в до са́жавки, що була́ о кі́лька сот кро́ків за гости́ньцем. Ті, що стоя́ли бі́ля са́жавки, че́рпали во́ду в коновки́ і подава́ли їх одни́м ряло́м, а дру́гим верта́ли коновки́ поро́жні. В той спо́сіб без бі́ганя і за́колоту доста́рчувано подоста́тком води́ до поли́ваня стріх.

За плота́ми стоя́ла ещé цíлá грома́да людúй, що приглядáли ся спокíйно з далéка пóжарови. Прибíг до них Семéн. — „Чого́ стоїтé з залóженими рукáми?“ заклúкав — „устáвте ся в трéтий ряд, або́ вúручте тих, що вже утóмлені!“ — „Ми з лíвого кінця́. До нас огóнь не дíйде.“ Так відвóркнули і, стискáючи плечúма, відсýнули ся дáльше.

Тимчасóм прибýла двірська сúкавка і здавáло ся, що вже небезпéка минýла. Але, як то бувáє звичáйно пíдчас огню́, зірвáв ся нарáз сúльний вíтер. Іскри наповнúли вóздух, цíлí горю́чі снопú летíли з вíтром. Трéба булó обсадúти дáльші хатú. Семéн візвáв по раз дрýгий цíкáвих з лíвого кінця́ до пóмочи, áле надáрмо. — Наконéць горю́чий будúнок запáв ся, огóнь раз ещé бýхнув пóломінню висóко, а потím став малíти.

Мéжи приглядáючими ся з „лíвого кінця“ настáв якúйсь рух. Звернýли ся всї в лíву стóрону. Там на тéмнім нéбі указáла ся я́сність, як би мíсяць сходúв. Ясність скóро рослá і небáвком рознíс ся сéред тих цíкáвих пóклик: „Горúть!“ Очивúдно вíтер занíс горю́чий снопóк солóми і рознíтúв пожáр на лíвім кінцú. Всї кúнули ся бігцéм до своїх хат. За нúми відíхала в тамтý стóрону такóж і сúкавка, котрá не булá тут ужé кóнче потрíбна. Семéн, як побáчив, що луна́ чим раз бíльше розширáе ся, заклúкав: „Тут нас вже за богáто. Нехáй остáне людúй кількánáйцятеро, щобú погасúти і припильнувáти недóгарки, а дрýгі за мнóю, блúжним на ратýнок!“ І рýшили громáдою, не зважáючи, що огóнь не на „їх кінцú.“

В рік по тім огню́ відбýло ся в тутéшній цéркві крáсне торжествó. Молоді́ господáрі і парíбкú Рýскої Слободú заснýвали „охотнúчу сторóжу пожáрну“ і посьвя́чували хоругóв свóго товáриства.

36. Весна́.

До пастухíв в убóгім дóлї
Прихóдить з рóком молодúм,
Як веть ся жáйворонок в пóлї,
Дівчúна з вúдом чарівнúм.

Не в тій долúнї народúлась,
Нíхто́ не знáе, — звíдки йде,
І стéжки, деб онá подíлась,
Нíхто́ з людúй тих не знайдé!

При ній кохáнії хвилúни,
У сéрцї рáдість, втíха є,
Край ясновúдої дівчúни
Сама́ відрáда устає́!

Несе́ дівчúна óвоч, квíти,
Що в íншім вúросли краю́;
В ясні́йшім, щасливíйшім сьвíтї
Они́ знайшли́ красу́ свою́.

Своїмиж крáсними дарáми
Всіх наділя́ дівчúна та,
Юна́к, чи стáрець вéтхий днúми
З дару́нком в хáту повертá.

Хтож чарівни́ця та́я ми́ла,
Для всіх привíтная така́,
Що всіх люди́й тих наділи́ла
Єї ласка́вая рука́?

Не хóчу му́чити вас, дíти,
На вщо ну́дити ся вам!
Не бу́ду дóвго я таїти,
Вам зáраз вíдгадку подáм:

Та чарівли́вая дівчúна —
То тож прекрáсная весна́!
Прийшла́ та ми́лая годúна —
І зацвіла́ красá рясна́.

Як ста́ло со́нечко сьвітúти,
Як огрівá окóло все!
Дитя́ малé зриває квíти,
Бабу́ся зíлєчко несé...

37. Скарб.

Бíдний чоловíк, що мав шéстеро дїтúй, орáв раз у пóлї, і казáв засму́чений: „Хто моїх дїтúй годувáти ме, як мене́ не бу́де; ось тепéр вже менї так вáжко, а онúж моéю прáцею тíлько й живу́ть.“

Лéдви що се промóвив, як ось плуг зазвенíв і воли́ ста́ли. Він почáв вийма́ти плуг і ви́тяг у ку́пі з ним скри́нку, всю зако́вану в желíзо. Дúвуючись, відчини́в її і поба́чив: она́ була́ по́вна червінцíв. Швúдко і рáдісно нїс він її до дóму. Доро́гою згадáв про свої щоде́нні турбóти, упáв на колíна і почáв щúро дя́кувати Бо́гу. Він казáв: „Бо́же, Ти году́єш в пусти́нї кру́ка і одягáєш у таку́ пúшну óдїж лíлїю, Ти не забу́в і про ме́не. Ти знав вперéд, нїж я тебé попроси́в, чого́ менї тре́ба, Ти із своїх рук дав менї ми́лість, хоч я її й не заробúв.“ Пíсля се́го він підня́в ся і понíс скри́нку до дóму. Але, як ішóв до дóму, поду́мав про се́бе, кому́ ся скри́нка налéжала. І згадáв, що пóле се він купúв у сусíда. Сусíд був ще бíднíйший, нїж він сам і потребува́в ще бíльше пóмочи. Бáтько єго́ сусíда був ду́же замóжний, він умéр сáме у вíйну́; мабу́ть ся скри́нка, промóвив він до се́бе, схóвана була́ тут від ворогíв. І не менї, а бíдному сусíдови налéжать сї гро́ші, бо я

у нéго купíв тíлько зéмлю. Так подýмав він і понíс скрúнку з грíшми до сусíда.

Сусíд почýвши, що то гро́ші єго́, дýже зрадíв, обнима́в чоловíка і від ра́дости облива́в ся слíзми́.

„Бра́те!“ промо́вив він, „се нам обо́м по́міч: ми роздíлимо сї гро́ші по рíвнї, тай житé теж бу́демо дїлúти“.

Він за́раз відчисли́в половúну гро́ший і віддáв їх сво́му сусíдови. З сéго часу́ оба́ сусíди жúли, як бра́тя.

38. Мир вам.

Мир вам, бра́тя, всíм прино́сим,
Мир вели́кий, мир сьвятúй,
Ми́ра в Бо́га з не́ба про́сим:
Бо́же сьві́та, мир наш крúй!
Хоть добро́ є в сьвíтї, в кра́ю,
Хоть є во́ля, хоть є хлíб,
А як ми́ра в нїм нема́є,
Край свій рíдний, як би й грíб.
Чоловíк хоть гнесь з турбо́ти,
Хоть крова́вий лле ся пíт,
Він не гúне від робо́ти,
Бог до пра́цї дав го в свíт.
Аж як ми́ра му не ста́не,
Аж тодí в нїм гúнь, горю́й;
Ми́ра, ми́ра, вíчний Па́не!
Ми́ра сьвíту подару́й!

39. Лу́чше не обіця́ти, як сло́ва не держа́ти.

Загуби́в купе́ць кали́тку з грíшми, а в нїй було́ дві тúсячі ма́рок. От оголоси́в він про свою́ стра́ту і обіця́в відда́ти половúну то́му, хто найде́. Ішо́в робíтник доро́гою, найшо́в кали́тку і принíс до купця́. Жаль ста́ло купце́ви віддава́ти половúну гро́ший. Що тут робúти! От він ви́думав, що бу́цїм то в кали́тцї, крім гро́ший, був ще дорогúй ка́мінь.

„Віддáй менí ка́мінь, тодí дам тобí тúсячу ма́рок“, ка́же купе́ць робíтникови. Робíтник пішо́в до су́диї. От су́дия і пита́є купця́: „Ти ка́жеш, що в кали́тцї, крім гро́ший, був дорогúй ка́мінь?“ — „А вжеж був“, відповіда́є купе́ць.

„Вихо́дить, що се кали́тка не твоя́, бо в нїй нема́ ка́міня. Не́хай она́ зіста́не ся у робíтника, по́ки єї

властúтель не зголóсить ся, а ти про свою́ оголосú ще раз, мóже її хто íнший найшóв"... сказáв сýдия.

Тодí завстíджений купéць не став сперечáтись і віддáв робíтникови тúсячу мáрок.

40. Рíдкá щúрість.

Колú ви їздили желíзницею, то пéвно бáчили по обидвá бóки дорóги малéнькі хаткú для вартовúх. Колú пóїзд проїздить пóбіч хáтки, вартовúй стоїть бíля нéї у день з червóним прапорцéм, а у нóчи з зелéним абó червóним сьвíтлом. Отó ознáка, що дорóга справна і пóїзд мóже їхати безпéчно. Вартовí що дня оглядáють кóждий свою́ чáстку дорóги. Колúб вартовúй помітúв якý несправність, що дорóгу розмúло, шúни немá, містóк зірвáло, абó що, то він стає́ бíля тóго мíсця, у день з червóним прапорцéм, а у ночú з лíхтáрнею з червóним сьвíтлом. Машинíст побáчить ту ознáку і зупúнить пóїзд. Колúб, бороní Бóже, вартовúй абó машинíст не доглядíли, пóїзд вúскочив би з шин, ваґóни розбúли би ся, і кíлька сотóк людúй прийняли би несподíвану смерть абó калíцтво. Прáця вартовúх вéльми важкá, бо онú повúнні у всяку годúну оглядáти свою́ чáстку і стрічáти їдучі пóїзди, а платня́ їх невелúчка.

Отóж на однíй желíзниці був вартовúм Петró Мірошнúченко. Чимáло лíт прожúв Мірошнúченко, сóвісно роблячú своє́ дíло. Він зáвсїди пúльно оглядáв свою́ чáстку і не проминáв жáдного пóїзду, що їхав тим шляхóм. На дóбу проїздúло 15 пóїздів; пóїзди їхали і в день, і в ночú, і всї стрічáв Мірошнúченко. Щúра булá людúна, сóвісна. — За щож я, кáже, гróші брáти му, колú не робúти му, як слíд? Се гріх! — Затé на єго́ чáстцї нїкóли не трафлúло ся жáдного лúха.

Одногó лíтнього дня булó у день дýже горячо, а на нíч почáла бýря збирáтись. Набíгли хмáри, закрутúв вúхор, загомонíли дéрева і стáло тéмно, аж чóрно. Потíм лúнув дощ, загремíв грíм, а блúскавка раз-у-раз пронúзувала тéмряву. Бýря ломáла дéрева, викрýчувала телеґрафíчні стовпú і рвáла дрóти.

А Мірошни́ченкови не сиді́лось в ха́тї. Він з лїхта́рнею огляда́в доро́гу і вже наближа́в ся до своєї хати́нки, — колѝ ра́зом грюкону́в страше́нний грім і бли́скавка заслїпи́ла єму́ о́чи. Він упа́в долї́, а колѝ очу́мав ся, то поба́чив, що грім уда́рив у доро́гу і розки́нув ши́ни, а бли́скавка запали́ла его́ хати́ну.

— Рату́йте! скри́кнув Мірошни́ченко, забу́вши, що бли́зше кільоме́тра, де живе́ дру́гий вартови́й, нема́ жа́дної живо́ї душі́.

Як би у відповідь єму́, розля́г ся проникли́вий свист ма́шини. Се йшов по́їзд.

— Щож бу́де з по́їздом, з людьми́? Пропа́ли, всї пропа́ли!

Не памята́ючи як, Мірошни́ченко ско́чив на но́ги і поча́в запа́лювати лїхта́рню. Дощ лив єму́ на ру́ки, ві́тер задува́в ого́нь, а́ле так-сяк він запали́в; потім зірва́в з ши́ї черво́ну ху́стку і обгорну́в не́ю ши́бку — черво́не сьвітло упа́ло на доро́гу. — Сла́ва тобі́, Го́споди! прошепотів Мірошни́ченко і без па́мяти повали́всь бі́ля лїхта́рнї.

А по́їзд був уже́ недале́ко і его́ два сьві́тла, мов дво́є очи́й, прорі́зували густу́ те́мряву. Машинї́ст поба́чив черво́не сьві́тло і встиг зупини́ти ма́шину.

Колѝ Мірошни́ченка підня́ли та привели́ до па́мяти, его́ ха́тка і усе́ збі́же давно́ погорі́ло.

41.

Є҆ѵⷢ҇лїе ѿ Лꙋкѝ, гл. и҃. зач. л҃е.

Речѐ Гдⷭ҇ь при́тчꙋ сїю̀: „И҆зы́де сѣ́ѧй сѣ́ѧти сѣ́мене своегѡ̀; и҆ є҆гда̀ сѣ́ѧше, ѻ҆́во падѐ при пꙋтѝ, и҆ попра́но бы́сть, и҆ пти́цы небе́сныѧ позоба́ша є҆̀. И҆ дрꙋго́е падѐ на ка́мени, и҆ прозѧ́бъ ᲂу҆сше, занѐ не и҆мѣ́ѧше вла́ги. И҆ дрꙋго́е падѐ посредѣ̀ те́рнїѧ. и҆ возрастѐ те́рнїе и҆ подавѝ є҆̀. Дрꙋго́е же падѐ на землѝ бла́зѣ. и҆ прозѧ́бъ, сотворѝ пло́дъ сторі́цею“. Сїѧ̑ глаго́лѧ, возгла-

Євангѐлиє від Луки́, гл. 8. зач. 35.

Рек Го́сподь при́тчу сю: »Ви́йшов сі́ючий сі́яти сі́мя (насі́не) своє́, і колѝ сі́яв, одно́ упа́ло при доро́зї, і его́ подо́птали, а пти́цї небе́сні подзьо́бали (ви́збирали). А дру́ге упа́ло на ка́мінь, і прозябну́вши зісхло́, бо не ма́ло во́гкости. Інше упа́ло ме́жи те́рне, і те́рне ви́росло та придави́ло его́. Інше же упа́ло на зе́млю до́бру, і прозябну́вши, прине́сло

сѝ: „И҆мѣ́ѧй оу҆́ши слы́шати, да слы́шитъ“. Вопроша́хꙋ же є҆го̀ оу҆чн҇цы є҆гѡ̀, глаго́люще: „Что є҆́сть при́тча сїѧ̀?“ Ѻнъ же речѐ: „Сѣ́мѧ є҆́сть сло́во бж҇їе; а҆ и҆̀же при пꙋтѝ, сꙋ́ть слы́шащїи; пото́мъ же прихо́дитъ дїа́волъ, и҆ взе́млетъ сло́во ѿ се́рдца и҆́хъ, да не вѣ́ровавше спасꙋ́тсѧ. А҆ и҆̀же на ка́мени, и҆̀же є҆гда̀ оу҆слы́шатъ, съ ра́достїю прїе́млютъ сло́во; и҆ сі́и ко́рене не и҆́мꙋтъ, и҆̀же въ вре́мѧ вѣ́рꙋютъ, и҆ въ вре́мѧ напа́сти ѿпа́даютъ. А҆ є҆́же въ те́рнїе па́дшее, сі́и сꙋ́ть слы́шавшїи, и҆ ѿ печа́лїй бога́тства, и҆ сла́стьми жите́йскими ходѧ́ще подавлѧ́ютсѧ, и҆ не соверша́ютъ плода̀. А҆ є҆́же на до́брѣй землѝ, сі́и сꙋ́ть, и҆̀же до́брымъ се́рдцемъ и҆ блаѓимъ слы́шавше сло́во, держа́тъ, и҆ пло́дъ творѧ́тъ въ терпѣ́нїи“. Сїѧ̑ глаго́лѧ, возгласѝ: „И҆мѣ́ѧй оу҆́ши слы́шати, да слы́шитъ“.

плід сторичний (стократний)«. Се сказавши, проголосив: »Хто має уші, щоби чути, най слухає«. Запитали Єго ученики Єго, говорячи: »Що значить притча ся?« Він же рек: »Сімя есть слово Боже, а то, що (упало) при дорозї, суть слухаючі, потім же приходить диявол і вириває слово з серця їх, щоби не вірили і не були спасені. А то, що (упало) на камінь, суть ті, що, коли учують, з радостию приймають слово; але сї не мають кореня, що на час вірують, а в часї напасти відпадають. А то, що впало в терне, суть ті, що чули, але журбами о богатства і за розкошами житя ходячі, подавляють ся і не приносять плода. А то, що (упало) на добру землю, се суть ті, що добрим і щирим серцем слухають слово і задержують, і плід приносять в терпеливости«. Се сказавши, проголосив: »Хто має уші, щоби чути, най слухає«.

42. Христос воскрес!

Христос воскрес! Радіймо, дїти,
Біжім у поле, у садок,
Збираймо зїлечко і квіти,
Кладім на Божий хрест вінок!

Нехай бринять і пахнуть квіти,
Нехай почує Божий рай,
Як на землї радїють дїти
І звеселяють рідний край.

На нас погляне Божа Мати,
Радіючи з сьвятих небес...
Збираймось, дїти, нуж співати:
Христос воскрес! Христос воскрес!

43. Милостиня.

В однім селї був богач, дуже добрий і милосерний чоловік, а сидів край села, окремо, відгороджений,

обса́джений і грани́цею обве́дений як би пан яки́й. Той бога́ч назива́в ся Кири́ло. З є́го обі́йстя́ не ви́йшов жебру́щий, марни́й чолові́к голо́ден; у не́го запомі́г ся і на́йбі́дні́йший госпо́дар на передні́вку; до Кири́ла, бува́ло, то і ді́ти в неді́лю з пів села́ збі́гнуть ся або́ на садови́ну, або́ на мід — звича́йно ко́жде зайшло́ ра́до, як до до́брого чолові́ка. Та десь бо й соба́ки у то́го Кири́ла не задира́ють по дне́ви нїко́го, хиба́ весе́ло зага́вкають, коли́ замуркоти́ть ді́д яки́й за воротами, ні́би дають зна́ти.

Але на про́зорі від Кири́ла на дру́гім бо́ці села́, сидів тако́ж бога́ч ще заможні́йший, тако́ж окре́мо відгоро́джений, та зва́ли є́го лю́ди Караїда́ (по хрестї звав ся яко́сь ина́кше).

Караїда́ той був ду́же лука́вий і захла́нний. Не приго́дило ся там нїко́ли прошако́ви зї́сти ло́жку стра́ви, не поратува́в ся нїко́ли в Караїди́ хоть би і бі́дні́йший є́го брат рі́дний; ді́ти обходи́ли є́го сади́ густі́, як во́вчі я́ми: а як зблуди́в коли́ туда́ жебра́к чужосторо́нний, то пе́вно соба́ки є́го покалї́чили.

Такі́ж то були́ ті два богачі. — Кири́ла лю́ди благослови́ли, а Караїду́ проклина́ли.

Але дав Го́сподь Бог приго́ду.

Під ве́чер, смерко́м іде́ ста́рець Бо́жий, прошак: у руці́ сука́тий кост у́р, че́рез одно́ плече́ то́рба жебра́цка, че́рез дру́ге повї́сла лї́ра, що підво́дять не́ко пі́сні богомі́льні. Іде́ стари́й, си́вий, з величе́зною, аж бі́лою бородо́ю, вита́є люди́й на стрі́чи Бо́гом, та не ста́є в селї́, а да́льше працю́є стари́ми нога́ми. Цїка́ві ді́ти ішли́ на́зирцем за ді́дом, та аж спищали небожа́та, коли́ поба́чили, що ді́д зміри́в до Караїди́.

„Ді́ду, тату́сю, — ста́ли кли́кати малі́ ді́ти — та не завертайте до Караїди́; то вовк, не чолові́к.“

Але ді́д чи не чув, чи не зважа́в на дитя́чу мо́ву, не ста́нув і не верну́в ся, лиш про́сто потя́г до лука́вого, бога́тского до́му. Під воротами бога́тскої за́городи сї́в собі́ ста́рець і взяв лї́ру строїти, а да́льше слабим, дрожу́чим го́лосом зача́в співа́ти набо́жну пі́сню і хотів християни́на-госпо́даря звита́ти Бо́гом. Щеж і не встиг ста́рець Бо́жий переспіва́ти одну́ зво́ротку

пі́снї до сьвятóго Никола́я, як ви́бігли лю́ті соба́ки і ви́йшов за ни́ми бога́ч лука́вий, Караїда́. Зверещáв на всї голосй: „А піде́ш, за́волоко, неро́бо стари́й, зпід моїх ворі́т; даре́мщини не даю́ я — руша́й лї-ню́го!“ А да́льше затрови́в дїда псáми.

Непе́вні соба́ки прискочили до ста́рця, поде́рли одежи́ну, позадира́ли і старе́ тїло. Покалїчений дїд не рік лука́вому оби́дного сло́ва, тїлько зміг ся послїдними си́лами і поволїк старі ко́сти, втїка́ючи від обійстя́ лука́вого чоловіка. Недале́ко обійстя́ Кири́ла упáв небо́га слаби́й і обезси́лений се́ред доро́ги.

Як ра́з верта́в Кири́ло до до́му з села́, де ходи́в за яки́мсь грома́дским дїлом, та поди́бав ста́рця. Не пита́в, не свари́в, не доріка́в прошако́ви, а забра́в его́ з собо́ю і підві́в до своєї ха́ти.

В ха́тї погости́ли, нагодува́ли, помасти́ли ра́ни дїда і постели́ли та вкла́ли спа́ти, як сво́го ро́дича.

Сплять усї по де́нній пра́цї здоро́во, а дїда пеку́ть ра́ни, не мо́же спа́ти, лиш перевертáє собо́ю і сто́гне. Так перележа́в дїд, не засипля́ючи, до пі́вночи; нара́з слу́хає, а на дворі́ хтось хо́дить, нїби́ чого́сь шука́є. Мо́же і свій чого́, бо соба́ки не наголо́шують ся; аж чу́ти, хтось тихцем ві́з вито́чує. Погля́нув ста́рець у вікно́ з ла́ви, де ночува́в, вже й ви́дить, хто се по́ночи ґазду́є.

Збуди́в ґазду́, побуди́ла ся й дру́га че́лядь, зроби́ло ся жи́во все на дворі́. Злодії, що ла́дились вкра́сти ко́нї з во́зом, не дожида́ли кінця́, а лиши́вши все се́ред подві́ря, повтїка́ли.

Ра́но дя́кує Бо́гу Кири́ло, що нагоди́в ему́ бі́дного прошака́, нїби́ а́нгела храні́теля, і йде за дїлом до села́: на доро́зї поди́бує Караїду́, а той так клене́, що аж стра́шно слу́хати.

„А що вам, сусїде?“ пита́є его́ Кири́ло.

— „А що!„ аж реве́ Караїда́, „під ве́чер відогна́в я яко́гось за́волоку, а в ночи́ прийшли́ ворогй те́мні і з шумо́м мене́ обікра́ли.“

„А деж соба́ки були́?“ зага́дує Кири́ло.

— „Але́! соба́ки чи поглу́хли, чи послїпли, мовча́ли!“ ка́же Караїда́.

„А мо́же їм злодії́ що нада́ли, як моїм се́ї но́чи?“ — рік Кири́ло.

— „Ні — а ва́шим же нада́ли?“ пита́є Караїда́, не зна́ючи, до чого́ се він ка́же.

„Та моїм се́ї но́чи відав нада́но, бо і не пи́снули соба́ки. Але ночува́в у ме́не ста́рець, та той зачу́в, побуди́в нас, і ми відогна́ли злодії́йню,“ розка́зує Кири́ло.

— „У кого́ ща́стє,“ приміти́в Караїда́, „то́го і прошаки́ сторо́жать.“

„Але́“, пова́жно промо́вив Кири́ло, „хто соба́ки на те году́є, аби́ дава́ли бі́дним лю́дям ми́лостиню, хто прошака́, за́мість поми́лувати, тро́вить лю́тими пса́ми і покалі́ченого ли́шить се́ред го́лої доро́ги: у то́го соба́ки і́ншої не ро́блять слу́жби і зло́дії́я не зачіпа́ють“. „Так“, ка́же Караїді́ да́льше Кири́ло, „так, сусі́де, жа́лував ти ми́лостині жебрако́ви, а не жа́лував ті́ла ста́рця бі́дного: зажа́лував і тобі́ Бог сто́рожа тво́го добра́, а не жа́лував справедли́вої ка́ри“. Караїда́ замо́вк і пішо́в у своє́.

44. Ве́чер.

Садо́к вишне́вий ко́ло ха́ти,
Хрущі́ над ви́шнями гуду́ть,
Плуга́торі з плуга́ми йдуть,
Співа́ють ідучи́ дівча́та,
А ма́тери вече́рять ждуть.

Семя́ вече́ря ко́ло ха́ти,
Вечі́рня зі́ронька вста́є,
Дочка́ вече́рять пода́є,
А ма́ти хо́че научи́ти,
Так солове́йко не да́є.

Покла́ла ма́ти ко́ло ха́ти
Мале́ньких дїточо́к своїх,
Сама́ засну́ла ко́ло них,
Зати́хло все, ті́льки дівча́та
Та солове́йко не зати́х.

45. Правди́ве ща́стє.

Жив собі́ оде́н бога́тий чоловік, котри́й че́рез ці́ле́ жите́ ті́лько о то дбав, щоби́ згрома́джувати бога́тства. Він ду́мав, що хто на́йбогатший, той на́йщасливший. Але́ бога́тство не могло́ заспокоїти его́: чим ду́жше богатів він, тим ще бі́льше хоті́лось розбогатіти. Вело́ ся ему́ у всім як на́йлїпше, назбира́в о́тже худо́би і гро́ший бе́зліч. Всї поважа́ли богача́

і віддава́ли ему́ на́йбільшу по́честь, а́ле недоста́ло одно́го — ща́стя.

От яко́сь то раз занеду́жав бога́ч тя́жко. Зібра́лись лїкарі: подивіли́сь на не́го, ста́ли ра́ду ра́дити, а вкінці сказа́ли, що хоро́бу ви́лїчити не мо́жна і неду́жому вже не става́ти бі́льше з по́стели. Тодї бога́ч як запла́че з розпу́ки і ка́же: „На щож те й бога́тство, коли́ за не́го здоро́вля не ку́пиш!“ Аж тут лучи́в ся подоро́жний чолові́к і ка́же богачеві: „Ти ще мо́жеш ви́здоровіти, коли́ надїне́ш соро́чку від щасли́вої люди́ни.“

Покли́кав бога́ч синів і наймитів, дав їм си́лу гро́ший і післа́в по всїх сьвіта́х шука́ти щасли́вої люди́ни, щоб купи́ти соро́чку. До́вго ходи́ли післанцї по всїх ца́рствах і міста́х, а́ле щасли́вої люди́ни не найшли́. Ба́чили они́ чима́ло бога́тих люди́й, та про́між них нї одно́ї щасли́вої душі́ не було́: одні́ бі́дкались на здоро́вле, у і́нших дїти були́ неслухня́ні, недо́брі, а ще і́нші му́чились тим, що бажа́ли бі́льше, і бі́льше розбогатїти.

Засму́чені післанцї верта́лись до до́му з нїчи́м. Аж довело́сь їм їхати че́рез бі́дне село́. Над сами́м шляхо́м стоя́ла стара́, похи́ла, хати́на, а ко́ло не́ї — нї огоро́жі нї хлївця́, нї стіжка́ соло́ми не було́. Порівна́лись они́ з то́ю ха́тою, коли́ чу́ють — хтось собі бала́кає: „Сла́ва Тобі, Го́споди, що Ти дарува́в мене́ здоро́влєчком! От я сего́дня зроби́в усе́, що хотїв зроби́ти. Тепе́р намо́чу сухарів, попоїм, напю́сь води́ці і ля́жу спа́ти спокійно. Щасли́ва я люди́на на сьвітї!“

Зрадїли післанцї, почу́вши такі слова́, та мерщій у ха́ту і ста́ли проси́ти то́го чолові́ка, щоб прода́в їм свою́ соро́чку. „Ми тобі — ка́жуть — дамо́ зо́лота і срі́бла скі́лько схо́чеш“.

„Та я для тако́го дїла і да́ром віддав би з дорого́ї душі“, відповів си́рота, „та не вам ка́жучи, до́брі лю́ди, у ме́не соро́чки нема́“.

Отже й пра́вду ка́жуть старі лю́ди: „Не роди́сь бога́тий, а роди́сь щасли́вий“.

Чому́ж щасли́вий був си́рота-бідня́к, коли́ в не́го й соро́чки не було́? — мо́же запита́єте цїка́ві дїти. А от чому́: він з ро́ду, з віку нїко́му не зроби́в нїчо́го

злóго, сóвість у нéго булá чúста; нїкóму не зáвидував, жив чéсною прáцею і все був задовóлений тим, що в нéго булó.

46. Хлóпець-сúрота.

Одéн він зістáв ся у хáті,
Одéн і на сьвітї зістáвсь,
Бо тáта не тямить, а з нéнькою [вчóра,
Хлопчúна на вік розпрощáвсь.
Умéрла матýся. Хатúна сумýє,
І пýсткою дúше онá, —
Тепéр лиш у нáйми сирітцї
Лишúла ся стéжка сумнá.
І взяв він на плéчі торбúну,
Пошáрпану шáпочку взяв,
Замкнýв свою пýстку-хатúну
І в нáйми з селá почвалáв.
За цáрину вúйшов і бáчить:
Стоять могилкú та хрестú,
І хлóпця-сирітку вáбить
На те кладовúще зайтú.

Ідé він на сьвíжу могúлу,
Пошáрпану шáпку здúмá,
А в óчах зрина якáсь дýмка
Глибóка, сумлúва, нїмá.
Нарéшті похмýрилось чолó,
Зірвáлось зітхáне з грудúй
І бýйнії сльóзи на зéмлю
Покáпали з тúхих очúй.
На грýди схилúлась русáва,
Сумнá, молодá, головá...
Стоїть сиротúна, а вітер
Чупрúну его роздувá...
Пішóв сїромáха. І зникли мо- [гúлки,
Не вúдно вже нáвіть хрестá,
Шапчúнуж старéньку і дóсї
Несé у рукáх сиротá.

47. Ощáдний і скупáр.

Якóсь раз замóжне і богáте селó погорíло, а лю́ди побіднїли так, що й не знáли, якý собí дáти рáду; з богачів господáрів наráз стáли жебракáми. Трéба булó що нáйскорше побудувáти ся; а що не булó нї свóго лїса нї грошúй, порáдила ся громáда і післáла по краю своїх застýпників збирáти у дóбрих людúй запомóгу.

От так ідýть два чоловíки з тóго селá і вступáють до людúй замóжних; хто дасть, а хто відпрóсить ся, як то звичáйно буває. Захóдять онú вéчером до богачá в однім селї. Лиш стáнули на его подвíрю, аж чýють, як він сварúть на слугý, що лишúв ýпряж із кóний на дворí. Слугá, пáрубок, кáже емý: „Та немá чогó бояти ся; обійстé зáмкнено довкóла і пси ще сторóжать“.

„Говорú ти своé“, сварúть дáльше господáр на слугý, „а тож росá пáде на ремíнь, то позсїдáє ся і попýкає — нїбú то ýпряж що тúжня справлятú мóжна?“

Погорільці, що прийшли́ запомо́ги проси́ти, слу́хають і не зна́ють, чи підступи́ти до богача́ чи ні.

„Та де до не́го про ми́лостиню що й говори́ти — до тако́го скупаря́“, замі́тив оде́н. А дру́гий, яки́йсь бува́льший, ка́же: „Спробу́ємо, скупа́р ма́є що да́ти“. Тай підхо́дять.

„Сла́ва Ісу́су Христу́!“ вита́ють. „Сла́ва на ві́ки!“ відкло́нює ся бога́ч, про́сить у ха́ту. І не пита́вши, чого́ лю́ди прийшли́, за яки́м ді́лом, прийми́в і погости́в їх по господа́рски. А да́льше і прийшла́ бе́сїда, за чим они́ по́між люди́й хо́дять. Ка́жуть погорільці, що збира́ють у до́брих люди́й запомо́гу, аби́ село́ відбудува́ти. „То вжеж“, ка́же бога́ч, „поратува́ти тре́ба, чим змо́га“. І не говори́вши бога́то, дав і гро́ший не ску́по, та ще ви́слав своє́ю підво́дою збі́жа аж у погорі́ле село́. Обдарува́в погорільців, як до́сп ще жа́ден; аж чу́дують ся оба́ подоро́жні. Яко́сь не зміг замкну́ти в се́рці пра́вди той подоро́жний, що відра́джував до скупаря́ і вступа́ти, і розказа́в по пра́вді, як оно́ ему́ здава́ло ся, коли́ почу́в сва́рку на обійстю. „Ми, ка́же погорілець, ду́мали, що у вас запомо́ги нема́ що і проси́ти, коли́ ви за марни́цю так на слугу́ відка́зували. От міркува́в я, що ви скупа́р превели́кий, то і зажа́луєте да́ти ми́лостині“.

Бога́ч ви́слухавши, як єго́ су́дять, ті́лько усьміхну́в ся і ка́же: „Та оно́, до́брі лю́ди, так то в сьвіті пови́джує ся, що дба́лий, огля́дний і стро́гий госпо́дар зове́ ся у люди́й скупаре́м. А то, го́стеньки мої, як би я сам усю́ди стро́го не наглядав сво́го господа́рства, як би дав усьо́му без потре́би попсува́ти ся, пропа́сти че́рез неува́гу слуги́, то я би ни́нї не міг без вели́кої кри́вди своє́ї вам да́ти запомо́ги, хоч би й мале́нької. А так я скупа́рю не ті́лько для се́бе; — доглядаю, то й ма́ю ще потрібні́йшому від се́бе да́ти і поратува́ти в нещастю“.

Попрощали подоро́жні погорільці до́брого чоловіка і пішли́ да́льше по́між людьми́ шука́ти запомо́ги і поратунку на погорі́ле село́. Заходи́ли до всяких люди́й; хто дав, хто відмо́вив ся. Але захо́дять знов до бога́того, ду́же бога́того, а ду́же скупо́го чоловіка.

Ви́дко з дале́ка доста́тки бога́тскі, стирти́ й обо-ро́ги аж сто́гнуть, а госпо́дар у бі́дній одежи́нї хо́дить і ла́є слу́ги, котрі не як у люди́й, весе́лі і повнови́ді, а марні́, худі́ і пону́рі.

Зуздрів подоро́жних; они́ кла́няють ся ему́: „Сла́ва Ісу́су Христу́!“ — „А чого́ ви воло́чите ся?“ горла́є скупа́р.

— „Ми хо́димо проси́ти для погорі́лого села́ запомо́ги у до́брих люди́й“.

„Ага́“, ка́же і сьмі́є ся лука́вий бога́ч, „хо́дите за даре́мщинами, воло́чите ся, роби́ти не хо́чете — ідіть до дурни́х; я таки́х мудраге́лїв уже́ ба́чив і зна́ю“.

— „І се запомо́га — лука́ве сло́во“, ка́жуть подо-ро́жні і пішли́ да́льше.

Мину́в час ро́ків зо три, село́ погорі́ле ста́нуло нове́, лю́ди зача́ли відживати і приходи́ти наза́д до ма́єтку. — Захо́дить до одно́го з тих, що ходи́ли за запомо́гою, бі́дний, нужде́нний чоловік за же́браним хлі́бом. Ста́нув при две́рех і гово́рить молитви́. Госпо́дар не пита́в, що за оде́н і ві́дки той чоловік убо́гий, а́ле про́сить у ха́ту і прийма́є, як то ка́жуть: „чим ха́та бога́та“. — Погости́в ся жебра́к, поля́кував, а да́льше пита́є госпо́даря: „Чи пізна́єте мене́, ґа́здо?“

Госпо́дар приглядає ся та не пригадує собі. Тоді ка́же ему́ жебра́к: „Чи тя́мите, як ходи́ли ви запомо́ги проси́ти для ва́шого села́ погорі́лого і зайшли́ до скупаря́ бога́того, котри́й і не дав і поганьби́в ще? От сей лука́вий чоловік бога́тий — був я. За лука́ве се́рце Бог мене́ покара́в і привів до ну́жди. І я погорів з усім моїм доста́тком, а ни́нї прийма́ю ми́лостиню від то́го, котро́го я в ну́ждї не поми́лував і зневажа́в лихи́м сло́вом“.

48. За́яць і черепа́ха.

До мети́ двох бі́гати пусти́лись:
За́яць прудки́й і черепа́ха —
Либо́нь з собо́ю заложи́лись;
У них і сьві́док є кома́ха.
Мето́ю був он-сей лїсо́к.
З кими́ за́йчик став сьміятись:
„Не тобі зі мно́ю рівна́тись!

Та я лише́ схо́чу,
Ду́хом в лїсо́к ско́чу.
Ха, ха, ха! як лїзе! ле́дви з мі́сця зі́йде,
Она́ і до за́втра до мети́ не дійде!
Лїзь же ти, небо́го, а я ля́жу спа́ти:
Хоть під сами́м лїсом — вспію ще дігна́ти!"
Спить за́яць, не чу́є,
Черепа́ха мандру́є.
Тро́хи зго́дом пробуди́в ся,
Черепа́хи вже нема́є.
Схопи́всь і наш за́яць шви́дко,
Куму́ свою́ доганя́є...
А кума́ вже і забу́ла,
Коли́ у лїсо́к прибу́ла.
Жаль і встид! — так що роби́ти?
Му́сїв кумі́ заплати́ти!
Ще й кома́сї дав на пи́во,
Щоб мовча́ла про се ди́во.

49. Рибарі.

В одні́м селї, над бе́регом Днїстра́, змо́вило ся рав кілько́х маю́чих господа́рів, не йти в недїлю до це́ркви, а́ле в той час риба́рити. Та не доси́ть то́го, що самі́ не ходи́ли на слу́жбу Бо́жу, а́ле ще було́ й дру́гим докоря́ють уся́кими слова́ми.

А проводире́м то́ї недїльної робо́ти був молоди́й ще чоловік, замо́жний ґазда́, Корнїй. Тілько прийде недїля. Корнїй зібе́ре бува́ло собі това́ришів тай іде́ на Днїсте́р ри́бу ловити; нало́влять ри́би, продаду́ть тай пють за добу́ті тим ро́бом гро́ші. Дарма́, що в селї лю́ди че́сні нера́з Корнїєве това́риство кли́кали ме́жи се́бе і наводи́ли їм на ро́зум, що не озпра́ють ся на зако́н Бо́жий; прийшло́ на́віть до то́го, що прикли́кав їх старе́нький оте́ць духо́вний і так промо́вив: „Не до́бре ви, лю́ди, ро́бите, що не зважа́єте на зако́ни Бо́жі, а з недїлї і сьвяти́х днїв учини́ли собі днї розпу́сти. Памята́йте, ка́жу вам, Бог залишить коли́сь свою́ сьвяту́ терпели́вість і покара́є вас і пока́же на вас прі́мір тяжки́й дру́гим лю́дям, як ма́ють шанува́ти недїлю і сьвя́та".

Това́риші Корнія́ посоловіли на ті слова́ отця́ духо́вного, а́ле коли́ потім Корнїй зача́в їм розводи́ти на всї спо́соби, переробив їх і перемо́вив на своє́.

І знов велó ся по давнóму. Корнíй із товáришами рибáрили що недíлї і сьвя́та. Аж прийшлá сьвятá недíля Зелéних сьвят.

Всї лю́ди у цéркві слу́хають слóва Бóжого, а Корнíй по Днїстрí гребé весло́м і тя́гне вóлок; товáриші єму́ помагáють.

Удáрив дзвін велúкий кóло цéркви, гóлос гомóнний пішóв на гаї і дубрóви; тож одéн товáриш Корнія́ здіймúв капелю́х, перехрестúв ся тай ка́же: „Корнію, а дáймож ми спокíй тóму рибáреню: Чу́єш, дзвін велúкий якóсь так стрáшно гудé“.

Безбóжний Корнíй тíлько розсьмія́в ся: „Нехáй на гóлос велúкого дзвóна злóвить ся велúка рúба“.

Тай по прáвдї тúрмнуло щось вóлоком так сúльно, що Корнíй аж перехилúв ся. „А вúдиш“, клúче Корнíй, „тримáй, тягни́, зáраз прийдé за велúким дзвóном“

Підтяглú вóлок до горú, настáвила ся пащéка страшéнно превелúкого сýма, аж поляклú ся рибарí. Пéрший підсýнув ся проводúр, Корнíй: приступúв корóтко притя́гнений вóлок ногóю в човнí, а сам замíрив ся весло́м штóвхнути в пащéку величéзну рúбу. Розмахнýв весло́м, та як удáрить, і похибúв. Похóвз ся, переважив і полетíв прóсто на рúбу коміть головóю.

Двигнýв ся страшéнний сум за ним і порнýв рáзом із Корнїéм і вóлоком. Знов удáрив гóлос дзвóна об ýха рибарíв — лишúлись онú рибáрство.

По Корнїéви загúб і слíд, а тíлько остáла ся пáмять, що втопúв ся рибарячúй в Зелéну недíлю, почýвши гóлос велúкого дзвóна, голося́чого слýжбу Бóжу.

50. Бог заплатúв.

Ідé Семéн утрýджений
Із пóля до дóму,
Несé косý... Болять крúжі,
Не лéгко самóму
Працювáти! Тяг косóю,
Від рáна аж дóсп,
Та за тéе, слáва Бóгу,
Полягúй покóси.
»Слáва Бóгу!« Семéн шéпче,
Домíв поспíшає.

Ось і рíчка, — чéрез клáдку
Хисткýю ступáє.
А у рíчці жóвтим вáлом
Пóвінь котить вóди:
Вúдно в гóрах тýчі впáли —
Не дай, Бóже шкóди!
Не встиг Семéн чéрез клáдку
Перейтú помáло, —
Чýе, дíти закричáли:
Одно́ в вóду впáло!

Тут над кру́чею гуля́ли,
І одно́ спіткну́лось.
Що роби́ти? Ми́лий Бо́же!
Сам пла́вать не вмію,
Та дитя́ втоне́ на пе́вно!
Що я бі́дний вді́ю!
І не ду́маючи до́вго,
Ко́ню геть кида́є,
І в ту во́ду каламу́тну,
Як був поринає.
І хоч ва́лом жо́вта фи́ля
На не́го валить ся.
Такі́ зду́жав з дитиною
На бе́рі́г добить ся.
»Сла́ва Бо́гу:« Семе́н ше́пче.
Що жива́ дитина!
Та чия се?» Гляпув, крикнув,
Пізна́в — сво́го сина.

51. До́брий чоловік.

На одні́й рі́чці, що зва́ла ся Ади́жа, стоя́в міст, а бі́ля то́го мо́сту стоя́ла мале́нька ха́та. Тут жив чоловік з жі́нкою і дітьми́, поста́влений від нача́льства збира́ти мостове́ з тих, що переїзди́ли че́рез міст.

Рі́чка Ади́жа, хоч по весні́ ду́же розлива́ла та, ні́ко́ли не досяга́ла до ха́ти ми́таря. Одно́гож ро́ку зима́ була́ ду́же сні́жна́: сні́гу́ напа́дала вели́ка си́ла, а тут і весна́ не забари́ла ся і відра́зу стопи́ла той сні́г. Зроби́ла ся вели́ка по́вінь. Ми́тар ду́маючи, що вода́ его́ не дося́гне, не вибира́в ся з ха́ти. Але за ніч води́ так побільша́ло, що затопи́ла з обо́х бокі́в міст: наоко́ло ха́ти тако́ж була́ вода́, а кри́ги так што́вхали в палі́, що міст хита́в ся.

Ми́тар, поба́чивши ли́хо, поча́в кричати́, поча́в благати́ люди́й, щоб ратува́ли его́ з семе́ю. Лю́ди стоя́ли на бе́резі́, дивили́ ся на бі́дного чоловіка і его́ сему́, жа́лкували, проте́ж ні́хто́ не ва́жив ся ратува́ти. Тут були́ і моряки́, що зви́кли пла́вати на корабля́х та на і́нших су́днах і не боя́ли ся води́, так і з них ні́хто́ не ва́жив ся кида́ти ся у таке́ пе́кло. А тут що ви́вернуло оде́н паль: вода́ і кри́га ще бі́льшою си́лою пі́шли́ крути́ти, дру́гий паль тако́ж розхита́ло.

І сейча́с по́мі́ж людьми́, що стоя́ли на бе́резі́, яви́в ся оде́н пан і промо́вив до моряків: „Я даю́ двіста червінців то́му, хто ви́ратує то́го бі́дного чоловіка з семе́ю“. Але ні́хто́ не хотів. Мину́ло спо́ро часу́. Чоловік і вся семя страше́нно рида́ли і блага́ли, спасти́ їх від сме́рти. Аж ось до бе́рега підхо́дить чоловік у селя́нській оде́жі, сі́да́є на невели́чкий чове́н і плине́ по́мі́ж кри́гою про́сто до ха́ти. Він так рі́вно і мі́рно

гнав човéн, що лю́ди здивува́ли ся. Ось він уже́ під ха́тою, ті́лько ли́хо, що усю́ сему́ не міг узя́ти і поса-ди́в ті́лько самі́ ді́ти. Щасли́во привіз він їх до бе́рега і ви́садив. Уве́сь на́рід кричáв з ра́дости і не знав, як і дя́кувати то́му селяни́нови. Але він не ба́вив ся, і знов пішо́в човéн до ха́ти. За сим разо́м він віз чоловіка з жі́нкою. Хви́лї страше́нно лютува́ли, вода́ ревла́, кри́ги ударя́ли одна́ о дру́гу. Одна́ з них вда́рила на́віть в човéн, він нахили́в ся; чоловік з жі́нкою перелякáли ся, а́ле той, що віз, заспокоїв їх. Незаба́ром він був уже́ бі́ля бе́рега. Ті́льки що ви́садив він сі́мю і сам ви́ліз з човна́, як ось і міст загурчáв у во́ду. Кри́га насу́нулась на ха́ту і незаба́ром з ха́ти нїчо́го не зіста́ло ся. Лю́ди хрести́ли ся і дя́кували селяни́нови, що спас бі́дну сему́, а на́йбільше дя́кувала єму́ ся семя́.

Тодї підійшо́в до селяни́на пан, подя́кував єму́, ви́тяг з кише́нї двіста червінцїв і простя́г єму́. Але селяни́н не узя́в їх. „Я ратува́в люди́й не за гро́ші“, промо́вив він, „гроши́й менї не тре́ба. Я хоч і небога́то зарабля́ю, все таки́ ста́не прогодува́ти себе́ і свою́ сему́. А кра́сше, коли́ вже хо́чете посо́бити, то від-да́йте сї гро́ші сій бі́дній семї, бо она́ зіста́ла тепе́р без шматка́ хлі́ба“. — Сказа́вши се, він за́раз же пода́в ся по́між людьми́, що єго́ і не відшука́ли.

52. Туга́.

Чи зна́єш край, де смеречи́на буя́є,
Сопі́лок плач по скло́нах гір луна́є,
Това́р по бу́йних ца́ринах бро́дить,
З верха́ на верх вівця́ утїшно хо́дить?
Отта́м, отта́м мене́ все се́рце тя́гне,
Отта́м, отта́м спочи́ти ві́чно пра́гне!

Чи зна́єш дім і огоро́д мале́нький,
Де запаху́щий ві́тер повіва́є?
Де бли́зько це́ркви пото́к бе чисте́нький,
В котрім пстружо́к так ра́дісно гуля́є?
Отта́м, отта́м мене́ все се́рце тя́гне,
Отта́м, отта́м спочи́ти ві́чно пра́гне!

Чи зна́єш дім, в котрім моя́ роди́на?
Де кло́нить верх зеле́на полони́на?
Отта́м ході́м, мій дру́же, улїта́ймо,
І по Бескиді́ дýмку заспіва́ймо!
Отта́м, отта́м мене́ все се́рце тя́гне,
Отта́м, отта́м спочи́ти ві́чно пра́гне!

Чи зна́єш горб, де спі́льна всїм моги́ла,
Де во́рон кра́че, горли́ця воркує́,
Бере́за до́вгі ко́си розпусти́ла,
По́над хреста́ми ту́жно ві́тер ду́є?
Отта́м, мій дру́же, й ми коли́сь поля́гнем
І бі́льше вже нїчо́го не заба́гнем.

53. Бабскі лїки.

Пе́ред дворо́м в Цига́нах, в тїни розложи́стої ли́пи сидї́ла сїльска́ дївчина, закри́вши руко́ю о́чи.

— Що тобі, Фе́сю? — заговори́ла до не́ї стара́ Сови́ха, ідучи́ на робо́ту.

— Ах, ті нещасні о́чи! Вже тре́тий раз се́го ро́ку прихо́дить ся менї тя́жко з ни́ми бідува́ти. — Та відня́вши ру́ку, показа́ла ба́бі о́чи, що були́ ду́же зачервонїлі.

— От що йно́ відїхав з двора́ міски́й лїка́р, котри́й огляда́в мої о́чи, — каза́ла да́льше Фе́ся. — Він дав менї отсю́ во́ду у флящи́нї і каза́в не́ю закропля́вати о́чи три ра́зи на день. І сам запусти́в менї ка́плю тої води́ до о́ка; та як ста́ло печи́, то я гада́ла зра́зу, що геть о́ко ви́палить; ось ще й до́си печи́ не переста́ло.

Сови́ха, слу́хаючи, ки́вала милосе́рдно голово́ю і щось шепта́ла Фе́сї до у́ха.

На дру́гий день прийшла́ Фе́ся, як звича́йно, до двора́ на робо́ту; одно́ о́ко ма́ла напу́хнене а дру́ге завя́зане ху́сточкою. Надїхав лїка́р, а па́нї післа́ла знов по Фе́сю. Дївчина війшла́ несьмі́ло зі спу́щеними очи́ма.

— Чи закропля́вала ти о́чи вче́ра і ни́нї то́ю водо́ю, що пан до́ктор дали́? — запита́ла па́нї.

— Ох, про́шу па́нї, — каза́ла зі смýтком Фе́ся, цїлу́ючи дїдичку в ру́ку, — вже менї не тре́ба нїяки́х лїкі́в.

— Чому́ж то? Адже́ ви́дко, що тебе́ о́чи ни́нї ще гі́рше боля́ть, нїж вче́ра.

— Я була́ вче́ра з Сови́хою у кова́льки, що зашепту́є всї хоро́би, — каза́ла дівчина. Кова́лька пали́ла зі́лє і засипувала менї о́ко, що мене́ ду́же боліло. Зве́рха приложи́ла сьвіжого зі́ля, відта́к завяза́ла о́ко і веліла так ходи́ти. Она́ каза́ла, що небу́вком ви́здоровію, а тимчасо́м о́чи менї запу́хли і боліли мене́ так ду́же че́рез ці́лу́ ніч, що я не могла́ а́нї на хви́лю засну́ти.

Лїка́р хотів поба́чити о́ко Фе́сї і каза́в їй зня́ти ху́сточку. Ско́ро Фе́ся то зроби́ла, скри́кнула нара́з, бо спостерегла́, що она́ на одно́ о́ко нїчо́го не ви́дить. Тодї лїка́р, огля́нувши о́ко докла́дно, сказа́в їй, що на то о́ко бу́де вже те́мною на ці́ле́ жите́ і що за се ма́є подя́кувати кова́льцї.

Нещасна Фе́ся рида́ла тяже́нько, а́ле і Сови́ха ма́ла вели́кий бі́ль і гризоту́, бо она́ то була́ причи́ною нещастя дівчини. Бі́дна Фе́ся оста́ла кали́кою че́рез те, що за́мість слу́хати уче́ного лїкаря́, пішла́ лїчи́ти ся до нерозу́мної ба́би. Кова́льку не мину́ла заслу́жена ка́ра. На доне́сене лїкаря́ суд розслїди́в ці́лу́ спра́ву і засуди́в її на кі́лька мі́сяців тяжко́ї вязни́цї.

54. У жнива́.

Бли́снули вже ко́си, ляглй вже поко́си,
Рядка́ми снопи́ поставали;
Хоть пі́т з чола́ лле ся — з уст пі́сня несе́ ся, —
Бога́того жни́ва діждали.
Йдуть ми́гом по по́ли, хоть стерни́ско ко́ле,
Втира́ють і ли́ця, і ко́си,
Від ре́чки, від га́ю вітре́ць повіва́е
І пі́сню дале́ко зано́сить.
Вже со́нечко ни́зше і ве́чір вже бли́зше,
Спочали пото́млені лю́ди.
Зійди́, ти́ха но́чи, соло́дким сном о́чи
Зімкни́, налий си́ли у гру́ди!
І ніч наступа́е, плине́ виприва́е,
Сріблом весь гори́ть місяче́нько...
Зати́хла робо́та... Забу́лась турбо́та,
Сплять ба́тько, і до́ня, і не́нька.

А зíроньки нóчи, як Бóжії óчи
З висóкого нéба сияють
И тихéсенько-тúхо на щáстє, на лúхо —
На дóлю людúй поглядáють.

55. На чáтах.

Давнó се булó, ще колú на Русь нáшу налїтáла óрда татáрска, як степóм пóміж висóкою травóю посувáв ся козáцкий вíддїл, наближáючись до самітнóї хатчúни, що недалéко стоялá сéред стенý. Кóло хатчúни сидїв хлопчúна та стругáв патúк; на цїлím обíйстю не булó бíльше нїкóго. Скóро хлопчúна побáчив козаків, кúнув патúк, підíйшóв до них і здíймúв шáпку.

„Що ту дíєш, хлóпче?“ спитáв старшинá козáцкий, „чомý не утíк ти враз з рíднéю своéю?“

„У мéне немá нїкóго, я зáйшлий“, сказáв хлóпець. „Мої ґáзди пішлú очерéтом у лїс, а я остáв ся, бо хóчу побáчити вíйну?“

„Чи йшли сюдú Татáри?“

„Від трох днів не бáчив я ту живóї душí“.

Старшинá подýмав трóхи, злїз з коня, пішóв в хáту, а там вúлїз драбúною на пíд і став розглядáтись на всї бóки. Хáта булá невелúчка, томý і недалéко він міг бáчити.

„Трéба лїзти на дéрево“, сказáв старшинá, злїзáючи з пóда

Прóтив дверúй стояв тонéсенький áле висóкий ясень. Він був вúсший від усíх інших дерéв, що рослú в окрýг хутóра.

„Хлóпче, чи не вúлїз би ти на вершóк?“

„Вúлїзу. А по що?“

„Звíдтам побáчиш, чи не йде на нас Татарвá; чи не піднóсить ся кýрява, та чи не полúскують ся де шаблюки“.

„Зáраз, най лиш роззýю ся“. І підперезáвшись лїпше, кúнув шáпку і чóботи у травý та в одну́ мить опинíв ся на вершкý ясеня, що став угинáтись під незвичáйним тягарóм. Він вúсунув ся ще вúсше, так що головá стирчáла пóнад вершóк дéрева, а сóнце

осьвічувало ту ясноволо́су голо́вку, котра́ немо́в золота́ виглядала́.

„Диви́сь про́сто се́бе і дале́ко!“ сказа́в старшина́, а по хви́лї спита́в: „Що ба́чиш?“

„Доро́гою їде двох люди́й на ко́нях“.

„Чи дале́ко ві́дси?“

„Не ду́же, ба́чу їх до́бре. Тепе́р ста́ли“.

„Що ще ба́чиш?“ спита́в старшина́, „диви́сь на пра́во“

Хло́пець погля́нув туди́ і сказа́в:

„Ко́ло цвинтаря́, посе́ред дере́в, щось блищи́ть. Се мабу́дь шаблю́ки“.

В тій хви́лї о́стрий свист ку́лї переши́в во́здух по́над голово́ю хло́пця.

„Злїзь за́раз!“ сказа́в старши́на. „Поба́чили тебе́. Я вже зна́ю дово́лї. Злїзь!“

Коли́ж я не бою́ ся“, сказа́в хло́пець.

„Ну, що ба́чиш на лїво?“ спита́в старшина́. Хло́пець поверну́всь на лїво.

В тій хви́лї остри́йший свист переши́в во́здух, а́ле вже близь єго́ голови́. Хло́пець ці́ли́й стрепену́в ся.

„Бода́й їх“ — сказа́в. — „Они́ спра́вдї завзя́лись на ме́не“.

„За́раз на зе́млю!“ о́стро скри́кнув старшина́.

„Не бі́йтесь, нїчо́ менї не ста́не ся; мене́ засланя́є де́рево. Хо́чете зна́ти, що на лїво ви́дно?“

„Так, так! Але злїзь за́раз“.

„На лїво?“ сказа́в хло́пець і ви́сунув ся з по́мiж галу́зя ма́йже до полови́ни тїла. „Там ко́ло хреста́, здає́сь менї ба́чу...“

Тре́тий свист прошив во́здух а рівноча́сно з ним захита́в ся хлопчи́на і повали́в ся комі́ть голово́ю до землї.

„Прокля́ті пога́нцї!“ скрича́ли козаки́.

Хлопчи́на лежа́в на землї, а з єго́ груди́й ли́лась стру́я кро́ви. Старшина́ підні́с єго́, розіпня́в соро́чку. Ку́ля прошила лїви́й бік.

„Вже не жие́! сказа́в потім.

„Жив ще, жив,“ відпові́в оде́н з козакі́в.

„Бідний хлопче, бідний хлопче! Жити будеш... відваги!“

Як раз тоді завернув хлопець очима, спустив голову: він сконав. Старшина поблїд і довго дивив ся в обличе єму, потім поклав голову осторожно на траву і сказав при тім:

„Бідний хлопець! Славний, відважний хлопець!“

Старшина здіймив із себе шовковий дорогий жупан і покрив тїло, оставив лиш голову не покриту. Козаки позбирали одїнє хлопця, шапку, чоботи, ножик і патик і поклали коло него.

„Єго треба забрати. Поляг як козак, козаки єго ї поховають“, обізвав ся старшина.

Козаки забрали тїло з собою і повезли до таббру козацкого, до полковника. Вість о богатирскій смерти хлопця рознеслась скоро між усею дружиною. Викопали могилу, положили до неї тїло хлопця, замісць сирої землї усипали над ним могилу із цьвітів; хлопець спав під ними одягнений в богатий жупан, щасливий, що житє віддав за свою вітчину.

56. Як старий господар сина научає.

Я умираю, сину, лишаю вас,
А ти ряди господов у добрий час,
Але ряди нев так, о сину любий,
Аби ти завидїли всї, всї люди!

Най челядь буде перша твоя печаль,
Дїли з нев твою радість, дїли твій жаль;
Она тобі родина і дальша й близша;
Нїчо варт топорець без топорища.

Ти будеш мати, сину, богато слуг,
Але лиш посидющий господї друг;
Такий тебе не лишить в час пригоди.
Найлїпший то слуга, що мало ходить.

Людий богато в сьвітї, найбільше злих,
Але найгірший ворог тобі в грудех:
Єму не дай лиш, сину, надто волї,
А збічних ворогів не бійсь нїколи.

Розумний друг, о сину, як добрий хліб,
Але з дурнем не дружись, бо трутить в гріб,

Або́ — що гірше гро́бу — у несла́ву!
Від неї не втече́ш і під мура́ву!

Що ду́маєш — не горла́й на весь сьвіт!
Запе́рта ко́ждому набі́та кліть;
А на розтвір стоїть пуста́ лиш ха́та.
Язи́к за Юду май, а не за бра́та!

Не будь упе́ртий, си́ну, повільний будь!
Гнучкі бо ре́бра лиш трима́ють груд.
Найліпша ша́бля, си́ну, та що гнеть ся;
Тверде́, крихке́ зелїзо за́раз треть ся.

Плохи́м зана́дто бу́ти не є гара́зд,
Але і го́рдість, си́ну, нічо́ не дасть;
Плохо́го бо ніхто́ не поважа́є,
А го́рдого й пустя́к за ду́рня ма́є.

В війнї пробу́ють, си́ну, ша́блї гарт,
Прия́теля в неща́стю, що він варт,
Коня́ під тягаро́м, вола́ у плу́зї,
А богобо́йного лиш у неду́зї.

Не вір котю́зї ти, як ся лести́ть,
Нї гади́нї тоді, як нїби спить,
А ща́стю й тілько нї, як ти сприя́є.
Лиш Бог сьвяти́й оде́н не ошука́є.

Длято́го, си́ну мій, Єму́ лиш вір,
Єму́ лиш упова́й, Єму́ ся кір,
А Він не ли́шить тя в трево́зї, си́ну! —
Він зро́бить з дни́ни ніч, а з но́чи дни́ну.

57. Моле́бен до Пресьв. Богоро́диці.

За всѣ́хъ мо́лишися Бла́гая, прибѣга́ющихъ съ вѣ́рою въ держа́вный твой покро́въ; и҆́ногѡ бо не и҆́мамы грѣ́шніи ко Бг҃у, въ бѣда́хъ и҆ ско́рбехъ при́снѡ и҆збавле́нія, ѡ҆бремене́ни грѣхи̑ мно́гими, Мт҃и Бг҃а вы́шнягѡ: тѣ́мже Ти припа́даемъ, и҆зба́ви ѿ вся́кагѡ ѡ҆бстоя́нія рабы̀ твоя̑.

Помяну̀ и҆́мя твоѐ, во вся́комъ ро́дѣ, и҆ ро́дѣ.

За всіх мо́лиш ся, До́бра, що прибіга́ють з вірою під твою кріпку́ охоро́ну; ми бо грішні, мно́гими гріха́ми обтя́жені, не ма́ємо в бідах і сму́тках за́всі-ди іншого ви́бавленя пе́ред Бо́гом, Ма́ти Бо́га ви́шнього! Длято́го припада́ємо до Те́бе: ви́бав слуг Твоїх від вся́кої приго́ди.

Помяну́ імя Твоє́ у вся́кім ро́дї і ро́дї.

Всѣхъ скорбѧщихъ радость, и ѡбидимыхъ застѹпница, и алчѹщихъ питательница, странныхъ оутѣшеніе, ѡбрѣваемыхъ пристанище, болныхъ посѣщеніе, немощныхъ покровъ и застѹпница, жезлъ старости, Мт҃и Бг҃а вышняго. Ты єси пречистая: потщися, молимся, спасти́ся рабѡмъ твоимъ.

Слы́ши дщи, и вижды, и приклони ѹхо твое.

Радѹйся пречтая Дв҃о. Радѹйся честный скиптре Цр҃ѧ Хр҃та. Радѹйся прозябшая гроздъ таинный. Радѹйся двере нєбная, и неопалимая кѹпино. Радѹйся всемірный свѣте. Радѹйся всѣхъ радосте. Радѹйся вѣрныхъ спасеніе. Радѹйся застѹпнице всѣхъ хр҃тіанъ и прибѣжище, Влчце.

Слава: И нынѣ:

Радѹйся вселенныѣй похвало. Радѹйся храме Гдн҃ень. Радѹйся горо приосѣненная. Радѹйся всѣхъ прибѣжище. Радѹйся свѣтильниче златый. Радѹйся слáво православныхъ честная. Радѹйся Маріе Мати Хр҃та Бг҃а. Радѹйся бжественная трапезо. Радѹйся сѣне. Радѹйся рѣчко всезлатая. Радѹйся всѣхъ ѹповáніе.

О пречиста Мáти Бóга вишнього! Ти єси всіх скорбя́чих рáдість, і обиджуваних застýпниця, і голóдних кормúтелька, в чужині́ находя́чих ся потíшенє, бýрею томлéних пристáнь, хóрих відвíдженє, нéмічних охорóна і застýпниця, стáрости підпóра, — поскорй, мóлимо ся, спасти́ слуг Твоїх.

Слýхай, дóнько, і глядй і приклонй ýхо твоé.

Рáдуй ся пречиста Дíво! Рáдуй ся чéсний скúптре Царя́ Христá. Рáдуй ся прозя́бша грóзно таíне. Рáдуй ся двéре небéсна і неопáлимий кóрчу. Рáдуй ся всесьвíтне сьвíтло. Рáдуй ся всíх рáдосте. Рáдуй ся вірних спасéнє. Рáдуй ся застýпнице всíх христия́н і прибíжище, Владúчице.

Слáва: і нúнї:

Рáдуй ся вселéнної похвáло. Рáдуй ся храме Господ́ний. Рáдуй ся горó приотíнена. Рáдуй ся всíх прибíжище. Рáдуй ся сьвітúльниче золотúй. Рáдуй ся чéсна слáво православних. Рáдуй ся Мáрие, Мáти Христá Бóга. Рáдуй ся божествéнний стóле. Рáдуй ся тíне. Рáдуй ся сосýде, весь золотúй. Рáдуй ся всíх надíє.

II.

I. Пóворот до рідного селá.

Дорóгою йшов стáрик до селá. Вóлос у нéго був сúвий. Утóмлений підпирáв ся пáлицею і поступáв звíльна. Як побáчив селó, пристáнув, взнíс рýки до горú і заклúкав: „Бóже! дя́кую Тобí, що дозволúв есú менí побáчити раз єщé пéред смéртию мíсце, де я родúв ся, і що бýду міг зложúти свої кóсти тут, де спочивáє мій отéць і моя́ мáти, мій дїд і прáдїд і всї мої!“ Сльóзи поплúли ємý з очúй, упáв на колíна і цíлувáв зéмлю.

При дорóзї бáвили ся дїти. Побáчивши чужóго чоловíка, з цíкáвости наближúли ся до стáрика і обступúли єгó довкóла. Нї однó не знáло єгó. Очивúдячки що прибýв з далéка, бо óдїж єгó булá запорóшена та й не такóго крóю, як у людúй з тóго селá.

По хвúлї встав стáрик і запитáв: „Мої дїти, чи далéко звíдси хáта Семéна Логáзи!“

Анї однó з дїтúй не знáло сказáти про Семéна Логáзу.

„А Яків Комáр?“ — питáв дáльше подорóжний.

— Той умéр недáвно, — відповíли дїти.

„Бóже! дай ємý блажéнну пáмять, сьвíтлий рай та цáрство небéсне, — шептáв стáрик. — А Гаврúло Дýдик?“

— Старúй Гаврúло окалíчів на нóгу та сидúть в шпиталí, — заклúкав одéн хлóпець.

„А Матíй Кривору́чка? — питáв подорóжний.

— То мій дїдо. — сказáло малé дївчáтко.

„Твій дїдо? — сказáв незнакóмий, усьміхнýв ся і погля́див дївчáтко по я́сним волóсю; — то заведи менé, дитúнко, до нéго“.

— А ви звíдки, дїдýню? — запитáло однó зі стáрших дївчáт.

„Мої дїти, я тутéшний, як і ви, а́ле ви менé не внáєте, бо вже дýже давнó, як я вúйшов звíдси мéжи чужí лю́ди“.

— А когóж мáєте тут в селї з родúни?

„Нїко́го, моє́ се́рденько, нїко́го“, — ше́пнув ста́рик і йшов до села́, а за ним грома́дка дїті́й.

Ста́рик мо́вив да́льше: „Всї мої давно́ поме́рли, і своякі́ і прия́телї й знако́мі. А пре́цїнь, як же тїшу ся, що я верну́в сюді́, де я прожи́в молоді́ лїта́. До́бре було́ менї в сьвітї ме́жи людьмі́, а́ле все таки́ тужи́в я за моїм село́м і проси́в що дни́ни Го́спода Бо́га, щобі́ позво́лив менї верну́ти ся до своїх. І Го́сподь Бог милосе́рдний ви́слухав мої молитви́, зате́ най бу́де єму́ сла́ва, честь і ві́чна вдя́ка. Вже я звідси не ру́шу ся і зло́жу го́лову на на́шім кладо́вищи. Тут ско́рше хтось помо́лить ся за мою́ ду́шу, бо пре́цїнь ту ми всї свої“.

Так бала́каючи, ста́рик дійшо́в до до́му, в котрім жив єго́ това́рищ з молоди́х лїт.

2. По́ворот з чужини́.

Роди́мий кра́ю, село́ роди́ме!
Вас я вита́ю, місця́ люби́мі,
Зеле́ні ни́ви, лїсі́, моги́ли,
Щасли́ві з ва́ми днї ми упли́ли.

Мала́ хати́но, стрїхо старе́нька.
Ми́ла роди́но, не́не рідне́нька!
Вас повита́ти душа́ бажа́е,
Потїхи бі́льше в сьвітї не ма́е.

Тут і гарнїйше луг зеленїє,
Тут і теплїйше со́нїчко грі́є,
При вас бажа́ю віку́ дожи́ти —
В земли́цї рі́дній ко́сти зложи́ти.

3. Говоря́чий шпак.

Оде́н ґраф, і́менем Цибу́льский, мав тако́го шпа́ка, що знав де́які слова́ говори́ти. На́йчастїйше говори́в отсе́: „Добри́йдень! — я ґраф Цибу́льский, — в компа́нії, — як Бог дасть“ — і т. і. Бува́ло, як зійду́ть ся го́стї і зачну́ть до шпака говори́ти, то ма́ють сто потїх з не́го, бо часо́м він так до ладу́ відповіда́в. нена́чеб спра́вдї розумі́в все те, що пани́ до не́го ка́жуть, або́ про що єго́ запи́тують. Тому́ і ґраф люби́в ду́же сво́го говірли́вого шпа́ка і був би єго́ не дав за жа́дну ці́ну.

Раз на ве́сну лучи́ло ся, що кліт'ка була́ незам-кнена та ще й вікно́ відчи́нене. Цїка́вий шпак ви́йшов неспостере́жений з кліт'ки, ско́чив на стіл, а звідтам ви́скочив на вікно́ і став довко́ла розгляда́ти ся. Ту со́нечко ми́ло пригріва́е, де́рева цвиту́ть в садо́чку таки́ під сами́ми ві́кнами, а на де́ревах по́вно крила́того сотворі́ня, весе́лого і свобі́дного. Стари́й шпак пригада́в собі віда́й свої молоді́ лїта́, та дава́й прібува́ти лету́. З галу́зки на галу́зку, з де́рева на де́рево, перелетів цїли́й горо́д, а відта́к фу́ркнув в молоди́й гай, що зелені́в ся недале́ко над рико́ю.

Аж ось надійшо́в пта́шник, заста́вив обере́жно сїти і накида́в золото́го зе́рна. Необа́чні пти́цї злетїли ся хма́рою на прина́дний жир, пта́шник з укрита́ потягну́в за шнур, і прикри́в зра́дними сїтьми́ всї пти́цї а між ни́ми і на́шого шпа́ка, що так недо́вго тїшив ся свое́ю свободо́ю. Пта́шник взяв ся за́раз вибира́ти з сїтий одно́го пта́ха по дру́гім, скру́чував їм головки́ а туло́вища кида́в на ку́пу. Коли́ прийшла́ черга́ на шпа́ка, той зі страху́ відозва́в ся: „Добри́йдень!“ — Пта́шник зачу́дував ся, тай ка́же; „А хто ти таки́й, па́не шпа́ку, що так че́мно говори́ш?“ — „Я ґраф Цибу́льский.“ — А яки́м же чи́ном ти тут взяв ся?“ „В компа́нії.“ — „Почека́й но, па́не Цибу́льский, скру́чу я і тобі голо́воньку.“ — „Як Бог дасть!“ — Се вже розброїло зо́всїм пта́шника, він не убива́в шпа́ка, але взяв его́ до кліт'ки і ходи́в ко́ло не́го стара́нно.

Тимчасо́м ґраф Цибу́льский поча́в за шпа́ком розві́дувати ся, і обіця́в вели́ку нагоро́ду то́му, хто би ему́ відда́в живо́го шпа́ка. Так діста́в ся шпак наза́д до сво́го давнїйшого па́на.

4. Госпо́дар в гр[illegible]

В ко́ждій роди́нї буває чолові[illegible] старший, котро́го всї слу́хають. Той називае ся голово́ю до́му. Всї чле́ни роди́ни помага́ють собі поспо́лу. Споло́ученими си́лами мо́жуть они́ докона́ти неодно́го ді́ла, яко́го би оде́н чоловік сам не міг зроби́ти.

Але роди́на не за́всїди мо́же сама́ собі ви́старчити, она́ потребу́е ча́сто по́мочи дру́гих роди́н. Для-

то́го лю́ди поселя́ли ся пона́йбі́льше бли́зко се́бе, щоби́ сусі́ди в потре́бі могли́ собі́ взаїмно помага́ти. Лишє́нь з коне́чности жию́ть де́які лю́ди само́тно, дале́ко від села́, або́ від мі́ста, до котро́го нале́жать.

Ко́ждий жи́тель села́ або́ мі́ста мо́же ма́ти свій пи́томий ґрунт і дім враз з і́ншими буди́нками. І сту́дня нале́жить часо́м лишє́ до то́го, хто її на своїм пи́томім ґру́нтї своїм тру́дом ви́копав. Наколи́ властитель сту́днї є учи́нний для до́брих сусі́дів, то позво́лить їм че́рпати з не́ї во́ду, а́ле ті не мо́жуть то́го на си́лу від не́го домага́ти ся. Ві́льно на́віть ко́ждому зроби́ти собі́ на своїм ґру́нтї доро́гу від до́му до і́ншых ча́стий господа́рства, н. пр. на по́ле, на луку́, до лі́са, котри́й є єго́ вла́сностию. Доро́гу таку́ мо́же на́віть властитель замкну́ти і не дозво́лити нїко́му по нїй їздити.

Суть одна́кож в селї і в мі́стї студнї, доро́ги, де́рева а на́віть і буди́нки, що не нале́жать до одно́го лиш властителя, а́ле суть спільно́ю вла́сностию всїк жи́телїв. Чиє́ю вла́сностию є наш буди́нок шкільни́й? Звича́йно всї жи́телї села́ і властитель двора́ причиня́ють ся до то́го, щоби́ шко́лу ви́будувати, ула́дити і удержувати в поря́дку. Часо́м жи́телї кількох о́бшарів двірски́х удержують одну́ спільну́ шко́лу.

На пасо́виско, що є вла́сностию Стефана́, не сьмі́є Іва́н виганя́ти своє́ї худо́би на па́шу, хиба́, що Іва́н заплати́ть Стефано́ви за ужи́ванє пасо́виска, або́ собі́ у Стефана́ ви́просить позво́ленє, па́сти там свою́ коро́ву. Але пасо́виско грома́дске не є ви́ключною вла́сностию а́нї Стефана́ а́нї Іва́на, лишє́ є спільно́ю вла́сностию всїх чле́нів грома́ди. Так са́мо ма́ють пра́во всї жи́телї ужива́ти доро́ги грома́дскої. За те ма́ють тако́ж всї обовя́зок удержувати її в поря́дку. Отже вихо́дять або́ самі́ на робо́ту, щоби́ копа́ти і чи́стити рови́, або́ даю́ть гро́ші на запла́ту робі́тників, що працю́ють ко́ло грома́дскої доро́ги.

Всї жи́телї одно́го села́ або́ одно́го мі́ста ра́зом становля́ть грома́ду. До грома́ди нале́жать не лишє́ ті, що ма́ють свої ґрунта́ і доми́, а́ле і комі́рники, що

посели́ли ся в чужи́х дома́х за запла́тою, а на́віть жебраки́ і кали́ки, що не мо́жуть на се́бе запрацюва́ти.

Ті, що в грома́дї опла́чують пода́тки, вибира́ють зпосе́ред се́бе ра́ду грома́дску, а ра́да грома́дска вибира́є нача́льника грома́ди або́ ві́йта.

Чим є голова́ до́му в роди́нї, тим є війт в грома́дї. Війт гляди́ть, щоби́ буди́нки, доро́ги і студнї, що суть спільно́ю вла́сностию грома́ди, були́ удержувані в до́брім станї. Він ма́є в рука́х гро́ші, скла́дані чле́нами грома́ди на спільні потре́би. Він пильну́є сам і че́рез сто́рожів, щоби́ нїхто́ не роби́в дру́гим шко́ди і не ни́цив спільно́го ма́єтку грома́ди. Нача́льник мі́ської грома́ди назива́є ся бу́рмістром.

Як назива́є ся на́ше село́? Які́ суть в нїм грома́дскі буди́нки? Чи суть у нас доро́ги прива́тні о́крім доріг грома́дских? Хто у нас є ві́йтом? Хто є властителем о́бшару двірско́го в на́шім селї?

5. Рі́дна ха́та.

Повій, вітре, повій, бу́йний,
Га́єм у доли́ну, —
Там де моя́ рі́дна ха́та,
Приста́нь на хвили́ну.

Там ти ска́же дуб старе́нький
І оде́н і дру́гий,
Як жию́ там молоде́нький,
Без журби́, без ту́ги.

Там в садо́чку соловійчик
Щебе́че пісе́ньки,
Весели́ть ми пісенька́ми
Лїта́ молоде́нькі.

Там коло́дязь студене́нький,
А дуб тя́гне во́ду,
А з садо́чку веде́ сте́жка
До рі́чки, до бро́ду.

А в садо́чку пчі́лка гра́є,
Там дїду́сь старе́нький
З у́лиїв мід вибира́є,
Медо́к солоде́нький.

Там то лю́бо, там соло́дко,
Ве́село і ми́ло,
В тій хати́нї моїй рі́дній
Вік би ся прожи́ло.

6. Це́рков.

Відізва́ли ся дзво́ни, що скли́кували люди́й на богослу́жене. Була́ то неді́ля. Сьвято́чно оді́тий, пішо́в я з ро́дичами до це́ркви. Ра́зом з на́ми йшло бога́то люди́й до до́му Бо́жого, щоби́ помоли́ти ся, подя́кувати Го́споду Бо́гу за оде́ржані ла́ски і проси́ти о нові.

Це́рков була́ ма́йже перепо́внена, бо були́ в нїй не лиш лю́ди з на́шого села́, але́ тако́ж з двох сусїд-

них сїл, що рáзом з нáми налéжать до однóї парóхії.

Розпочáла ся слýжба Бóжа. По Євангéлию мáли пан-отéць прóповідь, в котрíй научáли людúй, як мáють жúти пíсля зáповідий Бóжих. По слýжбі Бóжій охрестúли єщé отéць пáрох дитúну, що уродúла ся у нáшого сусїда.

Колú ми вже виходúли з цéркви, побáчив я кількóх господáрів і кíлька жінóк, що йшли на прихóдство.

— Тáту — запитáв я, — пóщо ті лю́ди йдуть тепéр до пан-отця́?

— Лю́ди мáють всїлякі потрéби і клóпоти, — відповíв отéць, — удаю́ть ся óтже по рáду і потїху, абó по пóміч до пан-отця́. Він є отцéм духóвним абó душпáстирем всїх парохія́н. Він научáє нáрід, відправля́є богослýженя в цéркві, хрестúть, сповідáє, вінчáє, спішúть до хóрих з послíдною потїхою, наостáнку відпроваджáє умéрших на мíсце вíчного спочúнку. В окрéмих книжкáх спúсує він всїх, що уродúли ся, що побрáли ся і що поумирáли, а наколú потрéба, даé вíдписи з тих книг. Вíдпись сьвідóцтва хрестý називáє ся мéтрикою хрестý. Отéць пáрох стоїть на чолí ýряду парохія́льного. Він хóдить такóж до шкóли і навчáє дїтúй релíгії.

Наколú парóхія є велúка і пáрох мáє за богáто чúнностий, тодí дістаé до пóмочи отця́ сотрýдника. Обá онú працю́ють над спасéнем душ нáших.

Там, де жию́ть рáзом катóлики рíжного óбряду, бувáють дві парóхії: грéцко-катóлицка і рúмско-катóлицка. Одні жúтелї хóдять на богослýжене до цéркви а другí до костéла. І тут і там мóлять ся лю́ди до одногó Бóга і ісповíдують однý вíру, а ріжня́ть ся лишé óбрядом.

7. Вечíрня.

Смéркло ся. На вечíрню в дзвóни задзвонúли,
От ужé і у цéркві сьвíтло запалúли.
Схóдять ся лю́ди, стáрші, молóдші і дíти,
Кóждий весéлий кóждий сьвятóчно одíтий,
І вже небáвком цéрков усю́ наповня́ють.

У це́ркві всї побо́жно хрестя́ть ся, клика́ють,
Мо́влять моли́тву. Потім вечі́рня псальма́ми
Почина́єсь. Співа́ють школярі́ з дяка́ми.
Відспіва́ли — і ти́хо зроби́ло ся всю́ди,
І за хви́лю сьвяще́ник вихо́дить між лю́ди.
Ко́ждий ро́бить му мі́сце, сми́рно ся схиля́є —
А потім „Сьвіте ти́хий“ вся це́рков співа́є.

В селїж так ти́хо. Тілько від це́ркви несе́ ся
Пі́сня. Десь лист шеле́сне, десь пти́чка озве́ ся.
Несе́сь але́ко пі́сня, десь у гай, по по́ли,
На́че уся́ приро́да враз з людьми́ ся мо́лить.
А ві́кна це́ркви сьві́тлом я́рко так пала́ють,
А на не́бі вже зо́рі і́скрять ся, сия́ють...

8. Осїнні пра́цї господа́рскі.

З початко́м ве́ресня кінча́ть ся вже лїтні робо́ти в по́ли; збі́же до стоді́л зве́зено, оста́ли ся лише́ поде́куди жо́вті стерни́ща. Осїнь буває у нас погі́дна і те́пла, а́ле но́чи суть холо́дні, а ра́нки мрачні́. Чим пізні́йше в о́сїнь, тим коро́тші днї, тим холодні́йше, а в приро́дї сумні́йше. Переле́тні пта́хи відлїта́ють в тепліїйші краї. Трава́ і ли́стє на де́ревах пожо́вкли, цьві́ти повя́ли. Кома́хи ги́нуть, або́ кри́ють ся під зе́млю на зимови́й сон. При кінци́ о́сени зачина́ють ся сло́ти, а в днї погі́дні настаю́ть що ра́з сильні́йші при́морозки. Тодї вже зо́всїм пу́сто на по́ли і в горо́дах. Худо́ба не вихо́дить вже на па́шу, а рільни́к покінчи́в в по́ли вже й осїнні пра́цї, котри́х мав чима́ло.

На́йперше бере́ ся він до покла́даня (підки́даня) стерни́щ на поля́х, на котри́х ма́є бу́ти засїяна озимина́. У до́брого госпо́даря ко́пи збі́жа або́ копи́цї па́шні стоя́ть ще рядо́м на по́ли, а він вже цїле́ по́ле зарядо́м спокладав. За́сїв озимини́ розпочина́є ся в де́яких сто́ронах вже від „пе́ршої Ма́тки“ (Успе́нїє пресьв. Богоро́дицї). Се́ред то́го зво́зить ся збі́же, кінчи́ть ся кісьбу́ пізно́го вівса́ і гре́чки а вкінци́ ота́ви. Кі́лька днїв пішло́ на спря́тане ростин окіпни́х, т. є. бараболї, бураків, мо́ркви і ріпи. Відта́к користа́є ще́ госпо́дар з ко́ждого дня погі́дного і покладає стерни́ща, боронує лу́ки, вивозить і розкида́є гній.

Осїнь — то бога́та пора́ ро́ку, а́ле закрутани́ни да́є господарям чима́ло, бо пре́цїнь не лише́ в по́ли

а́ле і до́ма є що робúти. До новóї сїйбú трéба намолотúти зéрна і очúстити єгó старáнно, бо „якé хто посíяв, такé бýде й збирáти.“ В садí то вже ґаздúня зі стáршими дїтьмú позбирáла зимові óвочі, грушкú і я́блока. Овочі, котрúх не мóжна булó зірвáти рукáми, познимáли зривачáми, бо трясені óвочі пообтóвкують ся і не дадýть переховáти ся. Ґаздá в свою чергý спýшив зéмлю кóло кóждого пня, і обложúв гнóєм, щобú дéревам достáтчити кóрму на вéсну. Осмотрúв такóж молодí деревця́, щоб не помéрзли. Не забýв і о нáсїцї; з початкóм óсени підобрáв сильнíйшим пням мíд, а слáбшим ще піддáв, щобú мáли о чім зимý перебýти. З початкóм зимú заосмотрúв пчóли, зимýючі на дворí, хорóшенько від морóзу, або́ перенíс оберéжно нíї до стебникá.

І на тім єщé не конéць. А вжеж трéба заосмотрúти і хáту і обóру на зúму. Рук і часý не стаé, тíлько всїля́кої робóти! Працóє однáк кóждий рáдо і дя́кує Бóгу, що поблагословúв плóдами прáцю весняну́ і лїтну́.

Немáло занятя́ мáють такóж і ґаздúнї. Труть лен і конóплї і чéшуть волокнó з паздíря. Нїжне онó, як то бабскé лíто, що снуé ся у вóздусї. В зимí бýдуть прясти приладжене в осенú волокнó. Як вже спрятали окíпні ростúни, чекáє в пóли капýста, а в горóдї всїля́ка городнинá. Капýсту трéба посїчú і наквáсити на зúму, городнúну́ переховáти в я́мах або́ в сухíй пивнúцї в пíску́. Крім тóго ґаздúнї приготóвують сушенúну, а дéкуди то і смáжать повúла. А хáта? Таж трéба, дóки погóда, її вúбілити і вíкна на зúму обезпéчити. Сéред такóго занятя і прáцї минáє óсінь. Уплива́є онá незнáчно і весéло, прощáючи немóв рільникá словáми:

Весну́, лíто працювáв,
Бýдеш з Бóгом пожúвав!

9. Зимá та веснá.

Не співáє соловéйко,
Не куé зазýля;
Веснá швúдко пролетíла
І лíто минýло.

Немá лúстя, немá цьвíту,
Зимá наступúла,
Бíлим кúлимом все пóле
Навкругú покрúла.

Куди́ гля́неш — снїг усю́ди
Бі́лі́є блиску́чий,
Стоя́ть смутні́ не весе́лі
Ті топо́лї гну́чі,
Що розкі́шно се́ред лїта
В зе́ленї кохали́сь,
І красо́ю, вишино́ю
Так го́рдо пиша́лись.
І бере́за похили́лась,
Зівя́ла кали́на,
Тільки со́сна се́ред лїсу
Го́рда, бо зеле́на.
Все счорні́ло, все змарні́ло,
Мов позасиха́ло,
Або́ спа́ти — відпоча́ти
На́че полега́ло.
Со́нце гля́не — весна́ ста́не,
Снїг піде́ водо́ю.
Земля́ зно́ву убере́ть ся
Квітка́ми — красо́ю;
Знов топо́ля зе́ленню
Го́рдо засия́є,
В саду́ зно́ву солове́йко
Га́рно заспіва́є;
І кали́на розіве́ть ся,
Ста́не процвита́ти,
А в кали́нї зазу́ленька
Во́зьме знов кува́ти.
Все прокі́несь – оживи́ть ся,
Як весна́ приспі́є...
Лиш для то́го нема́ весни́,
Хто ду́хом марні́є!
Зате́ лю́ди, котрі́ ду́хом
Як крин*) зеленїють,
Кріпнуть ду́мами своїми,
В дїла́х до́брих спію́ть;
Такі́ лю́ди духо́вою
Вік цвиту́ть красо́ю,
Молодїють, зеленїють,
Як я́вір весно́ю.

10. Ви́нахід шту́ки друка́рскої.

Письмо́ зна́ли лю́ди від ду́же давни́х часі́в, на бога́то вікі́в пе́ред рожде́ство́м Ісу́са Христа́. Давні́йше всї книжки́ були́ пи́сані, бо шту́ки друка́рскої ще лю́ди не зна́ли. А переписа́ти ці́лу́ кни́жку — се робо́та не ле́гка. Самі́ зна́єте, що че́рев годи́ну мо́жете переписа́ти ле́дви оде́н у́ступ з на́шої кни́жки. Поду́майте о́тже, кі́лько би то часу́ потре́ба було́, щоби́ ці́лу́ кни́жку переписа́ти! З то́ї то причи́ни книжки́ в давни́х часа́х були́ рі́дкі і стоя́ли ду́же до́рого. І ни́нї учені́ лю́ди пи́шуть книжки́, а́ле відта́к даю́ть їх до друка́рнї, де друка́р в коро́ткім часі ви́друкує пі́сля одно́го напи́саного взірця́ ти́сячі одна́ких книжо́к. В на́слідок то́го кошту́ють книжки́ тепе́р не бога́то і ко́ждого ста́ти на те, щоби́ собі купи́в кни́жку. Шту́ка друка́рска є о́тже вели́ким добро́дїйством для люде́й.

Шту́ку сю ви́гадав Нїмець, Іва́н Гу́ттенберґ, бу́де то́му 450 лїт. Вже пе́ред тим вирі́зували лю́ди на де́ревї образки́ сьвяти́х, а під спо́дом помі́щували коро́тку моли́тву. Таку́ деревя́ну та́бличку потяга́ли відта́к кра́ско́ю і витиска́ли ті образки́ з молитва́ми на папе́рі

*) крин — лїлїя, цьвітка.

Іва́н Ґу́ттенберґ прийшо́в з то́го на щасли́ву га́дку, що в той спо́сіб мо́жна би ці́лі сто́рони книжо́к відбива́ти. Але на тім не попереста́в. Розду́муючи да́льше, догада́в ся, що улекши́ть собі пра́цю, колй ви́ріже ко́жду бу́кву окре́мо: бо з поодино́ких окре́мих букв мо́же зложи́ти ці́лу сто́рону кни́жки, а відта́к відби́вши її, розложи́ти бу́кви і уклада́ти з них дру́гу сто́рону і так да́льше. Поба́чивши, що дерев'я́ні бу́кви ско́ро псую́ть ся, поча́в він відлива́ти при по́мочи форм бу́кви з о́лова. Ви́думав тако́ж лі́пше друка́рске чорни́ло. З Німе́ччини розійшли́ ся друкарі по і́нших края́х, і зарабля́ли до́бре своє́ю друка́рскою шту́кою, — а книжки́ ста́ли деше́вшими. Від тепе́р мо́жна було́ ле́гко набува́ти нау́ки на хва́лу Бо́жу та на добро́ люди́й.

11. Ро́зум.

Є на сьвіті Бо́жім вся́кі ду́же дивні ре́чи,
Та з усїх них на́йдивнїйший — ро́зум чолові́чий.
Реву́ть зьвірі, шумля́ть во́ди, бу́йний ві́тер ду́є,
А над ни́ми, над усї́ми, чолові́к пану́є.
Ско́ро зьвір єму́ де ва́дить — сїти наставля́є,
Мо́рем в лїтї, чи зимо́ю він доро́гу зна́є.
Заревів буйне́нький ві́тер, бу́ря пролетїла:
Чолові́к мов і не дба́є, а пильну́є дї́ла.
І сиру́ю зе́млю ма́тїр що рік розрива́є
Острим плу́гом, бороно́ю — і жнива́ збира́є.

12. Упа́док самостї́йности Вели́кого Но́вгорода.

На пі́вніч від Ільме́ньского о́зера (над ріко́ю Во́лхвою, що з не́го випли́ває), лежа́ло староруске мі́сто, Вели́кий Но́вгород, котре́ від непа́мятних часів занима́ло ся торговле́ю. Но́вгородскі купцї́ ї́здили по дале́ких края́х і звози́ли звідтам то́вари і всі́ляке добро́ до Но́вгорода, і наві́дворот сторо́ньскі купцї прибува́ли сюда́ на сла́вні торги́, щоби́ свої́ потре́би в Но́вгороді заспокої́ти. Ти́мто Но́вгород змага́в ся в добробит і доста́тки, росли́ бога́тства і насе́лене так, що місто числи́ло вже кількасо́т ти́сяч жи́телїв.

В Но́вгороді панува́в давни́й староруский устрі́й грома́дский: міща́ни сходи́ли ся на ві́че (зб́ори) і тут установля́ли для се́бе права́ і вся́кі поря́дки, — полаго́джували свої́ спра́ви і вибира́ли собі поса́дника,

котри́й ни́ми пра́вив пі́сля зако́нів. Но́вгород не признава́в над собо́ю ні́я́кого князя́ ні короля́ і твори́в самості́йну річпоспол и́ту. В середи́ні міста був розло́гий майда́н з мо́вницею, де збира́лось ві́че: там був тако́ж вічевий дзвін, що скликав міща́н на ра́ду.

Бога́тства і доста́тки Вели́кого Но́вгорода прима́нювали сусі́дних володарі́в, що ла́комим о́ком споглядали на єго́ торгове́льний ро́зцьвіт. Но́вгород від схо́ду сусі́дував з Москво́ю. Москва́, прийшо́вши до вели́кої могу́чости, ви́тягнула свою́ жадну́ ру́ку по тото́ золоте́ я́блоко. Моско́вский цар, Іва́н Василе́вич, ждав лиш спосі́бної на́годи, щоби́ єго́ зірва́ти. На́года найшла́ ся. Са́ме тоді́ ви́брали собі́ Но́вгородці архіепи́скопа, котро́го му́сїв посьвяти́ти митропол и́т в Мо́скві. В тім ді́лї поїхали по́сли в Москву́, а вели́кий князь моско́вский назва́в пе́ред ни́ми Но́вгород „своє́ю батьківщиною", і нагада́в, що він є родови́м володаре́м Но́вгорода.

Коли́ по́сли верну́ли до Но́вгорода і завідоми́ли городя́н, що їх вільне́ місто ма́є бу́ти батьківщиною князя́ моско́вского, Но́вгородці закипі́ли ярки́м гні́вом. Зійшло́ ся ві́че; Ма́рта Боре́цка, вдова́ по поса́днику, же́нщина вели́кого ду́ха, пова́жана і розсудли́ва, вступи́ла на мо́вницю і жарки́ми слова́ми взива́ла на́рід до оборо́ни свободи́ і майна́. Ці слова́ ви́кликали одуше́вленє в на́родї; всї рішили́ оборони́ти вітчину́ су́проти Москви́ і ви́слали по́слів до короля́ Казими́ра з про́сьбою о по́міч.

Але підмо́га не наспі́ла. Іва́н Василе́вич післа́в вели́кі ві́йска су́проти Но́вгорода, обме́женого на вла́сні си́ли і огне́м і мече́м зруйнува́в но́вгородску зе́млю Моско́вскі ві́йска заня́ли Но́вгород і заве́ли нові поря́дки. Вели́кий князь установи́в там сво́го намі́сника, завів свої права́, наложи́в пода́тки, зні́с у́ряд поса́дника а вічевий дзвін забра́в до Москви́. Ма́рту Боре́цку і єї прихи́льників ви́везли до Москви́ і загра́били їх майно́. Всяки́й о́пір кара́ли лю́тими ка́рами, кров лила́ ся по улицях, бога́тих купців і міща́н висила́ли ти́сячами в Москву́ і забира́ли їх доста́тки. Вели́кий князь поста́вив для своєї забезпе́ки се́ред міста

твердиню. — Замовк вічевий дзвін на віки а з ним пропала і свобода Великого Новгорода.

13. Буря на Чорному морі.

(ДУМА НАРОДНА).

Ой як на Чорному морі, та на білому камени,
Там сидить ясен соколонько,
Смутно себе має, жалібненько квилить, проквиляє,
На Чорнее море далеко поглядає —
Що на Чорному морі щось не добре почнпає:
Противну хвилю зо дна моря виймає,
Судна козацкі на три части розбиває.
Першу часть увірвало — в горло дунайске замчало,
Другу часть увірвало — в землю арабску замчало,
Третя не добре себе має — серед Чорного моря потапає.

У тій части потопали два брати рідненькі.
Ті два брати оден до одного припливали,
Опрощене приймали, словами промовляли:
»Ой то нас, брате, на Чорному морі не супротивна хвиля потопляє,
»А то нас отцева-матчина молитва побиває, карає;
»Нам отець-мати позваляли одному в війско вступати,
»А другому на хліб орати.
»А то ми, брате, не добре вчиняли,
»Обидва коні посідлали, у війско виступали,
»З отцем і материю опрощеня не приймали,
»Ще матір стареньку зневажали,
»Стременем від коний відпихали.
»Колиб нам Бог тепер дав на суходіл виступати,
»Вжеб ми тепер могли знати отця-матір чтити, поважати.

Стали они отцеву і матчину молитву сохваляти,
Стала на Чорному морі супротивна хвиля стихати,
Став Господь милосерний їх визволяти.
Они тоді до пристани прибувають,
За білий камінь руками хватають,
На суходіл виступають, словами промовляють:
»Котрий чоловік отця-матір шанує, поважає —
»Отцівска-материньска молитва з дна моря такого виймає.«

14. Сад.

Микита Гуменний в Підлужу, хоч дістав по вітци ґрунт невеликий, всеж такий належав в селі до найзаможнійших господарів. Коли питали ся его, як прийшов до так значного маєтку, то відповідав: „Сад мені приспорив ґрунту, прикупив худібки, виставив добру хату і господарскі будинки.“ — А мав Микита

кра́сне обійсте́, а́ле на́йбільшою прикра́сою обійстя́ бу́в сад: бо то і розу́мно зало́жений і уде́ржуваний прекра́сно, а роди́в о́вочі такі́ до́брі, що ці́ла око́лиця удава́ла ся до Мики́ти о зра́зи до ще́пленя.

Учи́тель в Підлу́жу забра́в раз у́чеників і завів їх до за́городи Гуме́нного, щоби́ їм показа́ти та при-тім научи́ти їх, яке́ ма́є бу́ти взірцеве́ господа́рство.

Мики́та Гуме́нний був са́ме тоді́ в садї. З ра́достию повита́в він учи́теля і хло́пців, обводи́в їх по садї і так їм поясня́в: „Пліт з хворосту́ або́ парка́н кошту́ють бога́то: о́тже я заложи́в довко́ла обійстя́ живи́й пліт з гло́ду. Поздо́вж пло́та і сте́жки засади́в я, як ба́чите, вепри́ни, порі́чки і де́рень, і ма́ю з них кра́сний до́хід. Позаяк горо́д є обе́рнений до полу́дня, о́тже з дере́в, що расту́ть висо́ко, в до́лї посади́в я яблі́нкиї, в середи́нї гру́ші а на сами́й горі чере́шні, бо ті вирастаю́ть на́йвище. В той спо́сіб всї де́рева ма́ють во́здух і сьві́тло. Ті три ро́ди дере́в потребу́ють на́йбільше мі́сця, бо ма́ють коро́ни розло́гі. Про́те сади́в я їх в ряда́х що 10 *m*, а добира́в ро́ди яблі́но́к і грушо́к так, щоби́ полови́на була́ лі́тни́х а полови́на зимови́х. Ме́жи яблі́нка́ми, грушка́ми і че-ре́шнями насади́в я, як ба́чите, низкопе́нних сливо́к і вишне́нь, для котри́х ви́старчить ві́дступ 5-метровий."

Ученики слу́хали з ува́гою то́го пояснення, а учи́-тель сказа́в: „Ба́чу, що і на́шу кра́сну ма́єте з то́го саду́!" — „А так," сказа́в Гуме́нний. — „За́ким де́рева ви́росли, управля́в я ярину́ в ці́лім горо́дї. Пізні́йше, як де́рева оті́ни́ли вже ці́ли́й горо́д, посі́яв я в ці́лім садї мі́шанку трева́лих трав. Сі́на з то́го не ро́блю, бо не мо́жна би єго́ ви́сушити; зате́ ма́ю подоста́тком зеле́ної на́ші до подо́ю, та для воли́в, як суть в робо́тї, і для теля́т."

— В на́шім садо́чку — обізва́в ся оде́н з у́чеників — расту́ть самі́ ви́шні і чере́шні, котрі се́го ро́ку зо́всім не заро́дили. — „То ча́сто луча́є ся, сказа́в Гуме́нний — що котри́йсь рід дере́в не заро́дить. Длято́го то я ма́ю всїля́кі ро́ди овоче́вих дере́в в моїм садї. Не мав і я се́го ро́ку ні вишне́нь, ні черешне́нь,

А́ле зате́ взяв я кра́сний гріш за лїтні я́блока і грушки́, **ови́мі** захова́ю в доли́вці і прода́м під ве́сну, бо тоді **на́йлїпше** за них платя́ть."

Відта́к зави́в ще Гуме́нний учи́теля і у́чеників до горо́ду, де заразо́м була́ шкілка дерев'е́ць овоче́вих. „Чи і тут бу́де сад?" — запита́в оде́н з у́чеників, ука́зуючи на на́йвисші ще́пи на одній гря́дці. — „Не бу́де, — відпові́в Гуме́нний, — ще́пи кількалїтні пересаджую до саду́ в мі́сце старі́х дере́в, як котре́ усхне́, або́ за́для ста́рости ма́ло о́вочів видає́. То одна́к не ча́сто луча́є ся, бо де́рева до́вго треба́ють. На́йбільшеж щеп продаю́ тим, що закладаю́ть сади́ а хотя́ть дочека́ти ся з них ско́рого пожи́тку. Такі́ ще́пи, як отсі́, коли́ ся їх пересади́ть до саду́, почина́ють вже ро́дити в два або́ три лїта́."

На слі́дуючу годи́ну нау́ки у́ченики опи́сували ці́ле обі́йсте́ Гуме́нного, а відта́к нарисува́ли плян за́городи і обі́йстя́. — Обчисліть, кі́лько квадрато́вих ме́трів призначи́в Мики́та Гуме́нний на одно́ де́рево високопе́нне а кі́лько на одно́ низкопе́нне?

15. Шкі́лка сі́во́к.

Оси́п, як поба́чив в стри́йковім горо́ді кра́сні гру́ші та яблінки́, постанови́в ви́ховати собі́ такі́ самі́ де́рева. Ви́брав о́тже зе́рнята з о́вочів, що діста́в від стри́йка, посади́в їх з весно́ю в зе́млю і загляда́в що дня до саду́, чи не поба́чить випроста́ючих уже́ дерев'е́ць. По яки́мсь часі́ спостері́г, що лише́ кі́лька зе́рняток скі́лчило ся. Заклопота́ний побі́г до стри́йка і розказа́в ему́ з жале́м про свою́ неуда́чу. Стрий похвали́в Оси́па за его́ запопадли́вість, а пото́м поучи́в его́, що зе́рнятка на́ших дерев'е́ць, посі́яні на ве́сну, ми́мо підли́вання схо́дять ду́же пи́няво, а де́які прозяба́ють аж на дру́гу ве́сну. Тому́ лу́чше сі́яти їх під зи́му, а зе́рнятка черешне́нь і вишне́нь тре́ба коне́чно вже в осени́ посі́яти, бо перехо́вані че́рез зи́му тра́тять си́лу кі́лченя.

— Зайди́, — ка́же стрий — до ме́не в осени́, я бу́ду як ра́з то́го ро́ку закла́дати шкі́лку сі́во́к, то поба́чиш, як тре́ба ко́ло то́го ходи́ти.

Осúп пригадáв в осенí свóму стрúйкови обíцянку а той завíв єгó до горóда і сказáв:

„Росли́нки молоді́ потребу́ють богáто сьвíтла. Я ви́брав о́тже на шкíлку сïвóк ку́сник горóда, що є на́йбільше зве́рнений до со́нця; згноїв до́бре зе́млю, зроби́в її порхко́ю і поробúв до́вгі грядкú. На грядка́х до́бре ви́граблених, поробúв я рівці на 4 *ст* глубо́кі а 25 *ст* від се́бе віддáлені. Одна́ гря́дка вже засíяна, а тепе́р бу́демо да́льше засïва́ли зе́рнятка і кісткú.“

Розказа́вши то, кида́в в рівці зе́рнятка одно́ від дру́гого у відступах по 3 *ст*. Колú вже засíяв всí рівці, посúпав їх шпилька́ми ялівцю́ і сосни́ни, прикри́в земле́ю і убúв лопа́тою. Засíяні в той спо́сіб грядкú притря́с тако́ж шпилька́ми на 1 *ст* завгрубшкú. Довко́ла ко́ждої гря́дки ви́копав рове́ць на 14 *ст* глубо́кий і заповни́в єгó тако́ж шпилька́ми і галузка́ми ялівцю́ і сосни́ни, щоби́ ми́ши зе́рняток не виїда́ли. Наконе́ць розки́нув по грядка́х тонко́ю верство́ю перегни́лий на́віз.

„От кíлько є робóти в осени́ ко́ло шкíлки сïвóк“, сказáв стрий, укінчúвши пра́цю.

Осúп приглядáв ся ду́же пи́льно цïлíй робóтї. На дру́гий рік ви́просив собí у ба́тька ку́сник землí в горóдї і заложúв вла́сну шкíлку сïвóк.

16. Ужúток з о́вочів.

Жíнка па́на учúтеля в Дóбрій Вóлї учúла шкільні дïвча́та шитя́, мере́женя і íнших жíно́чих робíт ручни́х; обзнакомля́ла їх тако́ж при ко́ждій на́годї з дома́шним господа́рством. Она́ бра́ла їх о́тже до ку́хнї, до комóри, до пивни́цї, щоби́ пізна́ли, що але́жить до дома́шного господа́рства жíно́чого.

Раз заве́ла она́ ста́рші дïвча́та до комóри і ка́же до них: „Поба́чите, що то мо́жна ма́ти з о́вочів в домовíм господа́рстві. Ви́дите отсí мішо́чки, що ви́сять на же́рдцї про́сто вікна́? В них перехо́вую сушˊ, íменно: сливкú, я́блока, грушкú і ви́шнї.“

Відта́к зняла́ оде́н мішо́чок, розвяза́ла і да́ла ко́ждій дïвчинí по кíлька суше́них сливо́к.

— О, якíж то до́брі сливкú! У нас суть тако́ж суше́ні сливкú, а́ле худí і зано́сять ди́мом.

„То похо́дить зві́дси, що у вас су́шать сливки́ в ди́мній суша́рні, на горо́ді, а я су́шу сливки́ в хлі́бній пе́чи. Є то мозольні́йша робо́та, а́ле суш лі́пший. В хлі́бній пе́чи о́воч су́шить ся не ди́мом, а́ле те́плом. В око́лицях, де сливки́ су́шать на про́даж, буду́ють окре́мі сушарні".

„А тепе́р пока́жу вам повидла. Они́ в сих горшка́х на поли́ці. Я ма́ю тут повидла не лише́ зі слив о́к, а́ле тако́ж і з і́нших о́вочів. Всеж такі на́йважні́йші повидла зі слив о́к. Мо́жна їх нера́з ужива́ти за́мість ма́сла до хлі́ба, а да́льше на пироги́ і пля́нки та на повиля́нку; они́ суть ду́же здоро́вим і смачни́м дода́тком до страв".

— Якже до́вго мо́жна повидла перехо́вувати? — запита́ла одна́ дівчинка.

„На́віть кі́лька лі́т, моя́ дити́но, наколи́ до́бре ви́смажені і густі".

„В отси́х фляшка́х суть смачні со́ки, перева́рені з цу́кром або́ ме́дом. Є ту сок з малин, а́фин (черни́ць) і суни́ць. Ужива́є ся їх чи то до ча́ю, чи до води́, особли́во для хо́рих, або́ врешті до страв.

„Так то, лю́бі ді́ти, зі все́го, що Бог сотвори́в, мо́жна зроби́ти до́брий ужи́ток; лише́ тре́ба нау́ки і до́сьвіду. Як бу́дете ходи́ти на нау́ку доповня́ючу, довіда́єте ся бі́льше про ужи́тки з о́вочів. Тоді пока́жу вам докла́дно, як вироблює ся ті овоче́ві перетво́ри".

17. Нача́льник грома́ди в повіто́вім мі́сті.

Мико́ла Пре́тич, нача́льник грома́ди, вибра́в ся до повіто́вого мі́сто́чка. — „Возьмі́ть і мене́, та́ту", проси́в ся одинайцятьлі́тний Миха́сь, хло́пець ду́же второ́пний. — „Та вже во́зьму, хоч бу́деш мені заваджа́ти, бо ма́ю в мі́сті пола́годити бага́то справ і грома́дских і своїх. Ти прине́с зі шко́ли до́бре сьві́до́цтво, о́тже тре́ба тобі сю прие́мність зроби́ти".

Як приїхали до мі́ста і намісти́ли ко́ні в госпо́ді, сказа́в оте́ць: „Передо́всім му́шу іти́ до у́ряду податко́вого, заплати́ти пода́ток за сей кварта́л". — Перейшли кі́лька ули́ць, аж стану́ли пе́ред до́мом, на котрім була́ на́пись: „Уряд податко́вий". Оте́ць

казáв Михасéви зачéкати на сéбе, а сам пíшóв до середúни. Колú відтáк вúйшов, сказáв: „Тепéр пíдéмо до рúнку, бо там є Стáроство“.

По дорóзї спитáв ся Михáсь бáтька, нáщо то платя́ть лю́ди подáток. Отéць поясни́в ему́, що ті грóші йдуть на такí видáтки, з котри́х всї жúтелї спíльно користáють. За ті грóші будýють гости́нцї, дорóги, мостú; з тих грóшей беру́ть плáту уря́дники, сьвящéники і учúтелї; часть подáтку йде на удéржанє і узброєнє вíйска, котре має боронúти край від непрúятеля. Тому́ всї, відповíдно до свóго маéтку, складáють ся на ті видáтки.

Так розмавля́ючи, дíйшлú до рúнку. Тут на однíм бíльшім будúнку прочитáв Михáсь: „Стáроство“. Отéць знов зістáвив єго пéред кáменицею, а сам пíшóв до у́ряду. Михáсь му́сїв дóвго ждáти, áле ему́ не вку́чило ся, бо на рúнку панувáв велúкий рух. Він приглядáв ся óтже всéму увáжно. Здúвував ся ду́же, колú на показнíй кáменицї з вежóю і вежовúм годúнником вúчитав нáпись: „Уряд громáдскиї“. — Таж то — ду́мав собí, є мíсто повітóве; звíдкиж і тут взяв ся у́ряд громáдский?

Колú отéць прúйшóв, зáраз запитáв ся єгó про се. „Рíч прóста, — відповíв отéць, — мíсто самó для сéбе становúть громáду і мáє у́ряд громáдскиї, як і нáше селó; повітóвим називáє ся онó длятóго, що тут примíщені у́ряди, абó влáсти для цíлóго повíта.“ — „А що ви, тáту, робúли так дóвго в стáростві?“ — запитáв ся Михáсь. — „О! я мав кíлька справ. Я був у пáна ґеомéтра, щобú вúмірив ку́сень пóля, що я купúв у сусíда, та котрúй тепéр бу́де на мéне запúсаниї в книзї ґрунтовíй. Відтáк був я у пáна стáрости в справі відпúсаня подáтку з причúни шкóди, якóї наробúв град сéгo рóку в нáшій громáдї. Такóж ходúв я за справою однóго рекру́та з нáшого селá, котрúй мáє бу́ти увíльнений від вíйска, бо єгó рóдичі ду́же вікові, а він як одинáк сам одéн пильнує господáрства. Був я ще у пáна лїкаря́ повітóвого, котрóму дав я знáти, що у нас кількóро дїтúй захорувáло на вíспу“.

— „Ого! Як ба́чу, то Ста́роство ма́є бога́то робо́ти,“ — сказа́в Миха́сь.

— „То ще не все! Я забу́в ще тобі́ сказа́ти, що му́сїв я вне́сти до Ста́роства ска́ргу на ме́льника з сусі́дного села́, котри́й часо́м во́ду приде́ржує, а часом знов спуска́є її так на́прасно, що на́ша рі́чка поля́ сусі́дні залива́є.“

— „Чи ще де піде́мо?“ — спита́в ся Миха́сь. — „Так є, ще ма́ю ді́ло до Ра́ди повіто́вої, де ма́ю віддати́ раху́нок з грома́дскої ка́си.“ По доро́зї зде́ржав їх во́зний судови́й, що сто́яв пе́ред ка́меницею з на́писию: „Суд повіто́вий.“ Він проси́в старо́го Пре́тича, щоби́ доручи́в два судові завізвання в спра́ві малолі́тних сири́т їх опі́кунам в своїм селї.

Са́ме пе́ред буди́нком Ра́ди повіто́вої зди́бали сво́го пан-отця́. — „До Ра́ди повіто́вої Мико́ло?“ — запита́ли ся пан-оте́ць. — „Так є“. — „Ну, то піде́мо ра́зом. — О! і ти, Миха́сю, в мі́сті?“ — додали́ пан-оте́ць, коли́ Миха́сь, вита́ючи ся, в ру́ку їх поцїлува́в. Коли́ оте́ць ви́йшов, Миха́сь єго́ за́раз запита́в ся: „А яке ді́ло мо́жуть ма́ти пан-оте́ць до Ра́ди повіто́вої?“

— „Пан-оте́ць приїхали на засі́дане“, — відпові́в оте́ць. — „То пан-оте́ць суть уря́дником?“ — „Нї, а́ле суть чле́ном Ра́ди повіто́вої. Як жи́телї грома́ди вибира́ють Ра́ду грома́дску, так жи́телї пові́ту вибира́ють Ра́ду повіто́ву“. — Зала́годивши справу́нки в кількох склепа́х, вступи́в ще війт до нотаря́, котри́й мав списа́ти контра́кт в справі ку́пна ку́сня ґру́нту. Відта́к пішли́ до госпо́ди, там тро́ха посили́ли ся, та опі́сля верну́ли ся до до́му.

18. Обжинки.

Втоми́в ся день — вже й со́нце сі́ло,
Мир Бо́жий хо́че одпочи́ть;
Вже на дворі́ повечері́ло,
Вже чередá в село́ бі́жить.
Пова́гом ти́хо йде ота́ра,
За не́ю з пу́гою пасту́х;
Уста́ла ку́рява, мов хма́ра,

На дворі вар*) займає дух.
Жінки покинули куделі,
Ідуть овечок відлучать,
Хватають ся, щоб на вечері
Дітók своїх погодувать.
Возй навючені копами,
Вже круторогії везуть.
Слідом з блескучими серпами
Женці з обжинками ідуть.
У хлопців на брилях**) квітки,
В вінках дівчата молодії,
І наче золото блищать
Брилї соломяні новії.
По небу зіроньки сияють —
Здає ся чесний труд селян
І зіроньки сьвяті витають,
Співають ангели: „Мир вам!“
І сам Господь благословляє
Трудящий люд в ночи спочить;
Сивий, як лунь***), дідусь стрічає
Своїх женців аж у воріт.
Уже женці вечерять сїли,
А місяць дивить ся на них
І усьміхаєсь. — О Боже,
Як весело й менї на них
Дивити ся й за них радїти!
Ти, Боже, труд їх наградив —
Не пропадає те на сьвітї,
Що потом гірким хто полив...
Старий вже „чайку“ затягає,
Розбитим голосом веде,
„Киги, киги!“ гурт помагає,
І по селу луна іде...
А ось обжинних заспівали,
Старий навприсядки пішов,
І весело женці гуляли,
Поки ль аж місяць не зайшов.

19. Осінна прогулька до лїса.

Користаймо з хорошої погоди і підїм у лїс. На полях вже пусто, лїс ще зеленїє. Величні ялиці, смереки і сосни, корчастий яловець не тратять на зиму своєї одежи, ронять лише старшу четину. Дерева листисті красують ся всїля-

*) Вар — спека, коли сонце дуже пригріває.
**) Бриль — капелюх.
***) Лунь каня, ясний сокіл.

кими бáрвами і відбивáють від тéмних дерéв четúнних абó шпильковúх. Гáрно виглядáють лíсні кущí, ожúнник, калúна, глід зі своїми чóрними абó червóними ягодами. Полянкú звéрнені на полýдне покрúв рожевáвий цьвіт вéресу. Трудолюбні пчілкú збирáють з нéго остáтний пожúток. Ш́рúсті пáпороти ще зеленїють, а мóхи і обрісники розвивáють ся тепéр найлїпше і твóрять в лісї нáче мягкí, бáрвні килúми. А на тих килúмах якá прекрáсна застáва! То грибú о всілякúх бáрвах і вúдах. Всеж такú найбільше мéжи нúми такúх, що їх трéба вистерігáтись, бо суть ї̈довúті. Ото суть прúміром серебрúсті, червóні, жóвті і фіолéтні сироїжкú, що мáють глáдкий полúскуючий ковн (червéн) і крихкí пластинкú під капелюхóм. Онú на пóзір зóвсїм невúнні, áле суть мéжи нúми такí, що в своїх сóках мáють сúльну отрýю. Хто не умíє дóбре розрíжнúти грибíв їдóмих від їдовúтих, най сироїжóк зóвсїм не тúкає. Там вúдко синякú з капелюхóм тéмно-брунáтним, подушковáтим, на опýклім, червóнім кóвні. Небезпéчна їх мясчúна є жóвта, áле по злóманю зáраз змінáє свою бáрву на сúню. До найїдовúтших нале́жать подíбні марамýхи абó мухомóри. Пізнáти їх лéгко по жóвтих, помаранчéвих абó червóних капелюхáх, з бíлими бородавкáми і бíлими цяткáми.

Мéжи їдóмими грибáми займáє пéрше мíсце гриб щúрий абó щирáк. Він мáє капелюх пуклáстий, трóха вогкúй, бáрви брунáтної, зпід спóду з верствóю, злóженою з рурочóк біло-жовтáвих. Ковн егó є блїдúй, трóха бурáвий а дóлом бульвúсто набренїлий. Мясчúна егó бíла, при насáдї капелюхá червонáва, мáє зáпах приéмний. Їдóмий є такóж маслюк, покрúтий клийстою слúзию. Дýже улюбленим грúбом, що его квáсять на зúму, є рúжок Він мáє глáдкий на середúнї заглубчáстий капелюх, покрúтий клийстою слúзию. Чáсто нóбіч рúжків ростýть подíбні до них, áле дýже їдовúті вовнянкú. До їдóмих, хоч мéнше стравнúх грибíв нале́жать цитринóво-жóвті, лїйковáті лúсицї.

Грибú, що по злóманю випускáють з сéбе богáто бíлого сóку, назúваємо молóчниками абó коровкáми. Дéякі з них суть їдóмі, áле мóжна лéгко омилúти ся і взяти їдовúтий молóчник, зáмісць їдóмого, томý лїпше не уживáти їх зóвсїм.

Ма́ємо ще отсі́ їдо́мі гриби́: бі́лі́, голубі́нки́, кова́рі́, пі́дпе́ньки, сморжі́ і т. і. Одна́к взага́лі́ ніхто́ не пови́нен їсти грибі́в, котри́х до́бре не зна́є; че́рез неосторо́жне ужите́ грибі́в мо́жна ле́гко набу́вити ся хоро́би, а на́віть на смерть отруї́ти ся. Їдо́мі гриби́ мо́жуть приве́сти бо́лі́ жолудко́ві, як суть стари́, сто́чені че́рвами, або́ коли́ по довготрева́лім дощи́ ви́росли ду́же ско́ро на вогкім мі́сци.

20. У га́ю.

Перейшла́ над га́єм ту́ча, мов єї́ не бу́ло,
І знов я́сно че́рез ві́ти со́нце ся всьміхну́ло.
Сьві́жий во́здух, сьві́жий за́пах гаї́ весь наповня́є —
Тут і там стріпо́чесь пти́чка, со́нце привіта́є.
У низу́ журчи́ть пото́чок, не кома́шка во́ду,
А там хру́щик золота́вий лі́зе на коло́ду —
Стрів ся з мо́крим побрати́мом, ву́сики підно́сить,
І щось мо́во́ю розмавля́є, і щось мо́во́ю про́сить.
Цьві́ти головки́ підня́ли, ли́сте розхиля́ють,
В чи́стих ро́сах я́сні лу́чі со́нця ся купа́ють.
А в траві́ гриби́ — уми́тий ко́жди́й і сьвіже́нький:
Печери́ця, сироїжка, бі́лий гриб, підпе́ньки,
Є біля́ві, є й черво́ні, жо́вті капелю́хи,
Є просте́нькі, є й хоро́ші — ті, що мо́рять му́хи.
І смачні́ гриби́ варе́ні, й ми́ло їх збира́ти,
Та котрі́ з них їдови́ті, — тре́ба до́бре зна́ти!
Хто не зна́є, най пита́є і гара́зд пильну́єсь,
Бо змани́ть го мухомо́ра — ли́хом нагоду́єсь.

21. Мох.

Мягка́ по́стїль лїса склада́є ся перева́жно з мо́ху. Расте́ він тако́ж пнї дере́в, по чім пізнаємо вже з дале́ка їх стари́й вік.

Мох сповня́є в лїсї ва́жну за́дачу. Він заде́ржує в со́бі во́ду з розто́пленого снїгу́ і з дощу́. Тота́ вода́ вхо́дить по ча́сти в зе́млю, дістає́ ся до щели́н скель і пока́зує ся відта́к на верхнї землї, творячи́ же́рела. Дру́гу же часть води́ заде́ржує мох в со́бі і заси́лює не́ю коріне́ дере́в, корчі́в і лїсни́х зел, а тако́ж рости́ни, що кільчать ся. Насїня, що спада́ють з лїсни́х дере́в, ма́ють в мо́ху на зи́му вигі́дну по́стїль і обсло́ну.

Молоди́м рости́нкам дає́ мох доста́точну охоро́ну від моро́зів, сухи́х вітрів і від со́нїчної спе́ки. Доли́шні

части мо́ху обумирають і творять порохнячку, котра мов на́віз, підправляє почву лісову́.

Бога́то кома́х і інших дрібни́х животи́н шукає в мо́ху те́плого пристано́вища на до́вгий сон зимови́й. Ви́вірка висте́лює собі ним вигідне гніздо́чко в дупла́вих де́ревах а пта́шки приспосо́блюють з него мягку́ по́стіль для своїх молоди́х.

Лю́ди ма́ють тако́ж з мо́ху поживи́ток. Селя́ни затика́ють ним шпа́ри в стінах, або́ сте́лять его́ під худо́бу за́місць соло́ми. Огоро́дники обвива́ють ним щіплені ро́жі, висте́люють грядки́ полуни́ць і пересила́ють в нім молоді́ рости́ни і зра́зи до щіпленя.

Мо́хи росту́ть грома́дно тако́ж на мо́крих лу́ках, на стари́х му́рах і даха́х, на ґру́нті ду́же я́ловім (пла́нпім), а на́віть на ка́менях. Коли́ мо́хи росту́ть на ска́лах, то причиня́ють ся до їх вітреня, т. є. до ро́зсипки і перетво́реня в урожа́йну зе́млю.

Всї мо́хи суть то малі́, ніжні рости́нки. Они́ че́рпають пожи́ву перева́жно з во́здуха, а лише́ не бога́то з землї. На верху́ биле́ць, або́ тако́ж з кутів листків вираста́ють пушки́, напо́внені порошко́м. Поро́шо́к той є так дрібни́й, що его́ допе́рва че́рез побільша́ючі скла ви́дїти мо́жна. Суть то розро́днї, з котри́х розвива́ють ся нові́ рости́нки мо́ху.

До на́йзвичайнїйших мо́хів нале́жать: моріжни́к, руня́нка і то́рфник. То́рфник тво́рить мягкі́ подушки́ на вогки́х полянка́х се́ред лїса, або́ на отве́ртих моклавина́х. Втяга́ючи во́гкість, осу́шує мокляки́, а тим, що гние́ спо́до́м безпереста́нно, витво́рює гру́бі по́клади то́рфу. Торф ви́сушений слу́жить на о́пал. Мо́жна ним тако́ж попра́вити пісні́ лу́ки, розси́пуючи его́ по них не на́дто гру́бо. Де ма́ло соло́ми, там сте́лять торф в стайня́х під худо́бу, притряса́ючи зве́рха соло́мою: тако́ж випо́внюють ним спід гноївнї. В той спо́сіб дба́лі господа́рі оде́ржують з то́рфу доскона́лий на́віз, особли́во на ґрунта́ піскова́ті.

22. Зми́сли.

Все, що нас окружа́є, пізнае́мо зми́слами. — Кілько ма́ємо зми́слів? Назвіть їх!

На́рядом до́тику є ці́ла ски́ра, що покрива́є на́ше ті́ло. На́йважні́йше чуте́ ма́ємо в кі́нцях па́льців. — Що пізнаємо до́тиком?

Сли́зна оболо́на, що виете́лює горі́шну часть ямини́ носово́ї, міститъ в со́бі змисл ню́ху. Змисл той остері́га́є нас пе́ред рі́чами шкідли́вими здоро́влю н. пр. пе́ред зіпсо́ваними стра́вами і напо́ями, пе́ред ча́дом (за́гаром) і нездоро́вими ви́парами По приміт нім за́паху пізнаємо де́які рі́чи, хоч їх не ви́димо. — Котрі зьвіря́та ма́ють ду́же чутки́й нюх?

Язи́к є на́рядом смаку́. Лише́ ті рі́чи пізнаємо смако́м, що розпуска́ють ся в сли́ні. Смак, подібно як нюх, остері́га́є нас пе́ред нездоро́вими ко́рмами і напо́ями; а́ле зна́ємо тако́ж, що неодна́ трутина́ ма́є ми́лий смак. На тож дав Бог чоловікови розу́м щоби́ умі́в до́бре розріжня́ти рі́чи пожито́чні від шкідли́вих. Чоловік хо́рий тра́тить смак і апе́тит; его́ язи́к покрива́є ся бі́лою по́волокою. Тра́тимо тако́ж смак і апе́тит че́рез ужи́ванє о́стрих і на́дто корі́нних стра і напо́їв, як тако́ж і тоді́, наколи́ не уде́ржуємо в поря́дку ямини́ ротово́ї. Хто хо́че ма́ти здоро́вий апе́тит і охорони́ти ся від бо́лю зубі́в, повинен ямину́ ротову́ полока́ти те́плою водо́ю і по ко́ждій їді́, а бода́ї що день ра́но, як вста́не і вечеро́м, як ляга́є спа́ти.

Уха суть на́рядом слу́ху. — Що розріжня́ємо слу́хом?

Ухо склада́є ся з двох ча́стий: з вні́шного, котре́ ви́димо, і вну́трішного, укри́того в глубині́ голови́. Часть вні́шну становитъ чаши́на у́шна і про́від слухови́й. Коли́ говоримо, поруша́ємо уста́ми во́здух. Так са́мо поруша́ють во́здух стру́ни, коли́ по них потяга́єш сми́чком. Ото́ж чаши́на звертає той рух во́здуха до про́воду слухово́го. Що так є, мо́жна ле́гко переконати ся з то́го, що прикладаємо до чаши́ни ру́ку, щоби́ лі́пше чу́ти; а люди, що ма́ють тупи́й слух, прикладаю́ть до про́воду слухово́го рід тру́бки. Про́від слуховий за́мкнений є на дру́гім кінці́ тонко́ю, ні́жною оболо́ною. Поруше́ний во́здух ударя́є в ту оболо́ну, а она́ уділя́є то́го ру́ху вну́тренній ча́сти у́ха, в котрім міститъ ся властивий зми́сл слу́ху.

До́брий слух є вели́ким да́ром Бо́жим. Як то ми́ло чу́ти го́лос вітця́ або́ ма́тери, мо́ву і́нших люде́й, спів, му́зику. Для глухо́го ці́лий сьві́т є нїми́й. А одна́к суть ді́ти легкоду́шні, що самі́ нарожа́ються на глухоту́. Слух мо́жна стра́тити че́рез до́вбане в у́сї о́стрими пре́дметами, як н. пр. шпи́лькою, дро́том. На́глий ви́стріл ко́ло у́ха, або́ голосни́й крик в у́хо, або́ на́віть си́льний у́дар ко́ло у́ха мо́же нас позба́вити слу́ху.

Змисл зо́ру мі́стить ся в оча́х. Очи суть охоро́нені повіками, ві́ями (рісни́цями) і бро́вами. Галина́ о́чна є окру́жена бі́лою непрозо́рою оболо́ною; лише́ часть пере́дна є прозо́ра. По́за не́ю ви́димо окру́глу оболо́ну, котру́ зове́мо ра́дужкою. Ра́дужка буває всїля́кої ба́рви: си́ня, си́ва, бу́ра, чо́рна. В самі́й середи́нї ма́є ра́дужка мали́й о́твір, котри́й видає́ ся чо́рний. Є то зїни́ця. Як ди́вимо ся комусь в зїни́цю, ви́димо як в зе́ркальци себе́ само́го, але́ в поме́ншеню; длято́го назива́ють зїни́цю нера́з „чоловічком“. Туда́ дістаю́ть ся до нутра́ о́ка, мов че́рез вікони́це, про́мінї (лучі́) сьві́тла, відби́ті від пре́дмету, на котри́й ди́вимо ся, і тво́рать в о́цї єго́ о́браз. — Що пізнаємо зо́ром? Чим оцїня́ємо величину́, вид і віддале́не пре́дметів? — Зір є так як слух зми́слом ду́же нїжним. Шко́дить єму́ зана́дто міцне́ і зана́дто слабе́ сьві́тло. Не тре́ба проте́ вдивля́ти ся в со́нце, в жар огню́, в пре́дмети ду́же блиску́чі. Не тре́ба тако́ж ши́ти або́ чита́ти як вечері́є, бо тоді́ сьві́тла за ма́ло. По́рох, дим, бруд шко́дить тако́ж оча́м. Длято́го не тріть нїко́ли очи́й забру́дженими па́льцями, а уника́йте ди́му і ку́ряви. Зана́дто вели́ке віддале́не або́ збли́жене кни́жки до очи́й при чи́таню псує́ тако́ж зір. До́ки о́чи суть здорові, до́бре є промива́ти їх що день не ду́же зи́мною водо́ю. Сам Бог указа́в то чоловікови; бо як нам впаде що до о́ка, за́раз ллю́ть ся оби́льні сле́зи, щоби́ обми́ти галя́ну о́чну. Коли́ о́ко є хо́ре, тре́ба на не́го ду́же уважа́ти і вча́сно пора́дити ся лїкаря́, бо мо́жна ле́гко зір утра́тити. Де́котрі хорóби очи́й суть ду́же зараза́ливі.

23. Неостро́жність.

В ха́тї Матїя́ захорува́ло нара́з тро́є люди́й, жі́нка і дво́є дїти́й. Матїя́ тоді́ не було́ до́ма, бо ви́йшов у дру́ге село́ на зарobок. Як верну́в, дїти вже не жи́ли, а жі́нка се́ред тяжко́го бо́лю кінчи́ла жите́. Від сусі́дів дові́дав ся, що на́гла сла́бість нещасних поча́ла ся дра́панем і пе́ченем в го́рлї, відта́к прийшо́в ду́же міцни́й біль жолу́дка, а наоста́нку за́ворот голови́.

Вій т о́го села́ спрова́див за́раз лїкаря́. Той розпізна́в сла́бість і сказа́в, що то отру́я. Від хо́рої дові́дав ся, що то́го дня она́ з дїтьми́ їла гриби́. На сьмі́тю́ відшука́ли відпа́дки грибів і показа́ло ся, що то були́ гриби́ їдови́ті.

По́мі ч лїка́рска була́ вже даре́мна. Хо́ра ще тої но́чи закінчи́ла жите́. Матїй стра́тив нара́з жі́нку і дво́є дїти́й і оста́в ся сам на сьвї́тї. Для цїло́го села́ був то відстраша́ючий при́мір, щоби́ не їсти грибів, котри́х докла́дно не зна́є ся.

В на́йлизшу недїлю по вечі́рнї мав пан учи́тель нау́ку о їдо́мих і о їдови́тих риба́х. Нау́ку закінчи́в слїдуючими слова́ми:

1) Ті́лько докла́дно зна́ні гриби́ мо́жна збира́ти і їсти.

2) На́вїть їдо́мі гриби́ мо́жуть пошко́дити осо́бам, що ма́ють слаби́й жолу́док, мо́жуть бу́ти причи́ною хоро́би.

3) Не тре́ба збира́ти а́нї їсти грибів, що вирастаю́ть на вогки́х мі́сцях ду́же ско́ро по довготрева́лих дощах, бо такі́ ско́ро розкладаю́ть ся і гниію́ть.

4) Як запа́рить ся гриби́ горя́чою водо́ю і ту во́ду відта́к відолле́, то відбира́є ся тим чи́ном і риба́м смак о́стрий, пеку́чий.

5) Гриби́ повинно ся по узбира́ню як найскорше припра́вити до їди́, щоби́ не псува́ли ся.

6) Стра́ви з сьвїжих грибів повинні бу́ти спожи́ті за́раз по зва́реню, бо осту́джені або́ відгрі́вані суть нестра́ви.

24. Прóгулька по пóлю.

Антíн мав велúку охóту до господáрства. Заложúти кóням оброку, напоїти їх, погонúти при óраню, сушúти сíно, возúти снопú, — булá для нéго нáйбільша приéмність.

Раз під óсíнь взяв єгó отéць із собóю в пóле, щобú емý показáти всї кýснї своєї рілї. Удáли ся нáйперше під лїс, де був кýсень пóля, нáйбільше віддáлений від їх зáгороди. Той кýсень нáзвано „на піскáх“. І дíйсно булú в тій сторонї піскú; дéнеде вíтер переносúв їх нáвіть з мíсця на мíсце. Отéць Антóна по сторонї тих летýчих пісків насадúв дерéв, іменно сосни́ни і акáції. Дéрева ті здéржували летýчий пісóк, отїняли ґрунт піскувáтий і удéржували в нїм вóгкість.

— Длячогó, тáту, наш ґрунт є темпíйший від сусíдних? — запитáв Антíн.

— Був то кýсень такúй, як і íншi, — відповíв отéць. — Нїчó тут не родúло ся пéред лїтáми, бо в сухíм, сипкíм піскý на сóнячній спéцї нїяка ростúнка остóяти ся не моглá. Лéдво пíдчас мókрого рóку мóжна булó зібрáти якúй такúй полóн. Але від кількáнацятú рокíв працюю над тим, щобú ті піскú поправити. Посадúв я від зáходу і пíвночи отсї дéрева, і так удалó ся менї здéржати летýчі піскú. Відтáк згноїв я той кýсень компóстами і перегнúлим нáвозом і управлúв на нїм бíлу конюшúну. Тим спóсобом прибільшúв ся в нїм зáсіб глúни і порохнячки, і став ся ґрунт звязкúй і вогкúй. Гóсподь Бог нагородúв мокó прáцю. Máю тут тепéр нéзлий урожáй жúта і барабóлї, що звíдси нáйсмачнїйші, а в мókрі лїтá нáйпевнїйші. На вéсну піскú дýже скóро висихáють, тут óтже нáйперше розпочинáю упрáву, якá далéко лéкша, нїж в глинкáх.

Оглянувши ті піскú, звернýв ся отéць з Антóном до íнших піль, полóжених трóхи нúзше. Назúвано їх „глúнами“. Булó там кíлька кýснів, сьвíжо спокладáних. Вúорані скúби сьвітúли ся з далéка.

— Тáту, — заклúкав Антíн, — в тій рілї то нéвно самá глúна.

— Ма́йже сама́ — сказа́в оте́ць. Як гру́дку се́ї землї розітре́ш в па́льцях, ви́дасть ся масна́ і не достереже́ш в нїй піску́. Ті ски́би, що сьвітять ся, показують, що то ґрунт мо́крий і зв'я́злий. На такім тра́фить ся, що уда́сть ся і пшени́ця, а́ле на́йчастїйше пропада́ють за́сїви. Бо гли́на прийма́є ду́же бога́то води́ і задержує її в со́бі до́вго, а че́рез те гниють корінцї рости́н. В ча́сї же посу́хи знов гли́на мі́цно стяга́є ся і пу́кає, о́тже стиска́є і розрива́є корінцї рости́н. Тя́жко ду́же госпо́дареви захо́пити хви́лю, в котрій би міг таку́ рілю́ до́бре упра́вити. Коли́ мо́кро, то лїпить ся за плу́гом і му́чить худо́бу; а як су́хо, то знов тверда́ як ка́мінь і опира́є ся всякій робо́тї. Справедливо господа́рі називають такі ґрунта́ „тяжки́ми гли́нами," бо тяжко́ю є їх упра́ва.

Так розмовляючи, зблизили ся до тих рілЬ глиня́стих. Мі́сцями ви́дко було́ во́ду в бороздах, бо йшов ту дощ пе́ред дво́ма дня́ми. На стерни́сках і се́ред вівса́, ще де́неде незжа́того, ви́дно було́ бога́то всїля́кої хо́пти, як скрип, пі́дбіл і мете́лицю.

— Отсї буряни́ — відозва́в ся оте́ць — приглу́шують ча́сто, і́менно в мо́крі лїта́, ма́йже зо́всїм збі́же.

— На нашій рілї, та́ту, ме́нше тих буряні́в, нїж на і́нших, — сказа́в Анті́н.

— Так си́ну, — відповів оте́ць, — ро́блю, що мо́жу, щоби́ їх ви́пищити. На́йлїпшим на те спо́собом є осу́шенє і роздро́бленє ґру́нту, бо тодї упра́вляні рости́ни розраста́ють ся буйнїйше і приглу́шують буряни. Длято́го підо́рюю ту рілю́ під о́сінь глу́бше і кладу́ ски́би сто́рцом, щоби́ їх ви́ставити на вплив моро́зу; даю́ ту́тка гній сьві́жий, соло́мястий, і́менно кінськи́й, а на́віть що кі́лька лїт навожу той ґрунт вапно́м і ма́рґлем пісчи́стим. Звича́йно управля́ю тут ви́ку і конюши́ну. Все такі́ бува́ють роки́, в котри́х не ве́рнуть ся ко́шта упра́ви.

— А чи не дасть ся такий ґрунт докла́дно осушити? — запита́в ся Анті́н.

— Є на то спо́сіб — си́ну, — а́ле конто́вний і оде́н госпо́дар не мо́же єго́ осі́бно ви́конати, а лише́

громáдно всї, що в тім самім положеню мáють грунтá. Є то осýшенє ґрýнту чéрез так звáні „дренú“. Тепéр, колú в нáшім селї завязáла ся „Господáрска Спілка“, погадáємо про те.

Сéред тóї розмóви зближúли ся вже ід дóмови. Тут тягнýв ся широкúй і рівний пóяс рілї; булá онá знáчно темнїйша від тамтúх, що їх попереднó оглядáли.

— Чомý, тáту, тут пшенúця удаé ся нáйлїпше? — запитáв ся Антін.

— Земля́ в тім кýсни є дýже дóбра, — відповів отéць, — мáє пíдклад перепускáльний, є глубóка, пухкá і тéпла, мóже приймúти і достáрчити ростúнам богáто вóгкости, а прéцїнь не намакáє áнї не заквáшує ся. Такóї рілї як раз трéба на пшенúцю.

— А чомý та земля́ тáка дóбра? — запитáв ся цїкáвий хлóпець.

— То похóдить від єї складý, — сказáв отéць. — Онá мáє в сóбі блúзко половúну глúни, а рéшту досúть грýбого пíску, такóж трóха ванá і порохнячки. Такóму ґрýнтови надаé глúна потрíбну звя́зкість і придéржує в нїм вóгкість; пíсок, вапнó і порохнячка рóблять єгó пухкúм і тéплим. Такúй ґрунт назúвають **глинковáтим**.

— Відки ви, тáту, знáєте, кíлько чогó в тій рілї знахóдить ся?

— Є на се спóсоби, про котрí дізнáєш ся, як бýдеш ходúти на доповня́ючу наýку.

25. Гей, гей волú!

Гей, гей волú! Чогóж ви стáли? —
Чи пóле так вже заросло́?
Чи мóже ржа лемíш поїла,
Чи затупúлось чересло́?
Вперéд, волú! Бадúлє зсóхло,
Зсóхли колю́чі будякú —
А чересло́, лемíш — новї,
Орíм щаслúво — гей волú!

Гей, гей волú! Зорéмо пóле,
Посїєм я́рес зернó,
І спáде дóщик незабáром —
В землї пробýдить ся онó.

Пробу́дить ся, на сьвіт погля́не,
І як зеле́нії вінки́,
Зазеленіють на́ші ни́ви,
Орім щасли́во — гей воли́!

Гей, гей воли́! зерно́ поспі́є,
Обси́пле зо́лотом поля́,
І принесе́ своє́ бога́тство
Для нас люди́й сьвята́ земля́.
Забу́демо, що на́ші тру́ди
Для нас часо́м гірки́ були́,
Не час стоя́ти, побрати́ми,
Орім щасли́во — гей воли́!

26. Упра́ва пшени́ці.

Яка́ то кра́сна пшени́чка, — каза́в Анті́н до вітця́, коли́ пізною о́сінию ви́йшли раз в неді́лю огляда́ти за́сіви.

— Сла́ва Бо́гу! кра́сна — відпові́в оте́ць, — бо і ґрунт під ню упра́вив я стара́нно.

Якже то під пшени́цю управля́є ся рілю́? — пита́є Анті́н.

— Пшени́ця ро́дить ся на́йкрасше на чорно́земах глини́стих і глини́сто-рухляко́ватих. Такі́ зе́млї суть самі́ з се́бе за́сібні в ко́рми для рости́н, а́ле під пшени́цю тре́ба і їх підгно́ювати. Така́ то она́ вибагли́ва! Она́ удає́ ся на́йлїпше в то́лоці, в ріпачи́ску, в боби́ску, в вичи́ску, коли́ ви́ка була́ на зелено́ ско́шена, і в конюши́ску. Біб, ви́ка і конюши́на справля́ють зе́млю так, що на пр. по до́брій конюши́нї ро́дить пшени́ця як би в сьві́жо згно́єнім по́лї.

Сама́ ма́сність землї однако́ж не вистарча́є. Тре́ба ще упра́вити рілю́ стара́нно, щоби́ до по́сїву була́ чи́ста, скрушіла і відлежа́ла. Упра́ва не мо́же бу́ти в ко́ждім разї однако́ва, а́ле му́сить стосува́ти ся до то́го, по чім пшени́ця слі́дує. Як бу́деш ста́рший, пізна́єш ті рі́жні спо́соби докла́дної упра́ви; ни́нї розка́жу тобі́ лише́, як управля́ю пшени́цю на конюши́нї.

Ґрунт на до́брій конюши́нї є скрушіли́й і чи́стий, а то уле́кшує дальшу упра́ву. За́раз о́тже, як спря́че ся конюши́ну (в дру́гій полови́нї че́рвня), за́ким ще конюши́ско ви́сохне і зашкаралу́пне, покла́даю зе́млю

мі́лко, бо так прибра́на конюши́на ско́рше перегни́є В посу́шнім часі́ ще и валку́ю по прибра́ню Коли́ж конюши́на була́ ме́нше до́бра і загнізди́в ся в ній пирі́й, то єго́ виволі́ка́ю бороно́ю або́ екстірпа́тором На 5 або́ 6 неді́ль пе́ред за́сівом, коли́ земля́ доста́точно відле́жить ся, о́рю її як на́йдрібнійше. до тако́ї глу́бокости, як ріля́ упра́вна.

В на́шім селі́ на́йлі́пша сівба́ буває на дві неді́лі або́ на ти́ждень пе́ред „дру́гою Ма́ткою“ (Різдво́ пресьв. Богоро́диці) Стара́ю ся про чи́сте зе́рно і тяжке́, бо лише́ таке́ вида́є бога́ті пло́ди Пе́ред за́сівом волочу рілю́ так, щоби́ дві бо́рони по за́сіві ви́стали до докла́дного прикритя́.

На сівбі́ не кінчи́ть ся ще упра́ва пшени́ці За́раз ро́блю перего́ни в на́прямі спаду́ по́ля, а ви́добуту з перего́нів зе́млю розкида́ю по рілі, і загра́бую рі́вно На ве́сну знов або́ волочу озимину́, наколи́ земля́ зана́дто зле́жала ся, або́ валку́ю її, коли́ сухі моро́зи, — як то ка́жуть, — „ви́тягли“ пшени́цю, т є розлюзува́ли зе́млю ко́ло єї корінців

При стара́нній упра́ві ґрунт не повинен бу́ти буряно́м занечи́щений, як пока́жуть ся одна́к в пшени́ці буряни́, тре́ба їх ви́полоти

Відта́к вже лиш про́шу Бо́га, щоби́ зісла́в те́плий до́щик, віддаля́в бу́рі і гради́ і дав кра́сну пого́ду до жни́ва.

27. Прогулька на Шлеск.

До Кальва́рії, сла́вного відпусто́вого місця на карпа́тськім підгі́рю, прибува́ють нера́з вели́кі проце́сиї побо́жних Шлезаків. Ча́сто тако́ж зви́джують они́ гро́ма́дно величави́ храми́ кра́ківскі. Мо́ва їх по́льска, о́дїж про́ста, іменно у жі́нок, що ві́рно приде́ржують ся на́родного стро́ю.

Підї́м за ни́ми до їх пи́томого краю. Перебу́вши грани́чну їх річку Бя́лу, стоїмо́ вже на шле́скій землі́, в давнім цеши́ньскім князі́встві, котро́го східна части́на нале́жить тепе́р до Річпосполи́тої По́льскої.

Як же ми́ло гля́нути на туте́шне село́! Бі́лі, чи́сті до́мики, ста́тні забудо́ваня господа́рскі, яри́нні городці і сади́ аж прина́джують до се́бе. Вступім о́тже до ха́ти

шлéского селяни́на. Га́рно тут і опря́тно: лі́жка засте́лені бі́лою по́стелию, вся знадо́ба і підло́га ви́миті. По́біч звича́йної знадо́би ба́чимо тут ша́фу з бі́лим на́чинем, годи́нник і образи́ Сьвятих на стінах. Ча́сто стрі́тимо ся тако́ж з часо́писею, а на́віть з бібліо́течкою. В обо́рах і стайня́х пану́є взірце́вий лад, а при ко́ждій ма́йже ха́ті є суха́ пивни́чка на горо́днину і на́біл. Очивидячки пану́є тут замо́жність. Звідки ж она́ бере́ ся? Чи мо́же Го́сподь Бог щедрі́йше ви́вінував сю зе́млю, ніж на́шу? — Зо́всім ні! Земля́ туте́шна не ду́же плодовита. Але шле́ский хлїборо́б роботя́щий, зна́є ся до́бре на господа́рстві і не марну́є гроша́. Сьвідча́ть про те стара́нно спра́влені рілі, наво́днені лу́ки, дорідні ко́ні і худо́ба і до́бре ула́джені гноївки. Головні рільні пло́ди такі: жи́то, ове́с, бараболя, цукрові бураки́ і лен

Насе́ленє сїльске́ в цеши́ньскім князівстві ма́йже ви́ключно по́льске. Є оно́ ве́льми прива́зане до землї і до батьківскої мо́ви. Головни́м мі́стом се́ї ча́сти Шле́ска є Це́шин.

Шлеск не висила́є своїх сири́х пло́дів за грани́цю; перераб ля́ють їх числе́нні місце́ві фабрики́ на ви́роби промисло́ві. Край зи́скує на тім ду́же бога́то Є там бога́ті по́клади камінно́го у́гля і руди́ желїзної. Головні ви́роби отсї: сукно́, полотно́, ви́роби желїзні і при́лади рільни́чі, цу́кор, горівки́, пи́во, сир, папі́р і випра́вні шкі́ри. До на́шого краю́ спрова́джують бога́то ви́робів шле́ского про́мислу

28. До пра́цї.

Пра́ця еди́на з недо́лї нас ви́рве:
Ну́мо до пра́цї, брати́!
Га́їтись го́дї, ляка́ти ся го́дї
Тре́ба до ді́ла іти́!

Пра́ця еди́на доро́гу пока́же,
Хоч мо́же до́вгу, важку́ —
Але на сї́й доро́зї добу́де
Ко́ждий з нас до́лю свою́.

Пра́ця не ги́не у сьвітї даре́мно:
Вну́кам хосе́н принесе́,
З дя́кою лю́ди коли́сь нас згада́ють —
Ко́ждий для пра́цї живе́.

Жва́вож до ді́ла нам тре́ба става́ти,
Час не чека́є — ході́м!
Щи́ра подя́ка робі́тникам щи́рим —
Со́ром недба́лим усі́м!

29. Оповіданє сплавника́.

В одні́м селї ко́ло Уля́нова стоя́ла на бе́резї, неда́ле́ко Сяну́, ха́та перевізника́ Тимка́. Він мав стаpе́нького вітця́, котро́му добіга́ло вже вісїмдеся́ть лїт. Дїти Тимка́ окружи́ли дїда і проси́ли, щоби́ їм де́що оповіда́в. Одно́ хотї́ло почу́ти ба́йку, дру́ге щось про війну́; а́ле на́йстарший хло́пець, що вже мав незаба́ром укінчи́ти на́родну шко́лу, сказа́в: „Нї, нї, дїду́ню! Ни́нї оповіжте нам, як то ви пуска́ли ся Ви́слою в дале́кі сто́рони. Про вас лю́ди за́едно розка́зують, що ви ба́чили бога́то цїка́вих річе́й“. — „До́бре, до́бре“, — заклика́ли інші дїти. — Заду́мав ся дїдуньо́. „Що тут оповіда́ти — давні то вже часи́; не одно́ я вже й забу́в“. Але дїти так примо́лювали ся і проси́ли, що дїдуньо́ наоста́нку так зача́в:

„Ви ви́дїли вже нера́з на Сянї сила́ви з дошка́ми. Тре́ба вам о́тже зна́ти, що таки́х дара́б давнїйше дале́ко бі́льше снува́ло ся по Сянї. Не було́ ще желї́зниць, а і гости́нців бу́ло ма́ло. От же сила́вами і ґаля́рами перевози́ли збі́же, сіль, де́рево, моту́зе, пота́ж і всїля́кі інші ви́роби Ви́слою до Варша́ви, а на́віть аж до Ґда́ньска, що лежи́ть над мо́рем. Зі всїх сїл над Сяно́м виходи́ли на ве́сну громадки́ сплавників, що найма́ли ся сплавля́ти дара́би і ґаля́ри, а пі́хото́ю верта́ли до до́му“. — „Кра́снаж то му́сить бу́ти по́дорож Ви́слою аж до мо́ря! — заклика́ли дїти. — А ви, дїду́ню, чи були́ тако́ж в Ґда́ньску?“ — „Не раз і не два, — сказа́в дїду́сь. — Менї було́ що йно сїмна́йцять лїт, коли́ мене́ мій поки́йний оте́ць — земля́ єму́ перо́м — забра́в з собо́ю пе́рший раз в доро́гу. Відта́к вже рік в рік найма́всь я за сплавника́; а́ле з часо́м

нестáло сил óтже взяв я пильнувáти господáрства. А вирóчім, як настáли желїзниці, почáли все висилáти желїзницями, óтже сплавникí стрáтили зарóбок.“ — „Скажíть, дїдýню, як то вам пéрший раз видавáлось?“ просíли дїти.

Отже дїдýсь говорíв дáльше так: „З Сандомíра мáли ми відстáвити пшеницю до Ґдáньска. Отéць мій був шúпром, се є старшúм, бо знав дóбре дорóгу.“ — „Абóж то трéба знáти дорóгу? — спитáв нáйстарший внук. — Прéцінь цїлá ріка є ненáче однá дорóга; заблудúти не мóжна.“ — „Заблудúти не мóжна, áле мóжна лéгко цїлúй ладýнок затопúти, бо в ріцї буваю́ть і скéлї, лéдви водóю прикрúті і вúри і мілúнúй. Колúй ґáляр чéрез неосторóжність шúпра осїв на мілúнї, трéба булó нераз людúй донаймáти і богáто часý втрáтити, зáким єгó порýшили з мíсця і поплúли дáльше. Отже з Сандомíра пустúлись ми в дорóгу рáно. Отéць знав кóжде селó прибережне. Лю́ди з сїл вибігáли на бéрег і питáли — „Звíдки Бог провáдить і кудá?“ — і бажáли щаслúвої дорóги. Пéред нáми і за нáми плúло кíлька сплáвів. Вечерóм причалúли ми до бéрега в мíсци, де звичáйно сплáви нáніч ставáли. Горá. лїсом покрúта, прилирáла аж до бéрега а селó лежáло десь за лїсом. На горí стояла каплúчка св. Варвáри, покровúтельки сплавникíв. Одéн із сплавникíв пішóв пíсля звичáю до каплúчки, задзвонúти на молúтву о смерть щаслúву. Такúх каплúчóк булó богáто над бéрегами Вúсли. Хоч сплавникí і не причаля́ли до бéрега, то мéшканцї прибережні дзвонúли в капличкáх, побáчивши ґаля́ри, а сплавникí відмавля́ли молúтву. Колúж знов в набережних цéрковцях вúдзвонили на вечірну молúтву, то відтáк бúли ще в одну́ крúсу дзвóна, а мéшканцї сїл і сплавникí на ґаля́рах молúли ся за дýшу тих, що у Вúслї утонýли абó находя́ть ся в велúкім небезпечéньстві. Ми розложúли огóнь під горóю, щобú зварúти тéплу вечéру. а відтáк поклáли ся спáти, одні на бéрезї а другí на ґаля́рах. Я дóвго не міг заснýти, бо снувáло ся менї нéред очúма все, що я вúдів і чув. Скóро засвитáло, рýшили ми дáлúше. Так ішóв день за днем. Беретú,

нена́че мальо́вані обра́зки, ма́ня́ли ся пе́ред очи́ма. — До за́втра не скінчи́в би я, наколи́ б хотів вам розказа́ти все, що я ба́чив на доро́зі. Часо́м зде́ржались ми на кі́лька годи́н в бі́льших міста́х. На́йдовше були́ ми в на́йбі́льшім мі́сті над Ви́слою, в Варша́ві, тепе́рішній столи́ці Річпосполи́тої По́льської.

— А то там ме́шкмли по́льські королі́ — закли́кав на́йстарший вну́чок.

„Так, так — каза́в дїдусь. Ви́дїв я на вла́сні о́чи і за́мок королівский і като́дру і бога́то цїка́вих па́мяток, бо мій оте́ць води́в мене́ по місті. Опісля я сам нера́з зви́джував се га́рне мі́сто.

„Става́ли ми тако́ж за́вєїди в Тору́ню: зві́дтам сплавни́к привіз нера́з до до́му добро́го медівника́. Пони́зше є мі́сто, що ду́же ди́вно — Гнївом назива́є ся. Там ді́лить ся Ви́сла на два рамена́. Ми попли́ли на лїво і про́сто до Ґда́ньска. Ґданьск є ду́же кра́сне старе́ мі́сто. Надиви́всь я там і на мо́ре і на кораблї. На́шу пшени́цю переладува́ли на корабе́ль; ґа́ляр прода́в купе́ць, що на нас вже в Ґда́ньску чека́в. Наза́д верта́ли ми піхото́ю і́ншою доро́гою і знов огля́нув чоловік бога́то сьвіта. Був я в Ґне́зні, де ме́шкали зра́зу по́льські королі́. Був і в Крушви́ці і в По́знаню, бачив в като́дрі па́мятник короля́ Мечисла́ва з хресто́м в руці́, а Болеслáва Хоробо́рого з мечем. Стоя́ть мов живі. Відта́к вступи́ли ми до Ченстохо́ви на ві́дпуст, а з Ченстохо́ви до Кра́кова. З Кра́кова попли́ли ми знов сила́вом до Сандомі́ра, бо зна́комий купе́ць наня́в мо́го ба́тька .“ — Втім задзвони́ли на вечі́рну моли́тву. Дїти поклика́ли ко́ло дїдуня́ і змо́вили моли́тву за ду́ші поме́рших сплавни́ків.

30. Шкілка дере́в.

Іва́сь ви́ховав собі́ на мале́нькій гря́дочці кількадеся́ть дичо́к груш і яблино́к. Тут они́ до́вше остава́ти не могли́, бо росли́ за гу́сто, о́тже не розвину́лись би в си́льні де́рева. Тре́ба бу́ло розсади́ти їх в бі́льших відступах. Іва́сь проси́в о́тже вітця́, щоби́ є́му́ позво́лив заложи́ти шкілку дереве́ць в горо́ді. Оте́ць приста́в ра́до на се і указа́в Івасе́ви на́йвідповідні́йше мі́сце на таку́ шкілку.

Земля́ тут до́бра, — **каза́в** до Івася́; а́ле **коли́** хо́чеш, щоби́ деревця́ до́бре уда́ли ся, то му́сиш ще перекопа́ти її на 40 *cm* завглубшки́, або́ зриґолюва́ти.

— Я роби́в то **вже** в шкільни́м горо́ді — **сказа́в** Іва́сь.

І спра́вді забра́в ся Іва́сь за́раз до робо́ти та ви́тичив ку́сник на 4 *m* до́вгий, а на 2 *m* 4 *dm* широ́кий. Відта́к здовж коро́тшого бо́ку ви́брав рів, 5 *dm* широ́кий, а 4 *dm* глибо́кий, вики́дуючи зе́млю напере́д се́бе на городову́ сте́жку. Була́ то робо́та досить тяжка́, **на** тім о́тже **поперестáв** пе́ршого дня. На дру́гий день ви́брав таки́й сам рів по́біч пе́ршого, а добу́тою земле́ю ви́повнив рів пе́рший так, що лїпша земля́ ве́рхня прийшла́ на спід, а ґірша земля́ зі спо́ду на верх пе́ршого **рова́**. Осьмого дня ви́кінчив робо́ту тим спо́собом, що **послїдний**, т. є. о́сьмий рів наповни́в земле́ю, ви́браною з пе́ршого. Верства́ землї порхко́ї і урожа́йної дістáла ся в цїли́м ку́сни на спід, **а** ме́нше порхка́ і **ме́нше** урожа́йна на верх. Щоби́ і сю зе́млю попра́вити, прикри́в її до́бре перегни́лим гно́єм. На тім закінчи́ла ся осїнна робо́та ко́ло шкілки деревéць. На ве́сну приступи́в Іва́сь до садженя дичо́к. Передовсїм ви́тичив при по́мочи шну́ра і па́ликів чоти́ри ряди́, рівнобіжно до до́вшого бо́ку шкі́лки. Ряди́ ті були́ віддáлені від борізд на 35 *cm*, а від се́бе на 50 *cm*; лише́ по́між дру́гим а тре́тим рядо́м був відступ бі́льший, щоби́ був вигідний при́ступ до деревéць. В ко́ждім ряді́ заткну́в Іва́сь по ві́сїм кілóчків на знак, де сади́ти деревця́.

Тепе́р запроси́в Іва́сь моло́дшого бра́тчика, Анто́шка, до по́мочи. **Оба́** на́йперше розроби́ли в мали́м це́бричку тро́ха гли́ни з гноївкою. Відта́к видобува́ли сївки́ з гря́дки; оде́н приде́ржував деревця́, дру́гий підва́жував їх лопа́тою. Уважа́ли при тім на те, щоби́ не пару́шити корінцїв. Коли́ ви́добули деревця́, прикоти́в Іва́сь ко́ждій ди́чиї серде́чний, то є головни́й або́ серéдний ко́рінь до 15 *cm*, а пеньо́к до 35 *cm*. Притя́в тако́ж ко́ждий побічни́й корінéць, що при добу́ваню припа́дком зіста́в пару́шений. Тимчасо́м Ан-

тошко брав від нéго обтяті деревця́ і мача́в корінє в розрóбленій в цéбричку глині.

Тепéр взяли ся хлóпці заса́джувати так приготóвлені деревця́. В кóждім місци, де був за́ткнений кілóчок, вйбрали я́мку 25 cm. глубóку. Відта́к одéн з них придéржував деревцé, а дру́гий розклада́в корінці і обси́пував їх землéю аж по ши́йку деревця́ і угніта́в лéгко зéмлю.

Неба́вком розвину́ли ся деревця́. Іва́сь ходи́в цілий рік кóло них стара́нно: полóв, утрíмував зéмлю кóло них пухкóю і підлива́в в часі посу́хи. На дру́гу вéсну змóже вже защепи́ти деревця́. Тимчасóм приучи́ть ся тóго в шкільнім горóдї.

31. Барабóлї.

Барабóля впра́вдї не ду́же пожи́вна, áле достарча́є бога́то смачнóго кóрму для людий і домови́х зьвіря́т. Як збіже не зарóдить, барабóля рату́є біднїйших людий від голодовóї смéрти. Дóки у нас не зна́ли управля́ти барабóлї, повтаря́ли ся голóднї літа́ ду́же ча́сто, а люди ти́сячами умира́ли з гóлоду.

Як то? запита́єте. Чи були такі часи́, що у нас обходи́ли ся без барабóлї? — Так є. Барабóлї росту́ть дико ду́же да́леко від нас, за вели́ким мóрем в Амéрицї. Як дóвго люди тóї ча́сти сьвіта не зна́ли, так дóвго такóж не зна́ли барабóлї. Аж пéред 400 літа́ми запли́ли до Амéрики моряки́, а відта́к привéзли звідтам барабóлї. Дóвго управля́ли барабóлї тілько по горóдах. Ледви́ пéред сто кількадесять літа́ми розповсю́дила ся упра́ва в пóлї тóї пожитóчної рости́ни

На пісни́х ґрунта́х садять барабóлю в пéршім пóлї, то значи́ть в сьвіжім на́возї. Орки вимага́є глубóкої. Розмнóжують її не з насїння, а садять цілі бу́льби в зéмлю. Але мóже не зна́єте, що барабóлї видаю́ть насїнє? Таж они́ цвиту́ть так кра́сно, óтже і насїнє видаю́ть. З цьвіту повстаю́ть на верху́ била́ окру́глі, зелена́ві óвочі, а в них містять ся числéннї дрібні зéрнятка. Але щоби́, з насїння дохова́ти

ся бульб, тре́ба би на то двох лїт Тому́ са́джене бульб не лише́ уле́кшує пра́цю, а́ле є користнїйше, бо вида́є в тім само́м ро́цї пло́ди. Нерозва́жні господа́рі вибира́ють до са́дженя що на́йменші бараболї. Є то так са́мо нерозу́мно, як коли́ би хтось до за́сїву брав як на́йгірше зе́рно. Бараболї, малі́ недорі́дні видаю́ть лихи́й збір. Лїпше вже перекро́ювати (перерізувати) вели́кі бараболї на дві або́ три ча́сти. Той спо́сіб о сті́лько непе́вний, що на покра́яних ча́стях оста́є ся ті́лько одно́ або́ два о́чка, з котри́х випраста́є бади́лє. Отже мо́же лучи́ти ся, що о́чко є не розви́нене і рости́на з тако́го ку́сника бу́льби зо́всїм не зійде. На́йлїпше проте́ вибира́ти до са́дженя бараболї сере́дної величини́ і зо́всїм здоро́ві, а сади́ти цїлі́. Ско́ро лише́ бараболї зійдуть, повинно ся їх заволочи́ти, а в мі́ру як підроста́ють, тре́ба їх обгорта́ти, щоби́ затве́рдла земля́ не перешкаджа́ла розвива́ти ся молоди́м бу́льбам. Обгорта́ти повинно ся два ра́зи; в горо́дах обгорта́ють бараболї часті́йше, а проте́ і збір буває́ бога́тший. Бараболї приготовлюють рілю́ до слїдуючого за́сїву збі́жка і очи́щують її з бурянів.

Бараболї буває́ють смачні́йші на ґрунта́х піскови́х, як на глини́стих, на котри́х в мо́крі роки́ гниють. Про гните́ бараболї не чува́ли лю́ди в давні́ роки́. Допе́рва від кількадесяти́ лїт кинула ся та зара́за, котро́ї причи́ною є рід пліснї (грибка́), що росте́ се́ред листка́, або́ в бу́льві бараболї. Хто би хотів о тім переконати ся, неха́й потри́має че́рез день кі́лька зара́жених листків у во́гкім горня́тку, а поба́чить, що довко́ла бу́рих плямо́к таки́х листків ви́цвите гриб6́к плїснева́тий. Не всї ро́ди бараболь однако́во підлега́ють зара́зї. Тре́баж добира́ти до упра́ви такі́, що не підда́ють ся зара́зї. Америка́нка, хоч як смачна́, як раз ду́же ле́гко підпада́є зара́зї: тому́ ста́ли тяму́чі лю́ди огляда́ти ся за і́ншим ро́дом бараболї. В нові́йших часа́х ви́ховано з насі́ня нові ро́ди бараболь, з котри́х де́які дають бі́льший збір, не гниють і суть рі́вно смачні́, як рожева́ америка́нка.

32. Злий кінь.

Учóра мій сусїд купúв собí коня́
Ще не уїжджéного, степовóго,
Такóго бúстрого, та дúкого такóго.
Що пóраєсь сусїд, і вся єгó семя́ —
Такúй уздéчки не напну́ть — дарма́!
Сусїд сусїдів вже скликáти став —
І могорúч пообіцяв,
Щоб тíлько помоглú уздéчку ту напну́ти.
Зíйшóв ся, хто лиш чув, і гук такúй вже став,
Що вже й себé самóго годї чу́ти.
А кінь жахáє ся та рже,
То дýба стáне, бє ся і кусáє,
Хоч хто смілíйший був, то вж.
І той від кóника втїкáє.
Прийшлóсь сусїдови — хоч сядь тай плач.
Аж дúвлять ся, ідé Петró Деркáч.
Розýмний чоловíк, до кóний дéцьо знáє —
Ідé і з дáлека чупри́ною махáє.
Прийшóв — непóтребів усїх порозганя́в
І сьмíло приступúвсь, повáгом, по тихéньку,
Погля́див, посвистáв, і тáкто помалéньку,
Ще нїм хто роздивúвсь — уже́ і зануздáв.
І, хто розýмний був, — собí на рóзум брав.

33. Сїрка.

Недалéко Крáкова, в Свошóвицях, а кóло Львóва в Щúрци знахóдить ся кáмінь, цїлúй змíшаний з сїркою. Пізнáти єгó вже по зáпаху. Як такúй кáмінь бýдемо прáжити, то сїрка в нáслїдок теплá замíнить ся в пáру. Пáра сїрки остýджена, твóрить порошóк, звáний цьвітом сїрчанúм. Порошóк той, як єгó розігрíємо, тóпить ся; так розтóплену сїрку вливáють в руркú, в котрúх остúгáє. Звíдти похóдить, що сїрка, котрý купýємо, мáє вид паличóк. Сїрка чúста є бáрви блíдо-жóвтої, видаé вонь, íменно, як її потрéмо. Як держимó в руцї, трíскає. Зблизúвши рýку (з сїркою) до ýха, мóжемо вирáзно чýти то трíсканє.

Як сїрку запалимó, то горúть слабóю, синя́вою пóломíнню. При пáленю сїрка замíнює ся в тíло вóздушне, безбáрвне, як вóздух. Се вóздушне тíло абó ґаз ріжнúть ся однáк від вóздуха, а пізнаємо єгó по сúльній, гусячій вóни. Той ґаз є дýже шкідлúвий при

віддúханю, а гасúть пóломінь. Як в кóминї горúть сáжа, то дóбре є кúнути сїрку на тлїюче угля в óгнищи. Ґаз, що вúтворить ся при пáленю сїрки, знимáє ся в кóмин і придýшує сейчáс пóломінь горю́чої сáжі. Як бíлє, звáляне я́годами, звóгчимо і подéржимо над тим ґáзом, зáраз щéзнуть плями. Трéба лишé зáраз бíлє вúполокати, бо ґаз той ослабля́є дýже волóкна тканúни. Тóго ґазу ужива́ють такóж до бíленя полотнá.

Сїрки, зарóбленої тóвщем, ужива́ють такóж я́ко мáсти на заразли́ву хорóбу, звáну коростою.

З землї видобува́ють ся дéколи сїрчанí вóди. Пізнáти їх по тім, що мáють вóню гнилúх яéць. Сїрчанí кýпелї лїчáть богáто недýг.

34. Стрільний пóрох.

В давнїйших часáх борóли ся лю́ди на війнї лукáми, рáтищами, спúсами, мечáми і топорáми. Сáме в ту порý, колú на Гáлицкій Рýси вúмерли послїдні, окремí князї, появúв ся в Нїмéччинї вúнахід, що з часóм зóвсїм змінúв спóсіб войóваня.

В однім нїмéцкім мíстї жив мóнах, Бéртольд Шварц. Він займáв ся тим, що прилáджував рíжні я́ки і мáсти для недýжих. Раз змішáв він в моздїрí сїрку, ýголь і салїтру і хотїв ту мішанúну розтовчú. Гимчасóм прикрúв моздїр кáменем і постáвив на бóцї кóло пéчи. Слýчайно упáла іскра в ту мішанúну; в тій хвúлї вúлетїв кáмінь з лóскотом в горý, а цїлá комнáта наповнúла ся дúмом. Переля́каний мóнах здивувáв ся дýже; áле з цїкáвости повтаря́в той сам дóсьвід кілька разíв, а опíсля оголосúв свій вúнахід. Від тóго часý почáли ужúвати пóроху до розсáджуваня скель, вáленя мýрів і т. і. Насипáли такóж пóроху до желїзних рур, звáних моздїря́ми, і затикáли ті моздїрí камінями або́ й кілкáми: відтáк запáлювали пóрох скрізь малúй óтвір, вúверченій на днї або́ з бóку. Пóрох, зміня́ючи ся нáгло в упрýгий ґаз, викидáв кілóк або́ кáмінь у вóздух далéко і з велúкою сúлою. Ті моздїрí булú дýже нескладні і тяжкí, а чéрез те мéнше ужитóчні. Пізнїйше робúли моздїрí тóнші а дóвші.

Назива́ли їх пушка́ми а стріля́ли з них зра́зу каміннми а відта́к желїзними ку́лями. Опісля почали робити ще то́нші ру́ри, що їх оде́н чолові́к міг носи́ти. Наконе́ць прибра́ли ті ру́ри вид ни́нїшних ручни́ць. Зра́зу запа́лювали по́рох в ручни́цях так са́мо, як в моздїря́х: пізні́йше ви́найшли лю́ди інші ле́кші спо́соби запа́лювання.

Стрільне́ ору́же зміни́ло зо́всїм спо́сіб войо́ваня. Давні́йше заслоню́вали ся воєвники про́тив стрі́л і ра́тищ панцира́ми і щи́тами. На війну́ йшли ри́царі, вкри́ті від стіп до голови́ желїзом, з до́вгими меча́ми і спи́сами. Від коли́ зача́ли ужива́ти ручни́ць і пісто́лїв, панцирі і щи́ти не придава́ли ся нїна́що. бо ку́ля пробе́ желїзну бля́ху. Зате́ му́сять тепе́р жо́внїрі вправля́ти ся в ужи́ваню стрільно́го ору́жа і уча́ть ся тако́ж поступа́ти до́вгим, рі́вним ряді́м. поруша́ти ся зру́чно і ско́ро та відбува́ти витрева́ло дале́кі марші.

35. Степова́ ро́жа.

У степу́ пусто́му
Цьвіт ро́жа процви́ла,
Та і своїм цьвітом
Весь степ украси́ла.

У росї скупа́ла,
В со́нечко втипа́ла,
Ма́єм віддиха́ла,
Бу́рі - туч не зна́ла.

Процви́ла у сте́пу
Ро́жа хорошенько,
У росї скупа́ла
Румяне личе́нько.

О до́щик тепле́нький
Го́спода моли́ла, —
Знать тому́ й краспе́нько
Цьвіт ро́жа процви́ла.

36. Чия́ слу́жба ле́кша?

Оде́н ґенера́л прова́див ві́ддїл ві́йска ду́же тяжко́ю доро́гою че́рез го́ри заняті неприя́тельским ві́йском. Від часу́ до часу́ упомина́в жо́внїрів, щоби́ не знеохо́чували ся тру́дами, лиш витрева́ло і ві́дважно йшли напере́д. На то оде́н жо́внїр заворкотів гнївно до сво́го сусїда: „До́бре то па́ну ґенера́лови каза́ти; сам сиди́ть собі вигідно на здорове́ннім коні́, а ми небораки́ йде́мо пішки, та му́симо собі калїчити но́ги і па-

де́мо від неприя́тельских куль". Ґенера́л зачу́в ті слова́, зсів з коня́ і завізва́в жо́внїра, щоби́ сїда́в на єго́ коня́. Жо́внїр завстида́в ся і не хотів зра́зу то́го зроби́ти, а́ле на вира́зний ро́зказ му́сїв услу́хати. Що йно засів на сїдлї, взяли́ неприя́телї стріля́ти; котри́йсь з лїпших стрільців, що скрив ся був в за́сїдцї, ви́мірив до сидя́чого на коні́, ду́маючи, що то нача́льник ві́ддїлу, і повали́в цїльни́м ви́стрілом жо́внїра з коня́. Тоді́ ґенера́л сказа́в зі споко́єм до своїх жо́внїрів: „Бачите самі́, що на́йвисше, нача́льне мі́сце є заразо́м на́йнебезпечнїйше і що слу́жба во́жда не є так вигі́дна, як то́му неборако́ви здава́ло ся".

37. Млин.

Дани́лко люби́в струга́ти собі́ з де́рева всїля́к наря́ди і на́чиня: то сто́лик, візо́к, то тартачо́к і т. і. Люби́в тако́ж приглята́ти ся при́ладам і ма́шинам, що уле́кшують ви́конанє пра́цї. Так при́міром занима́в єго́ ду́же коло́ворот, що ним тя́гнуть во́ду зі сту́днї, ке́рат, котри́й ви́дів у дворі́, молотїльня, млин, що стоя́в над пото́ком під лїсом. З цїка́востию приглята́в ся, як вода́, спада́ючи з кори́та, оберта́ла млиньске́ ке́лесо.

— Але що там так клеко́че в млинї? як то там зе́рно ме́ле ся на муку́? що оберта́є млиньски́й ка́мінь? — На то не вмів собі́ відповісти, запита́в ся о́тже раз вітця́.

Оте́ць завів єго́ до ме́льника і проси́в, щоби́ хло́пця опровів по млинї. Ме́льник приня́в ся ра́до сповни́ти ба́жанє вітця́ і похвали́в Дани́лка, що таки́й з не́го цїка́вий хло́пець. В яки́й спо́сіб оберта́є ся млиньске́ ко́лесо, — каза́в ме́льник, — о тім пе́вно вже зна́єш, Дани́лку. Поруша́є єго́ вода́, що спада́є до я́щиків, або́ комірок, умі́щених на о́бводї ко́леса. Таке́ ко́лесо назива́є ся надсобі́йне. Але буває́ють тако́ж коле́са, що за́мість комірок ма́ють лине́ шу́флї. Ко́лесо таке́ оберта́є стру́я води́, що плине́ споду́м. Таке́ ко́лесо назива́є ся підсобі́йне.

— А як же то ко́лесо порушає ка́менї? — пита́в ся Дани́лко.

— Спі́дний ка́мінь не обертає ся, лише́ ве́рхний, оса́джений на желі́зній о́си, або́ верете́ні. Яки́м же спо́собом верете́но обертає ся, за́раз тобі́ пока́жу; лише́ не зближа́й ся до ко́леса, щоби́ тебе́ не вхопи́ло. Млиньске́ ко́лесо, котре́ вода́ обертає, оса́джене є на кінці́ то́го гру́бого валу́ і з ним ра́зом обертає ся. На дру́гім кінці́ то́го само́го валу́ оса́джене є дру́ге ме́нше ко́лесо, знадо́блене на о́бводі коро́ткими кли́нцями або́ па́льцями. Си́ла разі́в обе́рне ся велике ко́лесо, ті́лько разі́в обе́рне ся і то дру́ге. То ме́нше ко́лесо, обертаючи ся, хвата́є па́льцями отсі́ щеблі́ подві́йного колі́сця́, зва́ного ґа́нком, прикрі́пленого на желі́знім прямові́снім верете́ні. За ко́ждим о́боротом верете́на обе́рне ся і ве́рхний ка́мінь, на нім оса́джений.

Під ве́рхним ка́менем, що обертає ся на верете́ні, є дру́гий ка́мінь, оса́джений нерухо́мо. Ме́жи ти́ми ка́менями розтира́ють ся зе́рна на муку́.

— А тепе́р ходи́, Дани́лку — сказа́в ме́льник — пока́жу тобі́, як дістає ся зе́рно ме́жи ка́менї. Оськи́т над ка́менем ви́диш чотирогра́нну, до до́лу зву́жену скри́ню, котра́ назива́є ся ко́шем. До коша́ си́пле ся зе́рно. Дно коша́, так зва́на скри́ночка, поруша́є ся безнаста́нно і витряса́є зе́рно потро́ха че́рез сей о́твір, а позаяк горі́шний ка́мінь є на середи́ні ви́кроєний, то зе́рно дістає ся ме́жи ка́менї, котрі́ его́ розтира́ють на муку́. Щоби́ мука́ не розсипа́ла ся по бока́х, обве́дено ка́менї бочі́лкою, що зове́ ся лу́бня. Отво́ром в лу́бні випада́є мука́ до пи́тля. Є то во́вняний або́ шовко́вий мішо́чок, переве́дений че́рез скри́ню. Желі́зне верете́но, обертаючи ся, труча́є так зва́ним ско́ком вилкі́, що приде́ржують пи́тель і трі́пає ним мов си́том. Тим спо́собом пересі́ва́є ся мука́ до скри́ні, а о́труби висипують ся дру́гим кінце́м пи́тля по́за скри́ню до підста́вленого на́чиня.

Дани́лко був ура́дований, що пізна́в ула́дженє млина́; подя́кував о́тже за се ме́льникови і вітце́ви. По недо́вгім часі на потічку́, недале́ко до́му, в котрім ме́шкав Дани́лко, клекота́в мале́нький во́дний млино́к.

38. Князь Константи́н Остро́жский.

Між на́йзнатні́йшими ро́дами ру́ских боя́р визнача́в ся на́йбільше рід князі́в Остро́жских. Остро́жські сла́вились бога́тством і могу́чостию вже за часі́в Казими́ра Вели́кого, що прилучи́в Га́лицку Русь до По́льщі. Але на́йбільшу сла́ву рицарску придба́в собі князь Константи́н Остро́жский. Він жив за по́льского короля́ Жи́гмонта I. Сей коро́ль прова́див довголі́тну війну́ з царе́м моско́вским, що бажа́в де́які ру́ські зе́млї відобра́ти від литовско-по́льскої держа́ви, а прилучи́ти до Москви́.

Раз пі́дчас би́тви загна́в ся був Константи́н на чолі́ невели́чкої хоро́брої дружини́ дале́ко по́між моско́вскі по́лки і попа́в в нево́лю. Моско́вский цар приня́в єго́ ду́же ра́до, бо хотів приєдна́ти собі так хоро́брого ри́царя, щоби́ опі́сля відда́ти є́му́ про́від над моско́вским ві́йском. Але а́нї ла́ска, а́нї гні́в царя́ не спону́кали Константи́на зломи́ти ві́ру королéви і вітчині́.

Незаба́ром пове́лось Константи́нови утечи́ з неволї і щасли́во верну́ти домі́в. Коро́ль Жи́гмонт і́менува́в єго́ ге́тьманом литовским і він служи́в є́му́ ві́рно аж до своє́ї сме́рти. Щоби́ помсти́тись за давні́йше пора́жене, воюва́в він завзя́то з Москаля́ми. Звів він щасли́во 33 би́тви, але на́йславні́йшу побі́ду відні́с під Оршою над Дні́про́м. Ца́р моско́вский са́ме що заня́в був ва́жну погранични́чну кріпость Смо́леньск над горі́шним Дні́про́м, і з вели́ким 80.000-ним ві́йском двигну́в ся в глубину́ ру́ских земе́ль. Та під Оршою заступи́в є́му́ доро́гу Константи́н на чолі́ 30.000 хоро́брого ри́царства. Розгорі́лась лю́та боротьба́. Вкінці́ не встоя́ли Москалі́ і подали́сь наза́д. Ма́йже половина моско́вского ві́йска поги́бла в бо́ю; сам нача́льний вождь моско́вский і бога́то боя́р попа́лось в нево́лю. З вели́кою сла́вою верну́в Константи́н домі́в.

А до́ма дбав він ре́вно про сла́ву Бо́жу і добро́ своїх підда́них. Він ще́дро украшав і будував церкви, а при церква́х заводи́в шко́ли і таки́м спо́собом покла́в осно́ву до про́сьвіти на Ру́си.

Константи́н поме́р в 70. ро́ці́ житя́. Тїло єго́ похорони́ли в сла́вним кі́ївскім монастирі́, в пече́рскій Ла́врі, де і до́си мож ба́чити єго́ кра́сний мармуро́вий па́мятник, що зобража́в спля́чого ри́царя.

39. Будо́ва лю́дского тї́ла.

Тї́ло лю́дске склада́є ся з голови́, шиї́, ка́довба, рук і ніг. Часть голови́ назива́ємо лобино́ю. Її тво́рять тверді́ ко́сти, крі́пко з собо́ю спо́єні; ко́сти сї окружа́ють мо́зок. Мо́зок є ду́же нїжний; на́йменше ушко́джене мо́зку приво́дить сейча́с смерть, а на́віть стря́сенє єго́ спричи́нює у чолові́ка тяжкі́ хоро́би. Голова́ умі́щена є на сто́вбі хребові́м. До сто́вба хребово́го прикрі́плені суть ба́рки і ко́сти рук, да́льше ре́бра, що окружа́ють клї́ть груд́ну, а у до́лу бе́дра або́ лі́двиці і ко́сти ніг. Ті всї ко́сти не суть з собо́ю зро́слі, тілько сполу́чені пружи́вими мя́зами.

У мали́х дїти́й суть ко́сти в значні́й ча́сти ще мягкі́; они́ тверді́ють аж по часї́. Длято́го мо́лодїж мо́же ле́гко ста́ти калї́кою че́рез недба́льство або́ неосторо́жність. Зле сі́джене при пи́саню, чи́таню або́ шитю́ мо́же приве́сти скри́влене сто́вба хребово́го. Упа́док на знак стає́сь ча́сто причи́ною звихненя сто́вба хребово́го і го́рбу на плеча́х. Неосторо́жне бі́гане і ска́кане мо́же спричини́ти зви́хнене або́ на́віть зло́мане ко́сти. Хто ла́зить по де́ревах і драби́нах, пови́нен уважа́ти на свої́ ру́хи. Не нале́жить труча́ти ся, а при вся́кій заба́ві тре́ба бу́ти осторо́жним. До ко́стий прикрі́плені суть мя́зи або́ му́скули. Мя́зи ко́рчать ся, або́ розко́рчують ся і так поруша́ють ко́сти і інші на́ряди внутр тї́ла. Мя́зи суть двоя́кі. Одні́ поруша́ють ся пі́сля на́шої во́лї, н. пр. мя́зи рук і ніг. Підно́симо ру́ку і но́гу лиш тоді́, коли́ хо́чемо і як хо́чемо. Інші мя́зи поруша́ють ся за́єдно без на́шої во́лї, н. пр. се́рце і жолу́док. Умі́рена пра́ця і рух скріпля́ють мя́зи. Коли́ мя́зи суть до́вго нечи́нні, сла́бнуть. Звідси лю́ди лїни́ві суть слабі́ і безси́льні, а роботя́щі тї́шать ся здоро́влєм і си́лою.

В ка́довбі розріжня́ємо ямину́ гру́дну і жолу́дочну, котрі́ суть від се́бе відгоро́джені пере́пном. В ями́нї гру́дній нахо́дять ся ле́гкі і се́рце. З ле́гких веде́ хрящкова́ ру́рка, зва́на в горі́шній ча́сти горта́нню, до ями́ни ротово́ї. В горта́ни нахо́дять ся стя́ги голосові́. В ями́нї жолу́дочній нахо́дять ся по пра́вій

сторонї жолу́дка печі́нка, по лі́вій селезі́нка, під жолу́дком кишкй а за ни́ми по обо́х бока́х хребово́го сто́вба нирки́.

Ці́ле́ тї́ло покри́те є внї і внутр скі́рою. Скі́ра внї́шна є бі́льше гру́ба і суха́; вну́тренна, зва́на оболо́ною сли́зною, є ні́жна і вогка́. Че́рез дї́рочкй у внї́шній скі́рі прі́ємо, т. є видї́ля́ємо з се́бе з водо́ю зужи́ті і шкідні мате́рії. Як бруд позатика́є дї́рочкй в скі́рі, тодї не мо́жемо до́бре поти́ти ся і попада́ємо у всїля́кі недо́ги. Длято́го чи́сте уде́ржане ці́ло́го тї́ла за по́мочию ку́пели є необхі́дним усло́вем здоро́вля. Лице́ і ру́ки бру́дять ся на́йлекше, бо не суть обсло́нені о́дежию; длято́го ми́ємо їх що дня. Най нїхто́ не гада́є, що ми прі́ємо лише́ в лїтї. В тім часї в на́слїдок спе́ки по́тимо ся так си́льно, що пі́т спливає ка́плями і мо́жемо єго́ ви́дїти. Крім то́го одна́к по́тимо ся безнаста́нно, а́ле пі́т виступа́є неви́димо і за́раз пару́є або́ всяка́є в бі́ле. Длято́го чи́сте бі́ле є усло́вем здоро́вля.

40. Що дїє ся з тїлами пі́дчас горі́ня?

Наповні́м ми́ску водо́ю, прикрі́пі́м на ко́рку воско́ву сьві́чку запа́лену, пусті́м ко́рок на во́ду і прикри́ймо сьві́чку осторо́жно скля́нкою. До середи́ни скля́нки вти́сне ся лише́ тро́ха води́, бо під скля́нкою є во́здух, що води́ да́льше не пуска́є. Че́рез яки́йсь час бу́де сьві́чка горі́ти, як на вільні́м во́здусї; а́ле заразо́м поба́чимо, що вода́ в скля́нцї підхо́дить що ра́з ви́сше. ви́дно, що во́здуха під скля́нкою менша́є. Відта́к по́ломінь в скля́нцї ста́є що ра́з сла́бшою, а наоста́нку зга́сне. Скля́нка тимчасо́м зану́рить ся о одну́ пя́ту часть у водї. Зни́кла о́тже під скля́нкою одна́ пя́та часть во́здуха, а та ре́шта во́здуха, що оста́ла ся, не підде́ржує вже горі́ня, бо сьві́чка зга́сла. Ба́чимо з то́го, що во́здух є мішани́ною двох га́зів, з котри́х оде́н підде́ржує горі́нє і назива́є ся ки́сень. Дру́гий газ, що оста́в під скля́нкою, в котрім сьві́чка зга́сла, назива́є ся а́зот. Кі́лько ме́ншебі́льше ча́стий ки́сня, а кі́лько а́зоту ма́є в со́бі во́здух?

Коли́ спалимо́ в пе́чи 100 *kg* буко́вого де́рева, оста́не з не́го 3—4 *kg* по́пелу. Деж поді́ла ся ре́шта де́рева́? Де́які ду́мають, що де́рево ги́не без слїду́, оставляючи по со́бі лише́ ту жме́ню по́пелу. Забува́ють о тім, що пі́дчас горі́ня ухо́дять ко́мином клубо́й ди́му. Цїка́ві лю́ди слїди́ли, з чо́го склада́є ся дим і дійшли́, що то є па́ра во́дна, котра́ уно́сить дрібне́нькі части́нки у́гля і де́які інші ґа́зи.

Зві́дки взя́ла ся се́ред клубі́в ди́му па́ра во́дна, то́го ле́гко догада́ти ся. Таж де́рево є звича́йно бі́льше або́ ме́нше вогке́, т. є. міст и́ть в со́бі бі́льшу або́ ме́ншу ски́лькість води́. Але на́вїть при горі́ню зо́всїм сухо́го де́рева повстає́ дене́що па́ри во́дної. Переко́нуємо ся з то́го, що в де́ревї є щось тако́го, з чого́ в на́слїдок горі́ня повстає́ па́ра во́дна. Що те де́рево перева́жно з у́гля склада́є ся, о тім тако́ж ле́гко переконати ся. Зна́ємо безпере́чно у́голь деревни́й, що его́ купу́ють ковалї. Уголь той ро́блять в вели́ких лїса́х в той спо́сіб: накла́дають в дїл бога́то де́рева і підпа́люють. Як вже де́рево до́бре розпали́ть ся, покрива́ють его́ гру́бою верство́ю землї. З причи́ни недостато́чного при́ступу во́здуха спа́люють ся в де́реві тілько ле́гко пальні ча́сти, а у́голь остає́. Подібно дїє ся і в пе́чи, як не відотка́ємо ко́мина, де́рево на́вїть і розпали́ти ся не хо́че, бо при́ступ во́здуха за мали́й.

Тепе́р вже мабу́ть пе́вно догада́єте ся, що дїє ся з де́ревом, як его́ підпалимо́. Уголь, що міст и́ть ся в де́реві, лу́чить ся з ки́снем во́здуха. Тепло́ що при тім сполу́ченю повстає́, заміня́є во́гкість в де́реві в па́ру во́дну, а та порива́є з собо́ю дрібне́нькі частинки́ неспа́леного у́гля і ухо́дить ко́мином. Крім па́ри во́дної витво́рює ся при горі́ню ще зі сполу́чення у́гля з ки́снем ґаз безба́рвний, без за́паху, тя́жший від во́здуха, що зве ся квас угляни́й. Хоч тя́жший від во́здуха, ухо́дить такий з па́рою во́дною ко́мином в на́слїдок си́льного про́дуву во́здуха. Як весь у́голь, що є в де́реві, сполу́чить ся з ки́снем, устає́ горі́не, а в пе́чи оста́нуть тілько ті ча́сти де́рева, що з ки́снем не лу́чать ся так ле́гко, т. є по́піл. А чи во-

ско́ва сьвічка склада́є ся тако́ж з у́гля, коли і она́ горі́ть? — мо́же запита́єте. Так є: всї ту́ки, як віск, лій, ма́сло, олїй, на́фта і т. і. ма́ють в со́бі у́голь і длято́го горя́ть. Крім у́гля лу́чать ся з ки́снем і інші тїла, як н. пр. сїрка, фо́сфор, що тако́ж горя́ть.

Як ви́горить в пе́чи, остає́ там ще тлїюче у́гле. Над тлїючим у́глем ба́чимо синя́ву по́ломінь. То горі́ть ґаз, що тво́рить ся тоді, як ма́ло ки́сня дохо́дить до у́гля. Той ґаз называ́є ся ч а д. Порушім си́льно тлїюче у́гле в пе́чи желїзним гачко́м, то поба́чимо, що загорі́ть звича́йною по́ломінею. Чад сполу́чить ся тоді з ки́снем во́здуха і згорі́ть зо́всїм, замінюючи ся в квас угляни́й. Щоби́ лїпше огрїти печ, і не ви́пустити, — як то ка́жуть, — тепла́ ко́мином, згорта́ють нера́з лю́ди у́гле в пе́чи на ку́пу і затика́ють ко́мин. Є то річ ду́же небезпе́чна. Неодна́ вже роди́на згинула че́рез то на́слїдком зача́дженя, бо той ґаз є отру́йний. Як заткаємо ко́мин, чад не горі́ть, бо устає́ про́дух во́здуха і ки́сня за ма́ло дістає́ ся до пе́чи; а ко́мином таки́ не мо́же діста́ти ся на вні. З пе́чи о́тже розхо́дить ся чад по кімна́тї, а лю́ди, що сплять, втяга́ють его в ле́гкі при віддиханю і ги́нуть, як не пробу́дять ся ско́ро.

41. Зача́дженє.

Андрій мав ити́ з сусїдом ду́же ра́но до лїса на робо́ту. Коли́ одна́к сусїд прийшо́в до Андрієвої ха́ти, заста́в ще две́рі зачи́нені. Взяв о́тже сту́кати і кли́кати; але́ нїхто́ не виходи́в. Неба́вком зібра́ло ся бі́льше люди́й. Зазира́ли до вікна́, сту́кали і кли́кали, але́ в ха́ти нїхто́ не відозва́в ся.

— Тут ста́ло ся яке́сь нещасте. — сказа́в оде́н з сусїдів.

— Мо́же хто поубива́в їх, — відозва́в ся дру́гий.

— Тре́ба да́ти зна́ти вій́тови, — заклика́ли інші.

Са́ме в пору́ надійшо́в вій́т. Каза́в за́раз две́рі ви́садити і вій́шо́в до ха́ти, а за ним кі́лька ста́рших господа́рів. Яки́йсь душли́вий, ди́мом і ча́дом занося́чий во́здух уда́рив їх за́раз при вхо́ді. Всї, що були́ в тій ха́тї, лежа́ли, немо́в би твердим сном заспа́ли,

де́котрі не дава́ли на́віть знаків життя́. Ли́ця їх були́ надýті, си́ні, очи черво́ні, жи́ли на голові́ набі́гли кро́вю. Віїт загля́нув до пе́чи і найшо́в в нїй кі́лька вели́ких недопа́ленах кýснівýгля, а ка́гла була́ за́ткана. Тепе́р вже не було́ нїя́кого сýмнїву, що тут зайшло́. „Заткáли завчасý ка́глу і загорі́ли — заклúкав. — Тре́ба їх ско́ро ратува́ти".

За́раз каза́в одно́му госпо́дареви їхати по лїкаря́ до сусїдного мі́ста, а сам заня́в ся ратýнком загорі́лих. Відткáли ка́глу, повідчúнювали две́рі і вікна і ви́несли зача́джених на по́ле. Тут в мі́сци сухім і холо́днім положи́ли їх так, що го́лову і гру́ди піднесено небога́то в гору́. Обнажи́ли їм тако́ж гру́ди, щоби нїчо́ не перешкаджа́ло віддихови. Відта́к скро́плювали їм лице́ зи́мною водо́ю і о́цтом і натира́ли ру́ки і но́ги.

По якімсь часї став Андрій глýбше віддиха́ти: розтвори́в о́чи, а́ле не міг ще і сло́ва промо́вити. Повóли допе́рва відзи́скав притóмність, і жа́лував ся на міцни́й біль голови́. Перене́сли єго́ до ха́ти, завинýли в те́плі о́дяги і положи́ли у по́стїль так, щоби́ голова́ була́ тро́ха в гору́ піднесена.

Трудні́йша була́ спра́ва з дру́гими зача́дженими. Ті не дава́ли до тепе́р нїя́кого знаку́ життя́. Обло́жено їм го́лови зи́мними о́бкладами, нама́гано побуди́ти ле́гкі до ві́ддиху, підводячи рамена́ то в гору́, то в доли́ну до бокі́в груди́й. Але то все нїчо́ не пома́гало. І вже де́які ста́ли сумнїва́ти ся о їх ратýнку, коли́ на щáстє надíхав лїка́р. Під єго́ розýмним про́водом ужи́вано всїля́ких спо́собів, щоби́ у зача́джених збудúти віддиханє, а́ле минýла ще до́бра годи́на, за́ким достере́жено пе́рший слаби́й віддих. Був то знак, що житé верта́є.

Як зачаджені прийшли́ до се́бе, обви́нено їх те́плими оде́жами і перене́сено на по́стїль. Че́рез кі́лька днїв ще приїжджа́в лїка́р і припи́сував лїки, аж до́ки хо́рі зо́всїм не ви́здоровіли.

Приго́да ся перераз́ила цїле́ село́. Всї тепе́р ду́же осторо́жні; не затика́ють ка́гли ско́рше, до́ки в пе́чи зо́всїм не ви́горить, і до́ки над ýглями не пога́снуть зо́всїм синяві по́ломіни.

Хто пали́ть у́глем кам'и́нним, той не пови́нен зо́всім затика́ти пе́чи, хіба́ аж тоді́, як і на́йдрібні́йші у́гліки спаля́ть ся ці́лко́м на по́піл.

42. Зві́дки бере́ ся тепло́?

Зна́єте вже з попере́дної нау́ки і з вла́сного до́сьві́ду, що со́нце достарча́є нам тепла́.

Як тепла́ со́нця не вистає́, то́пимо в пе́чах, бо при горі́ню витво́рює ся тако́ж тепло́. А що то ді́є ся з де́ревом а́бо і́ншим ті́лом пі́дчас горі́ня? — Як госпо́дар зло́жить вогке́ сі́но в копи́цю, то оно́ ку́рить ся. Коли́ вло́жимо ру́ку в середи́ну, то чу́ємо доси́ть значну́ го́ряч. З чого́ж там ви́творило ся тепло́? Сі́но гние́, а притім, як оно́ гние́, лу́чить ся тако́ж ки́сень во́здуха з у́глем, що є в траві́, хоч повільні́йше, ні́ж при горі́ню, і витво́рює ся тепло́. Те саме́ ді́є ся з на́возом, котри́й за́для то́го на́віть і в си́льні моро́зи не замерза́є; так бога́то тепла́ повстає́ в нім че́рез те, що гние́. Ви́димо з то́го, що тепло́ витво́рює ся, коли́ ті́ла гнию́ть, бутві́ють (друхні́ють), або́ ки́снуть.

З землі́ випри́скують ча́сто горя́чі же́рела. Є тако́ж го́ри, що викида́ють із се́бе від часу́ до часу́ розто́плене кам'і́не. В зимі́ замерза́є земля́ ті́лько до незна́чної глубини́. Як да́льше в глу́б землі́ копа́ємо, переко́нуємо ся, що там що раз теплі́йше. В Вели́чці і Бо́хні му́сять гірники́ на́віть в зимі́ скида́ти при пра́ці в копа́льні зве́рхню о́діж, бо їм за горя́чо. Ви́дко з то́го, що земля́ ма́є тако́ж своє́ вла́сне тепло́ і то ду́же значне́, коли́ в її нутрі́ то́плять ся всіля́кі ка́мені.

Як зме́рзнемо в ру́ки або́ в но́ги, затира́ємо ру́ки, а нога́ми ту́паємо і тим спо́собом дійсне́ їх розгріва́ємо. Як рі́жемо де́рево пило́ю, поміча́ємо, що як пила́, так і де́рево розгріва́ють ся. Кова́ль, що кує́ мо́лотом зи́мне желі́зо, розгріва́є єго́ аж до черво́ности. Зпід копи́т коня́ си́плють ся і́скри, коли́ уда́рить підко́вою о тверди́й ка́мінь. Вихо́дить з то́го, що тепло́ витво́рює ся тако́ж че́рез уда́р, те́ртє, гне́тенє. При-

гада́йте собі тепе́р, чи всї тїла розгрі́ва́ють ся одна́ково ско́ро і чи одна́ково до́вго заде́ржують тепло́? Як чоловік користа́є з то́го, чи тїло ско́ро або́ пово́ли прово́дить тепло́? В яки́й спо́сіб перехо́дить тепло́ з одно́го тїла на дру́ге?

43. Унїя лю́блиньска.

I.

Цїла́ Русь твори́ла зра́зу одну́ вели́ку держа́ву а володїли не́ю вели́кі князї ки́ївскі. Але вже в полови́нї XI. віка́, по сме́рти Яросла́ва Му́дрого, розпа́ла ся Русь на кі́лька, а пізнїйше на́віть на кількадеся́ть ча́стий або́ у́дїлів. Че́рез те си́ла Ру́си підупа́ла і Русини́ не змогли́ оборони́ти ся пе́ред Тата́рами, що в XIII. віцї на них напа́ли. Сто лїт дви́гала на́ша Русь ярмо́ тата́рске; ру́скі князї, а на́віть хоро́брий коро́ль га́лицкий, Дани́ло, му́сїли покланя́тись ха́нам Золото́ї Орди. Допе́рва в XIV. віцї сусїдна По́льща і Ли́тва допомогли́ Ру́си освободи́ти ся зпід то́го ярма́. Коли́ князї ру́скі ви́мерли, заня́в Казими́р Вели́кий Га́лицку Русь і прогна́в з не́ї Тата́рів: і́нші же ру́скі зе́млї відби́ли від Тата́рів і заняли́ князї литовскі, Ґедими́н і син его́ Ольґерд.

При кінци́ XIV. віка́ загада́ли Литовцї і Полякы́ получи́тись ра́зом в одну́ держа́ву. Довершив се́го син Ольґерда, литовский князь Яга́йло. Він подружи́в ся з по́льскою королевою Ядви́гою, і так повста́ла литовско-ру́ско-по́льска держа́ва, що пізнїйше звича́йно зва́ла ся Річпосполи́та По́льска.

Се пе́рше сполу́ченє, або́ у́нїя Ли́тви і По́льщі, відбу́ло ся ро́ку 1386. Тим чи́ном і цїла́ ма́йже Русь. га́лицка і литовска, перейшла́ під власть одно́го володаря́, Яга́йла і его́ пото́мків.

Незаба́ром показа́лись ко́ristи литовско-по́льскої у́нїї. Сполу́чені в одну вели́ку, могу́чу держа́ву зе́млї по́льскі, ру́скі і литовскі могли́ оборони́ти ся пе́ред небезпе́чними сусїдами. Таки́ми були́ на схо́дї Тата́ри а на за́ход рицарі Нїме́цкого Орде́на або́ Хрестоно́сцї. Хрестоно́сцями зва́ли їх длято́го, що

пове́рх желїзної збру́ї носи́ли они́ бі́лі, широ́кі плащі́, з чо́рним хресто́м на гру́ди. Наверта́ючи огне́м і ме́чем на ві́ру Христо́ву пога́ньских Пру́сів, заложи́ли они́ могу́чу держа́ву над Балтийским мо́рем і забира́ли сусїдні зе́млї.

Про́тив тих спільни́х неприя́телїв воюва́ли тепе́р ру́ські, литовські і по́льські ві́йска ра́зом. Бога́то ру́ської, литовської і по́льської кро́ви поли́ло ся в вели́кій би́тві з Тата́рами над рікою Во́рсклою, а хотя́й Тата́ри в тій би́тві перемогли́, то все таки́ не здужали загорну́ти ру́ских країв наза́д під своє́ пано́ване.

Ві́йска ру́ські, литовські і по́льські, під про́водом Яга́йла і є́го стри́йного бра́та Ви́товта, віднесли спільни́ми си́лами сла́вну побі́ду над Хрестоно́сцями під Ґру́нвальдом ро́ку 1410. Ся побі́да зломи́ла си́лу Хрестоно́сцїв і они́ вже переста́ли бу́ти грізни́м во́рогом для своїх сусїдів.

Одушевлені побі́дою, зібра́лись литовські, ру́ські і по́льські вельмо́жі в мі́стї Горо́длї над Бу́гом і ту на́ново скріпи́ли сою́з. Они́ пересьвідчи́лись, що лиш в є́дности почива́є їх си́ла.

II.

Та ми́мо то́го у́нїя Ли́тви і По́льщі не була́ ще осно́вна. По́біч по́льских королїв бува́ли ще нера́з на Ли́тві окре́мі князї, хоч признава́ли власть королїв над собо́ю. На Ли́тві і в По́льщі були́ відмінні зако́ни, та між обо́ма полови́нами повстава́ли нера́з суперечки́.

А тимчасо́м на пі́вночнім схо́дї зроста́в в си́лу нови́й небезпе́чний сусїд. Була́ се Москва́. Моско́вскі царі́ завоюва́ли вели́ке та бога́те ру́ске мі́сто Но́вгород і бажа́ли ще і́нші ру́ські зе́млї від Ли́тви забра́ти. А до то́го все́го ще і тодїшний король по́льский, Жи́гмонт II. Авґуст, був бездїтний. Він був послїдний з ро́ду Ягайло́нів. Повста́ла о́тже оба́ва, що по є́го сме́рти гото́ва розірва́тись у́нїя Ли́тви з По́льщею, а тодї обо́м держа́вам з окре́ма го́дї бу́де встоя́тись про́тив Москви́.

За́для се́го ду́же ре́бно стара́в ся Жи́гмонт II. скріпи́ти у́нію. Він бажа́в усу́нути вся́кі вну́трішні суперечки́ і заве́сти в обо́х краях поді́бні права́. Разпо́раз скликав він вельмо́жів і шля́хту ру́ску, литовску і по́льску на со́ймі або́ нара́ди. Та не всї були́ одно́ї з корале́м га́цки. Дрібна́ ру́ска і литовска шля́хта бажа́ла щи́ро у́нії, бо та принесла́б їй ті самі права́, які вже з да́вна ма́ла шля́хта по́льска. Зате́ вельмо́жі литовскі були́ їй противні, бо че́рез ню тра́тили свою́ перева́гу.

Коли́ о́тже на со́ймі в Лю́блинї почали́сь нара́ди над у́нією, литовскі вельмо́жі роби́ли вели́кі перешко́ди і відїхали домів. Розгнїваний коро́ль порішив тодї і без них переве́сти свою́ во́лю і завізва́в ру́ску і литовску шля́хту, щоби́ она́ не зважа́ла на о́пір вельмо́ж, а приста́ла на у́нію. Тодї пе́рші вельмо́жі ру́скі під про́водом князїв, Миха́йла Вишневе́цкого і Василя́ Остро́гского, згоди́лись на у́нію. Русинам при́знано пра́во ужива́ти ру́скої мо́ви в су́дах, а ру́ска Це́рква оде́ржала всї права́. Вкінци́ яви́лись і литовскі вельмо́жі і тако́ж згоди́ли ся на у́нію. То ста́ло ся ро́ку 1569.

На осно́ві се́ї у́нії ма́ла Ли́тва, Русь і По́льща твори́ти одну́, нероздїльну держа́ву. На чолї то́ї держа́ви стоя́в оде́н коро́ль, вибира́ний на спільни́м со́ймі. Полака́м ві́льно було́ поселя́тись на Ли́тві і Ру́си, а Русина́м і Литовцям в Польщі.

Від се́ї хви́лї була́ Ли́тва за́всїди тїсно полу́чена з По́льщею, або́, як її называ́ли, Коро́ною. Оба́ краї утвори́ли тепе́р могу́чу держа́ву, що не потребува́ла ляка́ти ся своїх сусїдів.

44. Тепло́ змі́няє обе́м тїл.

Ко́жда ґаздиня зна́є, що стале́ва душа́ желїзка до праcóваня, до́ки є зи́мна, му́сить ле́гко в нїм місти́ти ся, бо як розігрі́є ся, не мо́жна би її зо́всїм в желїзко вложи́ти.

Сте́льмах не збива́є тїсно деревя́них дзво́нів ко́леса, лиш зіставля́є ме́жи ни́ми шпа́ри, бли́зко на

центиме́тер широ́кі. Відта́к кова́ль набива́є розпа́лений до черво́ности желїзний обру́ч на ко́лесо. В мі́ру, як обру́ч сти́гне, зачина́ють ся дзво́ни що раз більше стяга́ти, аж наоста́нку приста́нуть тїсно до се́бе.

При буді́ві желїзних доріг лиша́ють по́між ши́нами малі́ відступи. Ро́блять се за́для то́го, що в лїтї ши́ни від тепла́ продо́вжують ся; коли́ би не було́ відступів, випира́ла би одна́ ши́на дру́гу і обі підня́лись би в гору́, та повитяга́ли би цьвя́хи, котри́ми прибити́ до поро́гів.

Коли́ зав'я́жемо си́льно міху́р і поло́жимо его в те́пле мі́сце, при́мі́ром на пе́ч, то зачне́ огрі́тий во́здух пово́ли міху́р той надува́ти і то нера́з так си́льно, що аж міху́р лу́сне. То дока́зує, що во́здух огрі́тий на́слїдком тепла́, розширя́є ся.

До́сьвіди ті вка́зують, що всї тїла розширя́ють ся, як їх огрі́ємо, а стяга́ють ся, як засти́гнуть.

Коли́ відта́к помітимо́, що яке́сь тїло розшири́ло ся, то причи́ни то́го про́яву тре́ба шука́ти в его́ огрі́тю.

Чим бі́льше бу́де розши́рене тїла, тим бі́льша му́сить бу́ти се́го причи́на, т. є. тепло́: розши́ренєм тїл мо́жемо проте́ мі́рити теплоту́. До то́го слу́жить осі́бний при́лад, котри́й називаємо термоме́тром або́ тепломі́ром.

Гада́в би хто, що таки́й тепломі́р є лише́ за́бавкою, бо вже на́ше чуте́ дає́ нам зна́ти ко́ждим разо́м, коли́ є зи́мно, а коли́ те́пло. Одна́к помили́в би ся ду́же. хто так ду́мав би. Нали́ймо до одно́ї ми́ски те́плої води́, до дру́гої студе́ної, а до тре́тої лїтно́ї; вложі́м до пе́ршої лі́ву ру́ку, а до дру́гої пра́ву. Як по хви́лї вло́жимо обі ру́ки нара́з в лїтну́ во́ду, учу́ємо в лі́вій руцї зи́мно, а в пра́вій те́пло; так о́тже не змо́жемо сказа́ти, чи вода́ є те́пла, чи студе́на. Тепломі́р не помиля́ть ся зо́всїм: у водї студе́ній бу́де пока́зувати на́йменше сте́пенів, в лїтні́й бі́льше, а на́йбільше в горя́чій.

45. Князь Васи́ль Остро́жский.

Коли́ Констанги́н Остро́жский половину житя́ перевів в борба́х і придба́в тобі славу́ хоро́брого ри́царя,

то син єго́ Васи́ль був зо́всїм іншої вда́чі. Не люби́в він воє́нного ремесла́, зате́ж ве́льми ре́вно заходи́в ся він ко́ло подви́гненя про́сьвіти на Ру́си і повёрта́в на ту ці́ль значну́ часть своїх до́ходів.

Князь Васи́ль Остро́гский.

А до́ходи єго́ були́ спра́вдї вели́кі, бо він був на́йбогатшим вельмо́жем на ці́лій Ру́си і Ли́тві. Єго́ родові до́бра обнима́ли 80 міст і кілька ти́сяч сїл, а крім то́го володі́в він ще чотирма́ розло́гими ста́роствами, що єму́ нада́в коро́ль на полудне́вій Ру́си. В разї потре́би міг він своїм ко́штом зібра́ти 20.000 ору́жних люди́й.

Васи́ль Остро́жский держа́в ся ві́рно короля́ і нале́жав до тих, що в ро́ці 1569 в Лю́блинї пе́рші підписа́ли осно́вну у́нїю земе́ль ру́ских з Коро́ною по́льскою. Він був чолові́ком ду́же му́дрим і просьві́ченим, був щи́рим Ру́сином і хотів в зе́млях ру́ских розшири́ти таку́ про́сьвіту, яка́ була́ в По́льщі і в за́хідних краях Евро́пи. Привя́заний ці́ли́м се́рцем до своє́ї Це́ркви, з жале́м ба́чив він, що не було́ тоді́ на Ру́си до́брих душпа́стирів і проповідників сло́ва Бо́жого і що про́сьвіта зо́всїм підупа́ла. Щоби́ се́му зара́дити, оснува́в він у се́бе в Остро́зї на Во́лини головну́ шко́лу, а крім не́ї ще кі́лька шкіл в сво́їх до́брах. До шкіл тих спрова́див уче́них учи́телїв з чужи́х країв. А що друко́ваних книжо́к ру́ских було́ тоді́ ще ду́же ма́ло, проте́ оснува́в в Остро́зї вели́ку друка́рню. Тут ви́друкували бога́то книг, а на́йважні́йшою з них була́ сла́вна бі́блія Остро́жска.

Васи́ль Остро́жский не жа́лував тако́ж гро́ший на добродійні ці́ли. Ще́дро підпомага́в ру́скі бра́тства церко́вні, що займа́ли ся до́глядом убо́гих і неду́жих, вихо́вуванем сиріт, ви́купном бра́нців з татарскої неволї. Де́які добродійні фонда́ції єго́ (н. пр. в Герно́полї) заде́ржались по ни́нїшний день, і неоде́н не́мічний старе́ць, користа́ючи з не́ї, горя́чо мо́лить ся за сво́го добро́дія і з любо́вю зга́дує ім'я́ князя́ Василя́ Остро́жского.

46. Товщі, ми́ло і сьві́чки.

Товщі нахо́дять ся в зьвіря́тах і в де́яких рости́нах. Товщі рости́нні суть по бі́льшій ча́сти плинні і звуть ся олі́ями. З товщів зьвіри́ннх на́йзвичайні́йші: ма́сло і лій.

Олії і товщі ле́кші від води́: длято́го, наколи́ вки́немо їх у во́ду, за́всїди вихо́дять на верх. У воді́ не розпуска́ють ся, длято́го товсти́х плям не мо́жна зми́ти водо́ю. Одна́к, як на зато́вщене сукно́ поло́жимо бі́булу і во́зьмемо иритиска́ти те́плим желі́зком, товщ вся́кне в бі́булу. Товщі розпуска́ють ся в міцні́м спі́ртї. На́йлекше мо́жна ви́полокати товсту́ пля́му

в лу́зї, що оде́ржує ся з по́пелу. Товщ зарбблений лу́гом, заміня́є ся в ми́ло, котре́ мо́жна вже виполокати водо́ю. Товщів ужива́ємо за́для то́го до фабрика́циї мила.

Ми́ло мягке́ виробля́ють з оліїв, іменно з ляня́ного і конопля́ного. Варимо́ олій в глубо́кім кітлї, доливаючи безуста́нно лу́гу з по́пелу. З то́го утво́рить ся слизька́ ма́са, зва́на миляни́м кли́єм. Коли́ той клий згустіє і ости́гне, укладає ся єго́ в бочки́. Звича́йно заправля́ють ще миляни́й клий якою зеле́ною кра́скою, звідси ми́ло мягке́ бува́є звича́йно зеле́не.

Ми́ло тверде́ виробля́ють з ло́ю. Лій вари́ть ся в лу́гом з по́пелу, а як утво́рить ся клий миляни́й, додає́ ся кухо́нної со́ли. Ми́ла тверді́ бува́ють біля́ві або́ жовта́ві; не ма́ють то́ї непри́ємної во́нї, що мягкі́, а́ле ме́нше від них пі́нять ся.

Не в ко́ждій водї ми́ло ле́гко розпуска́є ся. В во́дах, в котри́х є бога́то вапня́них ча́стий, ми́ла не розпуска́ють ся. Такі́ во́ди недо́брі до праня́ і зову́ть ся тверди́ми.

З ло́ю виробля́ють тако́ж лоє́ві і стеаринові сьвічки́. Стеарино́ві суть кра́сші, білі, тверді́, без непри́ємної во́нї, а́ле бога́то доро́жші. Виробля́ють сьвічки́ тако́ж в во́ску пчільно́го або́ і з во́ску зе́много, що очище́ний назива́є ся парафі́ною.

Товщів ужива́ємо тако́ж до припра́ви страв. З оліїв на ту ціль ужи́ваних, на́йлїпшою є оли́ва, витиснена з о́вочів олившого де́рева. Де́рево то росте́ лиш в теплі́йших края́х, а з листя є ду́же поді́бне до на́шої верби́, а́ле від не́ї тве́рдше і міцні́йше. В горя́чих края́х росте́ бога́то і́нших дере́в, котри́х о́вочі видають товщі. Ду́же ці́нять олій рі́пако́вий. Олій конопля́ний нале́жить до так зва́них оліїв просу́шних, бо ско́ро просиха́є на во́здусі. Той олій є зелена́во-жо́втий і ма́є немилу во́ню. Олій ляни́й є жовта́вий і тако́ж ду́же ле́гко просиха́є. Ужива́ють єго́ до по́костів і оли́йних красо́к.

48. Сьвятий Йосафат.

I.

Віра христия́ньска розшири́ла ся ме́жи Русина́ми і Поляка́ми ма́йже в тім само́м часі. Русинів охрести́в св. Володими́р Вели́кий в ро́ці 988., а 22 ро́ки пе́ред тим охрести́в Поляків їх князь Мечисла́в I. Русини́ прия́ли ві́ру Христо́ву з Константино́поля, Поляки́ з Ри́му. На схо́ді, в Константино́поли, був церко́вний о́бряд в де́чім відмі́нний від о́бряду за́хідного, ри́мского. На схо́ді всї богослу́женя відправля́ли ся в гре́цкій мо́ві, длято́го і о́бряд сей звав ся гре́цким: на за́ході ужива́ють в церко́вних відпра́вах лати́ньскої мо́ви, тому́ і о́бряд за́хідний зве ся лати́ньским. Одна́к в ту пору́, коли́ Русини́ і Поляки́ охрести́лись, ві́ра на схо́ді і на за́ході була́ одна́ і та сама́; всї христия́ни признава́ли тоді́ голово́ю Це́ркви Сьвятїйшого Отця́, па́пу ри́мского.

Але вже в кількадеся́ть лїт опі́сля патрия́рх, се є гре́цкий архіепи́скоп в Константино́поли, зірва́в є́дність церко́вну. Він переста́в признава́ти па́пу ри́мского своїм зве́рхником і сам оголоси́в себе́ голово́ю Це́ркви. Таки́м чи́ном наста́в в христия́ньскій Це́ркві розло́р, або́ по гре́цки схі́зма. А що Русини́ підляга́ли гре́цкому патрия́рхови, проте́ і они́ попа́ли в схі́зму.

Кі́лька разі́в стара́ли ся Русини́ на́ново сполучи́ти ся з за́хідною, като́лицкою Це́рквою, та за́ходи їх не були́ трева́лі. Аж пе́ред 300 лїта́ми зїхались ру́ські епи́скопи в Бе́рестю литовскім і порі́шили верну́ти до церко́вної є́дности. Они́ ви́слали своїх по́слів до Ри́му і заяви́ли Сьвятїйшому Отцеви, що бажа́ють поверну́ти до є́дности з като́лицкою Це́рквою і що призна́ють єго́ голово́ю Це́ркви. З вели́кою ра́достию прия́в па́па ри́мский наве́рнених Русині́в пі́д свій покро́в і поблагослови́в їх богоуго́дні зма́гання. Таки́м чи́ном ста́ли Русини́ наза́д като́ликами. Се сполу́ченє ру́ской Це́ркви з Це́рквою като́лицкою зве́мо з лати́ньска у́нїєю.

II.

Але не всї Русини́ відра́зу ста́ли унїя́тами, се є прия́ли у́нїю. Бога́то Русині́в оста́лось ще при схі́змі, ми́мо ре́вних за́ходів унїя́тского духове́ньства. На́йревнїйшим по-

Сьвятий Їосафат.

движником ýнії був архієпи́скоп поло́цкий, св. Йосафáт Кунцéвич

Св. Йосафáт походи́в з міщáньскої, купéцкої роди́ни. Ро́дичі призначи́ли єго́ тако́ж до купéцтва і віддáли на нау́ку до одно́го купця́ в Ви́льні. Але він не мав охо́ти до сéго званя́. Як лиш мав свобі́дну хви́льку, біг він до цéркви св. Тро́йці і там проводи́в час на моли́тві або́ на послу́гах церко́вних. Житé церко́вне потягáло єго́ що раз бі́льше. Наостáнку поки́нув він купéцтво і вступи́в до монастиря́.

Монасти́рский устáв накáзує вéльми стро́ге житé. Мо́нахи му́сять придéржувати чáсті, стро́гі по́сти і відбувáти до́вгі молитви́ дéнні і ні́чні. Але сéго було́ Йосафáтови ще за мáло. Він вбирáв ся в тверду́ волосі́нницю і чáсто спав на го́лій землі́; а крім то́го пи́льно розчи́тував ся в церко́вних кни́гах і складáв пи́сьма в оборо́ні у́нії.

Своі́м богоуго́дним житéм і учéностию прослáвив ся він невабáром між ці́ли́м духо́веньством. Зáдля сéго ви́брали єго́ нáйперше ігу́меном монастиря́ св. Тро́йці в Ви́льні, а за кі́лька лі́т архієпи́скопом поло́цким. На сім стано́вищі заходи́в ся він ду́же рéвно ко́ло розши́реня у́нії. Не жáлував він тру́ду, не лякáв ся до́корів і при́крости́й, коли́ знав, що вмо́же кого́ до у́нії наверну́ти.

Ду́же за се ворогувáли на св. Йосафáта прихи́льники схі́зми; они́ почáли нáвіть наставáти на єго́ житé. Та св. Йосафáт був неустраши́мий, коли́ йшло о оборо́ну ві́ри. Щоби́ борони́ти у́нії, поі́хав він раз до мі́ста Ви́тебска над Дви́ною. Міщáни тамо́шні, звору́шені проти́вниками св. Йосафáта, ки́нулись на епи́скопску палáту, бажáючи уби́ти сьвяти́теля. Епи́скопскі слу́ги хоті́ли борони́ти сво́го пáна, áле св. Йосафáт заказáв ї́м сéго і ви́йшов супокі́йно про́тив розя́реної товпи́. Товпá здиву́вана сим супоко́єм зрáзу податалáсь назáд, áле опі́сля ки́нулась на безборо́нного сьвяти́теля і уби́ла єго́ на смерть. До́вго знущáли ся засліплені я́ростию міщáни над мертви́м ті́лом, а вкі́нци́ вки́нули єго́ в Дви́ну. Допéрва по пяти́ днях ві́рні ви́добули ті́ло з води́ і торжествéнно похорони́ли в цéркві. Стáло ся се ро́ку 1623.

Як коли́сь смерть пéрших христия́ньских му́чеників, так і смерть св. Йосафáта причини́ла ся до тим у́спішні́йшого ро́звитку правди́вої ві́ри. Нáвіть самі́ нáйлюті́йші

ворогй его́, навіть самі убийники приняли у́нїю, а католицка Це́рков зачислила его́ поміж сьвятих му́чеників.

48. Кров і еї кру́жене.

Тї́ло живо́го чоловіка е те́пле. Аж колй чоловік умира́е і кров переста́не кружйти, тїло стйгне. З то́го вйдко, що кру́женем кро́ви уде́ржуе ся в тїлї чоловіка тепло́.

Кров сповня́е ще іншу зада́чу. Частйцї, з котрйх склада́е ся тїло, зужива́ють ся за́едно. Кров че́рпае нові за́паси з ко́рму, спожйтого і стра́вленого і нагоро́джуе ті убу́тки. Кров відно́влюе о́тже цїлу́ будо́ву тїла. Обплива́ючи всї ча́сти тїла, проника́е она́ тоне́нькими як во́лос рурочка́ми всї тка́ни. Она́ подае́ тїлу все то, чого́ потре́ба: буду́е і відно́влюе ко́сти, мя́зи, мо́зок і не́рви, нігтї, зу́би і воло́се. Кров витво́рюе тако́ж всї інші со́ки, що повстають в тїлї: слйну, жовч, сок жолу́дочний і т і.

Кров складае́ ся з плйну безба́рвного, що назива́е ся сирова́тицею, і з черво́них тїле́ць кро́ви. Ті тїльця́ так дрібні, що їх го́лим о́ком достеречй не мо́жна. Онй надають кро́ви ба́рву. Є ще в кро́ви інші дрібо́нькі, а́ле безба́рвні тїльця́, з котрйх витво́рюють ся тїльця́ черво́ні.

Судйни волосова́ті, котрйми кров проника́е тка́ни тїла, розміщені обйльно тако́ж і під наскірнем. Зймно стяга́е їх і мо́же здержати в них кру́жене кро́ви, а да́льше спинйти по́чене (пріте́), то значйть збу́ване зужйтих і шкідних ча́стий. На́слїдком то́го просту́джене мо́же привести тяжкі хоро́би, іменно ката́ри (не́жити) і запа́леня горта́ни, дйхавицї і ле́гких.

Кров кру́жить по тїлї то́ншими і гру́бшими рурочка́ми. Рурочкй ті назива́ють ся бючка́ми і жйлами. Бючкй вихо́дять із се́рця і розво́дять по тїлї чоловіка кров відсьві́жену, я́сно-черво́ну; жйли веду́ть до се́рця кров те́мно-бруна́тну.

Так о́тже всї судйни кро́вні вихо́дять із се́рця і знов в нїм схо́дять ся. Се́рце надае́ кро́ви рух тим, що ско́рчуе ся і розко́рчуе. Уда́рене его́ чу́емо в груд-

ній кліти по лівій сторонї. Як се́рце вже переста́не ударя́ти, перестає́ також кров кружи́ти по тїлї.

Але хтож ка́же ударя́ти се́рцю? Ото́ Го́сподь Бог, наш Сотвори́тель, що дав чоловікови жите́ і ду́нув в не́го душу́ безсме́ртну.

49. Коляда́.

(Для господаря).

Нова ра́дість ста́ла,
Яка́ не бува́ла;
Над верте́пом зьвізда́ я́сна
Сьвіту засия́ла.

Де Христо́с роди́в ся,
З Дїеи воплоти́в ся,
Як чоловік пелена́ми
Убо́го пови́в ся.

Ангели сьпіва́ють,
Сла́ву-честь звіща́ють
На небеси́ і на земли́
Мир проповіда́ють.

Дави́д вигравае́,
В гу́сли ударя́є,
Чу́дно, ми́ло і предиви́но
Бо́га вихваля́є.

Тому́ й ми співа́ймо,
Христа́ прославля́ймо,
Із Ма́рії ро́дженого
В поко́рі блага́ймо:

„Про́сим Тебе́, Ца́рю,
Небе́сний Влада́рю,
Даруй лїта́ щасли́вії
Се́му господа́рю.“

Дай нам ми́рно жи́ти,
Тобі́ угоди́ти,
А по сме́рти із Тобо́ю
Во вік вікі́в жи́ти“.

50. Зима́ на селї.

Мину́ли вже осїнні мра́ки і плю́ти; розмя́кла земля́ стя́ла ся в гру́ду від зи́мних вітрів. Наконе́ць впав снїг і прикри́в зе́млю бі́лою ша́тою. Тепе́р ви́почине спрацьо́вана земля́ і набере́ сил, щоби́ в буду́чім ро́цї могла́ знов ви́дати пожа́дані пло́ди.

На поля́х пу́сто і глу́хо. Лїсові зьвіря́та кри́ють ся під корча́ми і в де́брах; пта́ство ти́сне ся до села́, а лю́ди шука́ють те́плого притулища в огрітих хата́х.

В зимі́ схо́дить со́нце пізно, а вча́сно захо́дить. Ко́ло Різдвя́них сьвят трева́є день ле́дви вісїм годи́н, а ніч бли́зко шісна́йцять. Тодї о́тже день на́йкоротший, а ніч на́йдовша. Со́нце лиш коро́ткий час огріва́є

зе́млю і то сла́бо; настаю́ть о́тже моро́зи. Де́рева покри́ті іне́єм, сні́г скрипи́ть під нога́ми, на ві́кнах замерза́є па́ра во́дна і тво́рить мо́вби бі́лі листки́ і цьві́ти. Санки́ мчать скоре́нько по уте́ртім сні́гу; ді́ти во́зять ся саночка́ми, або́ хо́взають ся по гла́дкім леду́; ло́вці шука́ють прие́мности в польо́ваню.

Ве́черами грома́дять ся домівники́ в те́плій комна́ті. Ді́ти учáть ся, парубки́ кру́тять мо́тузи, вя́жуть ві́ники, випліта́ють ко́шики: ґазди́ні і дівки́ прядуть, ши́ють, звива́ють нитки́, а притім співа́ють пі́сні набо́жні або́ весе́лі. Часо́м прислу́хують ся, коли́ хто що ці́кавого оповіда́є або́ чита́є з кни́жки.

Часо́м спада́ють в зимі ду́же вели́кі сні́ги, ду́ють завору́хи і тво́рять висо́кі за́спи сні́гові. Тоді́ ти́снуть ся пти́ці до сто́ді́л і домів, а милосе́рні лю́ди си́плють їм зе́рна і окрушини, щоби́ не поги́бли з го́лоду. Нера́з і подоро́жний, як захо́пить єго́ сні́жна заверу́ха, шука́є притулиця під гости́нною стріхою. До́брі люди ра́до єго́ прийма́ють, а „чим ха́та бога́та, тим ра́да“.

Ми́мо зи́мна пра́ця не устає; ко́ло до́му, в ста́йні, в обо́рі ко́жде ро́бить своє́ ді́ло. Па́робок ріже сі́чку для худо́би і ко́ний, або́ вимоло́чує снопи́ в стодо́лі. Ґазда́ направля́є рільни́чі наря́ди і у́пряж, також посу́ду та наря́дє дома́шне. Приспосо́блює все, що потрі́бне до пра́ці на весні, і укладає собі́, що ма́є роби́ти в господа́рстві на буду́чий рік. Наоста́нку вивозить гній на поля́ і посипує лу́ки компо́стами. Не відклада́є на за́втра, що дасть ся зроби́ти ни́нї. В саді́ збира́є зра́зи до щіпленя і ни́щить гнїзда гусїльниць, наколи́ їх де нади́бле.

Ґазди́ня ма́є тако́ж до́сить робо́ти. Хо́дить стара́нно ко́ло худо́би, держи́ть те́пло курки́ і ко́рмить їх варе́ним зе́рном. В пивни́ці обчи́щує ви́садки, перекла́дає на поли́цях о́вочі і усува́є надпсо́вані. Пригото́влює наконе́ць насїнє городови́н до за́сїву на ве́сну.

51. Воро́бчик.

Ей, воро́бче! недогóду
З тебе ма́єм, ро́биш шкóду!
Доберéш ся до зерна́ —
То обчи́стиш все до тла.

Чи то жи́то, чи пшени́ця,
Чи то ви́шня-жалібни́ця,
Як ся бра́тчики возьму́ть —
Все до кри́шечки зітну́ть.
А як на́йдуть смак у шко́дї —
То й відстра́шити їх го́дї!
Та як лі́течко мина́е,
Вся́ка пти́чка утіка́е —
Ти воро́бчику весь час
Остае́ш ся тут при нас.
Прийде лю́тая зима́,
Зе́рнятка на лїк нема́,
Хоть голо́дний — та як зна́еш.
Тут зимо́ю нам співа́еш.
Тож тобі часо́м за то
Жме́ню зе́рняток дамо́.

52. Кипінє і паро́ванє.

Що дня варі́ть ся до́ма вода́. Не всї одна́к зна́ють, що при тім відбува́е ся у водї. Поба́чимо се, коли́ бу́демо огрива́ти во́ду зпід спо́ду в скляні́м на́чиню. На́йперше поба́чимо малі́ баньочкй, що здій-ма́ють ся в гору́. Суть то міхурцї во́здушні, що були́ у водї. Якже вода́ огрі́е ся бі́льше, зачина́ють твори́ти ся на днї на́чиня бі́льші банькй або́ булькй, що тако́ж підхо́дять в гору́, а́ле відта́к зника́ють, нїм ще діста́нуть ся на верхню́ води́. То вже суть банькй на́ри во́дної. Часть води́ на днї на́чиня замині́ла ся від тепла́ в ті́ло во́здушне, в па́ру. Па́ра, зіткну́вши ся в ви́сших верства́х з зи́мною ще водо́ю, віддала їй своє́ тепло́, і замині́ла ся в на́слїдок то́го наза́д в во́ду. Аж тодї, як вся вода́ тим чи́ном огрі́е ся до 100°, почина́е вже не лише́ на спо́дї, а́ле в цїлій ї́ї ма́сї твори́ти ся що раз бі́льше баньо́к па́ри во́дної, що видобува́ють ся на верхню́ води́ і з шу́мом пу́кають. Вся ма́са води́ зачина́е бу́рити ся і клу́бити: па́ра во́дна, мов сі́рий дим, вихо́дить з горшка́ у во́здух. Вода́ скипі́ла би зо́всїм т. е замині́лась би вся в па́ру, наколи́ би ми то́му не запобі́гли, відсува́ючи на́чине від огню́.

Па́ра во́дна займа́е дале́ко бі́льше мі́сця, нїж вода́. Лі́тр води́ дае́ 1700 лі́трів горя́чої па́ри во́дної. Тож коли́ бу́демо в накри́тім на́чиню во́ду вари́ти, то ви́творена па́ра бу́де тиснути на на́чине і на по́кришку. Від часу́ до часу́ бу́де ї́ї підкида́ти і уходи́ти бока́ми. Тої си́ли во́дної па́ри ужи́ли до пору́шаня парової ма́шини. Она́ вико́нуе пра́цю за ти́сячі рук людских по фа́бриках і тя́гне величе́зні і ду́же обтя́жені вози́ желїзни́чі.

Та не лише́ пі́дчас ба́реня, а́ле і в ни́зшій теплоті́ перехо́дить вода́ в па́ру. Наколи́ у відкри́тім на́чинню поста́вимо во́ду на во́здусї, то поба́чимо, що води́ за́єдно убуває, аж наоста́нку вся ще́зне. Ка́жемо тоді́, що вода́ ви́сохла. Якже то ста́ло ся? Че́рез ці́лий час відрива́ли ся від верхні́ води́ малі́ неви́дими частинки́ пли́ну і розходи́ли ся на всї сто́рони у во́здусї.

Поді́бні про́яви ба́чимо що дни́ни в приро́дї. Роса́, що ра́но сьві́тить пе́рлами на листка́х расти́н, щезає відта́к се́ред дня; розві́шене бі́ле висиха́є по недо́вгім часї: доро́ги і поля́ висиха́ють неба́ром по дощи́; в рі́ках і става́х убуває води́.

Пре́дмет, з котро́го вода́ улїта́є, осту́джує ся, або́ утра́чує тепло́; а то тим бі́льше, чим ско́рше вода́ випаро́вує. В тепліших краях держа́ть во́ду в неполи́ваних гли́няних горшка́х. Вода́, що пересяка́є дїрка́ми на вні, улїта́є ско́ро, і че́рез те удержує хо́лод в на́чиню.

Поді́бно дїла́є піт. Він зменша́є вну́тренну теплоту́ тїла на́шого, коли́ она́ піднесе́ ся по́над звича́йний сте́пень. Тодї одна́к мо́жна на́йлекше простуди́ти ся, особли́во на про́дуві, бо зана́дто ско́ре паро́ване по́ту забира́є знов за бага́то тепла́ на́шому тїлу.

Паро́ване відбува́є ся при ко́ждій теплотї во́здуха, на́вїть пі́дчас моро́зів. Чим бі́льша одна́к теплота́, тим бі́льше па́ри во́дної вглита́є во́здух. Але навідворот знов: чим бі́льше па́ри во́дної нахо́дить ся у во́здусї, тим повільнїйше відбува́є ся паро́ване, бо во́здух мо́же лише́ певну скі́лькість па́ри во́дної в со́бі помісти́ти. Вітер і про́дув приско́рюють паро́ване, бо усува́ють вогки́й во́здух, а прино́дять сухи́й. Длято́го то бі́ле висиха́є ско́ро, коли́ єго́ порозві́шують на дворі́, а вітер подува́є.

53. Солове́йко.

У дібро́ві, при доли́нї,
Солове́йко на тичи́нї
Ду́мку-пі́сню виллва́є,
Мов слова́ми вимовля́є.
І замо́вкла вся дібро́ва,

Щоб прислу́хатись до мо́ви
Солове́вої, дзвінко́ї,
Чарівно́ї, голосно́ї.
Закри́в о́чи солове́йко,
На тичи́нї помале́ньку
І коли́шесь і голо́сить,
Мов у Бо́га ла́ски про́сить
А тимча́сом че́рез го́ру
Хма́ра те́мна, як те мо́ре,
Се́ред не́ба виприва́є,
І дубро́ву обляга́є.
З то́ї хма́ри, з то́ї ту́чі
Завива́є грім реву́чий;
А мале́нький солове́йко
На тичи́нї зелене́нькій
Учепи́в ся тай держи́ть ся,
Ту́чі, гро́му не бої́ть ся —
І співа́є і суму́є,
Хоть ніхто́ єго́ не чу́є.

54. Нема́ неужито́чної ре́чи на сьві́ті.

Ко́жда річ мо́же прида́ти ся, хоч би і як здава́ла ся непотрі́бною. Лю́ди уміють і з на́йнеужиточні́йших на по́зір ві́дпадків вирабля́ти всіля́кі прида́тні пре́дмети.

Що дня викида́ють ко́сти на сьмі́тє або́ тако́ж продаю́ть їх кухарки́. Торгове́ць, що їх закупи́в, перебира́є їх стара́нно. На́йбільші і на́йкращі ку́сні іду́ть до фа́брики ви́робів кістяни́х; там їх варя́ть, чи́стять, бі́лять, а відта́к ужива́ють на о́кладки до фортепяно́вих кля́вішів, на черенки́ до ножі́в і щіточки́ до зубі́в, на окла́динки до но́жиків, на ґу́зики, ігольники і т. і. Ме́нші ку́сники ко́стий паля́ть на ву́голь, ду́же прида́тний для цукрова́ренъ. З ву́гля то́го ро́блять тако́ж чорни́ло до чи́щеня чобі́т. З ко́стий вироблює ся тако́ж фо́сфор, так потрі́бний до сі́рників; ме́лють їх наоста́нку в окре́мих млина́х а мука́ з них є добі́рним на́возом. Тако́ж фарбярі і суко́нники потребу́ють єї до сво́го ремесла́.

З ри́бячої луски́ уміють зручні робітники вирабля́ти кра́сні пе́рли, спо́виду до правди́вих подібні.

В де́яких краях суть фа́брики, що занима́ють ся перетво́рюванем стари́х ку́снів сукна́ на сукно́ нове́. З дрібне́ньких о́бкравків сукна́, що заку́пують у кравця́, вирабля́ють на́йкращі опо́ни до ме́шкань бога́тих люди́й. З всїля́ких шмато́к виплїта́ють хоро́ші ко́ври або́ кили́мки, відпадками ки́лимів вишиха́ють матера́ци.

Зі шмат во́вняних і бавово́вняних вирабля́ють папі́р. Мо́же хтось ма́ти в рука́х папе́рові гро́ші, а не зна́є, що в них мі́стя́ть ся ку́сники єго́ вла́сної ху́стки. Обрізки ко́рків і старі́ ко́рки, котрі́ у нас вимі́тують, заку́пують за грани́цею промисло́ві лю́ди і випо́вню-ють ни́ми подушки́ і матера́ци, котри́х ужива́ють на корабля́х до рато́ваня на випа́док розбитя́ корабля́.

Дранки́ з гру́бих коно́пляних мі́хів перераблю́ють на папе́ро́ву ма́су, і з не́ї ма́ємо забавки́, тацки́ і фі́гурки́.

Трачи́не, ужи́ване до висі́пуваня схо́дів, сїни́й, або́ хідників, слу́жить ще до випи́ханя ляльо́к, до пако́ваня то́варів, а тако́ж до чи́щеня метале́вих на́ря-дів. Попіл є прида́тний для милярів. Обрізки папе́ру, а тако́ж стари́й, зужи́тий папі́р заку́пують до фа́брик і там перераблю́ють на нови́й папі́р.

Пото́вчене скло мандру́є на́ново до гут, де єго́ перето́плюють і ро́блять з не́го нові на́чиня. Ві́дломки желїза йдуть до гутни́чих пе́чий, або́ перераблю́ють ся на всїля́кі і́нші перетво́ри, як н. пр. копервас, з котро́го вирабля́ють чорни́ло. З нечи́стостий домови́х прила́джують штучні на́вози, на котри́х удаю́ть ся на́йлїпші збіжа́, а де́котрі заграни́чні міста́ ма́ють значни́й до́хід з про́дажи боло́та з у́лиць і з ка́лу каналів.

Ба́чите о́тже, що нема́ ма́йже рі́чи, з котро́ї би трудя́щий промисло́вець не умів ви́тягнути яко́їсь ко́ристи.

55. О го́лосї.

Як ки́немо ка́мінь на во́ду, то вода́ в тім мі́сци підо́йме ся і опа́де, і так повста́не фи́ля. Фи́ля пе́рша поширає сусїдні части́ці води́ і утво́рить ся дру́гий,

бі́льший круг фи́лї. Чим да́льше, тим крути́ бі́льші, а́ле фи́лї що ра́з сла́бші. Коли́ ка́мінь ки́немо на середи́ну ставу́, то фи́лї бу́дуть розходи́ти ся на всї сто́рони однако́во; наколи́ж при бе́ревї, то бе́рег здержує фи́лї з одно́ї сторони́. Коли́ ки́немо на во́ду яки́йсь ду́же ле́гкий пре́дмет, фи́лї, бу́дуть слабі́, рух води́ не сяга́є дале́ко і неба́вком уста́не. Проти́вно ста́не ся, коли́ пре́дмет є тяжки́й, або́ коли́ єго́ ки́немо з вели́кою си́лою. Як вода́ не стоїть супокі́йно, а́ле плине́, то фи́лї, що повста́ли в на́слїдок ки́неня ка́міня до води́, розійду́ть ся о бога́то да́льше в ту сто́рону, в котру́ плине́ вода́.

Зо́всїм так са́мо дїє ся у во́здусї. Коли́ при́міром ви́мовимо „а“, то викли́куємо в окружа́ючім нас во́здусї подібні фи́лї, як на водї че́рез ки́нене ка́міня. Наколи́ фи́ля во́здушна уда́рить в тараба́нну оболо́ну в на́шім у́сї, а че́рез ню удїлить ся вну́трішним ча́стям у́ха, то чу́ємо го́лос.

До видобу́вання голосів приятних, або то́нів, потвори́ли лю́ди всїля́кі інструме́нти музи́чні. То́ни суть низкі або́ висо́кі. Придиві́ть ся з ува́гою стру́нї на скри́пцї! Ба́чите, як дрожи́ть, пору́шена сми́чком, або́ па́льцем. То дро́жанє удїля́є ся тако́ж во́здухови і викли́кує голосові фи́лї.

Пе́вно помі́тили ви пі́дчас бу́рі, що напере́д ви́димо сьві́тло бли́скавки, а по пе́внім часї допе́рва чу́ємо гук гро́му. Сьві́тло і гук той повстаю́ть рівноча́сно. Заключа́ємо о́тже з то́го, що го́лос розхо́дить ся о мно́го поволі́йше, як сьві́тло. Ско́рість розхо́дженя голосови́х филь потра́фили лю́ди то́чно означи́ти. Ви́брали два горби́, котри́х віддале́не змі́рили докла́дно. На одні́м го́рбі уста́вили арма́ту (пу́шку), а на дру́гім ста́нуло кілько́х люди́й з годи́нниками в руцї. В те́мну, чо́рну ніч, в означе́ній годи́нї ви́стрілили з арма́ти. Ско́ро лю́ди на проти́внім го́рбі поба́чили блеск ви́стрілу, спогля́нули за́раз на годи́нники і числи́ли час, що упли́нув, за́ким гук цїйшо́в до їх уши́й. Такі до́слїди робі́ли кількакра́тно і переконали ся за́вєїди, що при спокі́йнім во́здусї в одні́й секу́ндї перебува́ють голосові фи́лї 333 ме́три.

Часо́м чу́смо той самий го́лос вдру́ге, ті́лько він є тоді́ сла́бший. Лучає ся то, коли́ напро́тив говоря́чого нахо́дить ся яка́сь перепо́на, н. пр. му́ри, лїс і т. п., котра́ відбива́є голосові фи́лї. Відби́тий го́лос дістає ся тако́ж до на́шого у́ха: називаємо єго́ е́хом (ві́дголосом, ві́дгомоном). Але в такім случаю в ко́ждій комна́тї повинно би повстава́ти е́хо, а однакже так не є. Стїни комна́ти суть зана́дто бли́зко від говоря́чого; в на́слїдок то́го го́лос єго́ вла́сний і го́лос е́ха впада́ють ма́йже рівночасно до у́ха, і тому́ чу́є він лиш оде́н спільний го́мін. — Чого́ж о́тже тре́ба, щоби́ повста́ло е́хо?

56. Станїсла́в Жо́вківский.

Не було́ в давні́й Річипосполи́тій По́льскій нї одно́ї землї, щоби́ бі́льше терпі́ла від воро́жих на́падів, нїж на́ша Русь Черво́на. Ча́сто лю́та о́рда тата́рска налїта́ла з дале́кого схо́ду на на́шу зе́млю, пали́ла і руйнува́ла се́ла і місто́чка, дрібні дїти допта́ла копи́тами, не́мічних старцїв руба́ла в пень, а доріднy мо́лодїж гна́ла в тяжки́й я́сир. Неда́рмо то зложи́в наш на́рід ті́лько сумни́х пісе́нь про тяжке́ тата́рске лихолїтє.

Щоби́ на́шу зе́млю захисти́ти від тих хи́жих ворогів, здви́гнули рі́жні могу́чі вельмо́жі бога́то кріпки́х за́мків. Зва́лища тих за́мків мо́жна ще й ни́нї ба́чити в неодни́м місто́чку або́ й селї. Таки́й за́мок ма́ло і мі́сто Жо́вква.

300 лїт то́му наза́д не було́ ще Жо́вкви. На єї мі́сци лежа́ло село́ Ви́нники, на́зване так від виногра́ду, що до́бре удава́в ся на тамо́шнім гру́нтї. Ви́нники притика́ли одни́м бо́ком до вели́кого, те́много лїса, а дру́гим до о́зера, де гнїзди́лось бога́то бо́брів. Село́ то належа́ло до Станїсла́ва Жо́вківского, воєво́ди бе́лзкого, що походи́в із села́ Жо́вкви, ко́ло Хо́лму, на пі́вніч від Со́каля. Воєво́да умира́ючи відда́в село́ Ви́нники сво́му си́нови, що тако́ж звав ся Станїсла́в. Коли́ раз пе́ред три́ста лїта́ми, на-

пáли на Русь Татáри і дýже її зруйнувáли, обвíв Станїслáв Вúнники кріпкúм мýром, зáдля оборóни своїх підлáних. Для сéбе побудувáв він над згáданим óзером зáмок, а напрóтив нéго величáвий костéл. Пóбіч костéла заснувáв такóж рýску цéркву. Не забýв і про шкóлу, бо знав потрéбу і цíнý наýки. Він сам нерáз при вільнíй хвúлї розчúтував ся пúльно в істóрії давнúх часíв і свóго сúна щúро заохóчував до наýки.

Такúм чúном з селá Вúнник повстáло мíсто, котрé в пáмять Жóвківского нáзвано Жóвквою.

Колú нúнї приїдемо до Жóвкви, побáчимо богáто пáмяток по єї основáтелю. З грýбих мýрів, здвúгнених колúсь татáрскими брáнцями, остáлась лиш однá укрíплена брáма. В мíстї остáв ся ще зáхист, заснóваний Жóвківским для убóгих, а в нїм ще і нúнї нéмічні дїдú і бабкú мóлять ся щоденно за супокíй душí свóго добродíя. Але нáйкрасшою згáдкою по Жóвківскім є костéл. Вúдно, що основáтель не щадúв грошúй при єгó будóві, бо і у Львóві не так лéгко найтú крáсший дім Бóжий. В костéлї по прáвій сторонї під стїнóю стоя́ть два з мáрмуру вúковані рúцарі. Одéн з них, молóдший, з шáблею при бóцї, — дрýгий стáрший, з булáвою в прáвій а печáткою в лївій руцї. Се Станїслáв Жóвківский і син єгó Івáн. Булáва і печáтка суть знáменами ýрядів, які сповняв Станїслáв. Він був гéтьманом, се є нáйвисшим начáльником вíйска, і кáнцлєром, áбó пéршим дорáдником і помічникóм короля́. Сї достóїньства надáв емý корóль за єгó велúкі заслýги. І дíйсно, Станїслáв Жóвківский показáв, що гóден був такúх пóчестий. Віднїс він богáто слáвних побíд над ворогáми, та і житé своé положúв в оборóнї вітчúний. Він погúб в борбí з Тýрками і Татáрами під Цецóрою рóку 1620. В тій самíй бúтві і син єгó Івáн віднїс тяжкí рáни, що в три рóки опíсля, в молодíм ще віцї, загнáли єгó в могúлу.

Позаяк Станїслáв Жóвківский бíльшу часть свóго житя́ пробувáв в табóрах воéнних, протé мíстом Жóвквою і велúкими маéтностями єгó прáвила єгó жíнка,

Регіна. Сла́вна се була́ ґазди́ня: закладала́ се́ла, стя́гала до них люди́й, опіку́вала ся ни́ми і уміла на́віть заохо́чувати їх до оборо́ни про́тив напада́ючих орди́нців.

57. Куди́ нам іти́?

Куди́ іде́ш ти, дру́же мій?
Куди́ на́м всїм іти́?
Хто мо́же нам сказа́ти се —
Хто мо́же провести́?

Одні́ в доро́гу до́бру йду́ть,
А дру́гі — манівце́м!
Але куди́ би нам пі́ти?
Куди́ то ми іде́м?

Не ле́гка відповідь на се,
Та от — висо́ко там
На не́бі зі́ронька блищи́ть —
Она́ щось ка́же нам.

Она́ мов чи́стий диямант
На не́бі все сия́є:
До пра́вди, чесноти́, краси́
Она́ нас мов взива́є.

58. Чим і як тра́вимо?

Щоби́ жи́ти, му́симо їсти і пи́ти. Корм слу́жить о́тже до уде́ржаня житя́. Плинні стра́ви проликаємо відра́зу; тверді му́симо пе́рше в ро́тї зуба́ми пережвя́кати, або́ роздробити і перемі́шати зі сли́ною. До́бре пережвя́кані стра́ви жолу́док ле́кше тра́вить: зле о́тже ро́бить той, що бо́рзо проликає стра́ви вели́кими ку́снями.

Та щоби́ до́бре жвя́кати, тре́ба уде́ржувати зу́би в до́брім станї. Здорові́ зу́би суть ду́же ва́жні для здоро́вля ці́лого тїла; порохня́ві зу́би буває́ють причи́ною докучли́вих бо́лїв. Скли́ця і я́сна суть головно́ю охоро́ною зубів. Якже зу́би тре́ба охороня́ти?

Пережвя́кані стра́ви дістаю́ть ся го́рлом до жолу́дка, де міша́ють ся зі со́ком жолудо́чним і заміня́ють в мязь жолудо́чну. В кишка́х прибува́ють до тої мя́зи і́нші со́ки, з котри́ми змі́шана, заміня́є ся в мо́лоч. Мо́лоч дістає́ ся до кро́ви і засиля́є її части́цями, потрі́бними до віджи́ви ті́ла. Помічно́ю при тра́вленю є також жовч, що виді́лює ся з печі́нки і влива́є до кишо́к. Що би ста́ло ся, наколи́б жолу́док переста́в тра́вити? Слі́дував би убу́ток сил, утра́та житя́. Справедли́во о́тже нази́ва́ють жолу́док госпо́дарем ті́ла: коли́ госпо́дар недомага́є, упада́є ці́ле господа́рство.

Щоби́ жолу́док до́бре тра́вив, не тре́ба его́ обпиха́ти а́ні вели́кою ски́лькостию страв, а́ні тако́ж таки́м ко́рмом, котри́й тя́жко стра́вити. Обжи́рство і пя́ньство вже не одно́го позба́вили здоро́вля і житя́. Хто хо́че, щоби́ ему́ жолу́док не ви́повів слу́жби, най їсть лише́ тоді́, коли́ чу́є го́лод, а вистері́га́є ся немі́рности. Не тим жие́мо, що їмо́, лиш тим, що стра́вимо.

59. Льокомоти́ва.

Як же то вигі́дно, а на́віть прие́мно відбува́ти по́дорож желі́зницею. Купу́ю бі́лет на ста́ції, вхо́джу до закри́того ваго́ну і сиджу́ в нім, як в комна́ті. По́їзд жене́ ско́ро по желі́зних ши́нах; поля́, го́ри, лі́си, се́ла і міста́ лиш ми́гають попе́ред о́чи. Чи на дворі́ дощ, сні́г чи моро́з тріску́чий, я того́ все́го не чу́ю. Розмавля́ю з това́ришами по́дорожи, чита́ю кни́жку, або́ виглида́ю че́рез вікно́. — А щож то тя́гне ті́льки вагóнів? Ото́ парова́ ма́шина, зва́на льокомоти́вою.

Льокомоти́ва збудо́вана є з желі́за, мі́ди і мо́сяжу. Спочива́є на шести́ желі́зних коле́сах. Головно́ю ча́стию льокомоти́ви є величе́зний коте́л, зі всі́х бокі́в за́мкнений, а поді́бний до до́гого валка́. Під кітло́м нахо́дить ся о́гнище, на котрім гори́ть си́льний ого́нь. Коте́л той наповня́ють водо́ю, а та переміню́є ся в на́слі́док си́льного огрі́тя в па́ру. По бока́х кітла́ нахо́дять ся вальцева́ті пушки́, а в них желі́зні толочні́, що мо́жуть в тих пушка́х поруша́ти ся. Па́ра з кітла́ дістає́ ся до тих пушо́к то з одно́го то з дру́гого кінця́, і посува́є ті толочні́ то напере́д, то наза́д.

Ті толочні суть знов сполу́чені желізними шта́бами з обома́ сере́дними коле́сами і поруша́ють їх своїм ру́хом. В часї їздиї вигляда́є то так, нена́че би дві желізні ру́ки крути́ли коле́сами, як ко́рбою точи́ло.

Окрі́м льокомоти́ви суть ще інші парові ма́шини, що стоя́ть на місци. Слу́жать они́ до пору́шаня млиньских колїс і пил в тартака́х. Ти́сячі фа́брик послу́гують ся во́дною па́рою. До моло́ченя збі́жа ужива́ють також парови́х ма́шин, а в інших края́х суть на́віть парові плуги́.

60. Во́дна о́бласть Дніпра́.

I.

Мі́сто Жо́вква лежи́ть в о́бласти во́дній ріки́ Бу́га, бо всї во́ди, що виплива́ють в око́лиці то́го мі́ста, сплива́ють до Бу́га, а з ним до Ви́сли і туди́ да́льше до Балти́йского мо́ря. Але недале́ко від жере́л Бу́га виплива́є інша ще рі́ка, що несе́ свої во́ди зо́всїм в іншу сто́рону. То ріка́ Стир, що повстає́ з кілько́х струй ме́жи Підгі́рцями а Бро́дами. Стир по коро́ткім бігу́ покида́є грани́ці на́шого краю і вхо́дить до Воли́ни; там влива́є ся до не́го невели́чка ріка́ Іква, що виплива́є недале́ко Підка́меня ко́ло Бро́дів. Стир в да́льшім бігу́ вхо́дить до При́пети, а розло́гий, лїси́стий край над При́петю назива́є ся Полїсє.

Полїсє — то краї́на боло́т та лї́сів. Посе́ред боло́т лежа́ть ви́висшені, су́хі, піскова́ті просто́ри, нена́че остро́ви, облиті водо́ю та ба́гнами. Одні з них покрива́є бу́йний лїс сосно́вий, на інших посели́лись лю́ди, що занима́ють ся рі́льництвом. Та між ти́ми се́лами нема́ виги́дних шляхів, тож і не ле́гко переправити ся з одно́го села́ на дру́ге, а вже на́йтяжше в часї весня́них ро́зтопів, бо тодї перепра́ва можли́ва хіба́ лиш чо́внами. Допе́рва зимо́ю, як болота́ до́бре заме́рзнуть, мо́жна свобідні́йше поруша́ти ся. Але як спа́дуть снїги́ пе́ред на́станем моро́зів та покри́ють болота́ гру́бою верство́ю, так що ті заме́рзнути не змо́жуть, тодї вже на яки́йсь час зо́всїм устає́ звязь між се́лами. На тих багни́стих просто́рах розстели́ли ся розло́гі сїножа́ти, а́ле кісьба́ сїна на них відбува́є

ся доперва в зимі по леду́, бо в лїтї до місць, покри́тих бу́йною траво́ю, крізь болота́ і ба́гна го́дї приступи́ти. В тих просто́рих лїса́х і ба́гнах жиє́ бога́то всїля́кої зьвіри́ни, а між іншими суть там і зьвіря́та, які в інших края́х лиш рідко поди́буємо, як н. пр. зу́бри, ло́сї, медве́дї, бо́бри, ви́дри, черепа́хи; відта́к бога́то риб і во́дного пта́ства та бе́злїч докучли́вих кома́х. Послїдними часа́ми зача́ли копа́ти кана́ли та осу́шувати болота́ Полїся; так о́тже поволї стає́ ся комунїка́ция що раз ле́кша і догіднїйша.

На північ від Полїся простирає ся розло́гий край лїсистий, зва́ний Ли́твою. Більшу часть то́го краю занима́ють непроходи́мі лїси́, що зову́ть ся литó**вскі пу́щі**.

При́петь уно́сить во́ди Полїся до **Днїпра́**, котри́й є після Во́лги і Дуна́ю на́йбільшою ріко́ю в Евро́пі.

Днїпро́ випливає з озер і ба́гниц Волко́ньского лїса. Довко́ла жере́л Днїпра́ розросли́ ся широ́ко густї лїси́, що лу́чать ся на за́ходї з пу́щами литовскими. Пісковáте, а місцями камяни́сте русло́ Днїпра́ тя́гне ся в полуднево-західнім на́прямі аж по Моги́лїв че́рез горбова́ті, урожа́йні зе́млї, по ча́сти упра́влені, по ча́сти покри́ті лїса́ми. В око́лиці міста Смо́ленська продира́ють ся во́ди Днїпра́ скрізь скали́сту височину́ і тво́рять незначні водопа́ди. Ми́мо тих перешко́д стає́ Днїпро́ вже від Дорогобу́жа спла́вним. Туди́ сплавля́ють що́гли (ма́шти), коло́ди, ла́ти, кро́кви, де́готь, смолу́, по́таж, взагалї пло́ди лїсові, яки́х достарча́ють бо́ри, що покрива́ють величе́зні північні просто́ри.

Пони́зше Моги́лева вплива́є Днїпро́ в багни́сту низину́, а на́йбільша заглу́бина на ці́лій днїпро́вій доли́нї є при у́стю При́пети. Доперва зна́чно да́льше піднима́є ся край і горка́ми Воли́ни спина́є ся на височину́ чорномо́рску, на котрі́й розстели́ли ся широ́ко здовж Днїпра́ лани́ і степи́ Украї́ни.

Украї́на нале́жала давнїйше до По́льщі. Є то високорівня, по котрі́й филюють непрозри́мі лани́ збі́жа, або́ сте́лять ся бу́йні степи́ т. є. о́бшари безлїсні, за-

ро́слі висо́кими трава́ми і буряна́ми. На тих степа́х випаса́ють ся ста́да дорі́дної худо́би і табуни́ воро́них, украї́нських ко́ний. В часі лі́тної посу́хи в тій краї́ні недоста́ток води́, а за́для бра́ку лі́сів пали́ть ту лю́ди соло́мою, поді́бно як у нас на Поділю. Че́рез ту височину́ проріза́є собі́ Дніпро́ доро́гу до Чо́рного мо́ря.

Пони́зше у́стя Де́сни розсі́в ся на скали́стім узгі́рю стари́й Ки́їв, коли́шня столи́ця Вели́ких князі́в ки́ївских. Зпо́між числе́нних церко́в визна́чує ся тут монасти́р з пече́рами, що занима́є ці́лу́ гору́. Монасти́р сей — то Пече́рска Ла́вра: в підзе́мних пече́рах перебува́ли пе́рвісно пустиножи́телї, а ни́нї спочива́ють там мо́щі сьвяти́х. Ки́їв числи́ть над шістьсо́т ти́сяч жи́телїв і є мі́стом торгове́льним, сла́вним ярмарка́ми.

Вже від Ки́єва плину́ть во́ди Днїпра́ до 8 *km* широ́ким русло́м Та не всю́ди залива́є вода́ русло́ від бе́рега до бе́рега; на́йчастїйше ївстаю́ть по́бі́ч головно́го русла́ поме́нші відно́ги, т. зв. рукави́, порозді́лювані від се́бе сму́гами пісків. Суть то днїпро́ві луги́. В да́льшім бігу́ врі́зує ся русло́ Днїпра́ глибо́ко в ґранїто́вий пі́дклад, тут появля́ють ся в руслї попере́чні ґранїто́ві ла́ви, що загоро́джують бі́льшу або́ ме́ншу часть русла́, так зва́ні „забо́ри“. Тому́ кінчи́ть ся тут плавба́ бі́льших кораблі́в, а то́вари, що ма́ють їхати да́лї в низ, тут вилядо́вують ся з кораблі́в і перево́зять або́ на воза́х сухопу́тною доро́гою, або́ на ме́ньших судна́х таки́ Днїпро́м да́льше.

Пони́зше Катериносла́ва почина́ють ся сла́вні днїпро́ві поро́ги. То суть ґранїто́ві ске́лї, що тя́гнуть ся півпе́рек рікы́ кількома́ у́ступами, на́че схо́ди. Таки́х у́ступів або́ лав буває в одні́м поро́зї 2—12 і по них спада́є вода́ з оглуша́ючим шу́мом, та перебіга́ючи би́стро, розбива́є ся о ске́лї Вода́ не покрива́є всїх тих скель нїко́ли, де́які з них сторча́ть і при на́йвисшім станї води́ по́над єї пове́рхню. Ті́лько по́між ске́лями нахо́дять ся прога́лини, ви́жолоблені водо́ю; оттими то прога́линами, так зва́ним стари́м або́ коза́цким хо́дом, пробіга́ють пі́дчас висо́кого стану́ води́ поме́нші су́дна та сила́ви че́рез поро́ги. Але плавба́ така́ ду́же небезпе́чна і тілько місцеві керма́ничі

(лоцма́ни), що зросли́ над поро́гами, мо́жуть ва́жити ся, проводи́ти су́дна в низ. Все таки́ ча́сто луча́є ся, що су́дна розбива́ють ся, а лю́ди і то́вари пропада́ють.

Мину́вши поро́ги, вступа́є Дніпро́ в країну, зва́ну „Ни́зом“, і розлива́є ся кількома́ рукава́ми, а посе́ред них розки́нули ся остро́ви, вкри́ті очере́тами, ло́зами і я́ворами. Ті остро́ви пони́зше поро́гів на́звано Запоро́жем. Они́ твори́ли приро́дні кри́пости та дава́ли вигі́дний про́житок лю́дям, що тут посели́ли ся, а то незвича́йним доста́тком риб, ди́кого зьвіра́ і пасо́виск. Жи́телї тих остро́вів всла́вили ся були́ відва́гою та хоро́бростию в би́твах з Ту́рками і Тата́рами і зва́ли ся Козаки́, або́ Запоро́жцї. Були́ то самі́ мужчини́, що вели́ жите́ свобі́дне, самі́ собо́ю порядку́ючи. Спершу́ втабори́ли ся Козаки́ на остро́ві Томакі́вці, обезпе́чились частоко́лами і ва́лами, і сидї́ли там на́че у за́сїцї З то́го пішла́ на́зва „Запоро́ска Сїч“, бо була́ за поро́гами. На лі́вім бе́резї Днїпра́ був вели́кий лїс зва́ний „Вели́кий Луг“. Опі́сля перене́сли ся Козаки́-Запоро́жцї ще ни́зше, а́ле головни́й їх табо́р, зва́ний „кошем“ був на остро́ві, що і по ни́нї зове́ ся Сїч.

Пони́зше поро́гів перепли́ва́є Днїпро́ країну степову́, неурожа́йну. Єго́ кори́то ді́лить ся за́єдно на бага́то відні́г, аж наоста́нку впада́є до широ́кого, а мілко́го лиману́. Лима́н — то нена́че широ́ке о́зеро, до котро́го днїпро́ва вода́ вли́ва́є ся шістьма́ у́стями, так зва́ними гирла́ми. Лима́н відді́лений від мо́ря двома́ пісковими „коса́ми“ — нена́че величе́зними гребля́ми, котрі́ намули́ла вода́. Між ни́ми веде́ до мо́ря вузки́й про́лив, над котри́м здвига́є ся укрі́плене місто Очаків.

До лиману́ днїпро́вого вли́ва́є ся тако́ж дру́га вели́ка рі́ка́ Бог, котро́ї же́рела лежа́ть недале́ко жере́л Збруча́. Бог пливе́ скали́стим, грані́то́вим русло́м на полудне́вий схід, а́ле до плавби́ нездатний. Край ме́жи Бо́гом а Днїстро́м зове́ ся Поді́лєм, а да́льше до Чо́рного мо́ря Побере́жем.

61. Чим живимо́ ся?

Не вся́кий корм є одна́ко пожи́вний. Де́які стра́ви достарча́ють чоловікови бога́то віджи́вних со́ків і спо-

жи́ті хоч би в малій скі́лькости, вистаю́ть впо́вні до уде́ржаня тїла в здоро́влю і си́лї.

Молоко́ є ко́рмом пожи́вним і то впо́вні, містить бо в со́бі всї складо́вини, котри́х кров потребу́е.

Яйця, мя́со, сир, да́льше фасо́ля, бі́б, горо́х, сочевиця а тако́ж разови́й хлїб, ка́ша з ячме́ню, кукуру́дзи, про́са, гре́чки, іменно, коли́ їсть ся з молоко́м, суть ду́же пожи́вними стра́вами, бо за.ѓлюють кров вели́кою скі́лькостию віджи́вних со́ків. Ме́нше пожи́вними суть городо́вини, як капу́ста, мо́рква, рі́па і т. і., тако́ж і о́вочі. Они́ слу́жать ра́дше я́ко дода́ток до і́нших страв і уле́кшують їх тра́вленє.

Товщ, цу́кор і му́чниця або́ крохма́ль достарча́ють тїлу тепла́. Бу́льба і хлїб з питльо́ваної мукй містя́ть в со́бі ма́йже саму́ му́чницю тож підде́ржують тако́ж в тїлї тепло́, а́ле самі не мо́жуть тїла віджи́вити. Длято́го селяни́н най не нарека́є, що їсть хлїб разови́й, а не бі́ле́нькі булочкй; той хлїб бі́льше єго́ посиля́є, нїж бі́ле печи́во. Тако́ж і пля́цки з вівся́ної мукй суть поживнїйші від було́к з мукй питльо́ваної, бо при питльо́ваню відпада́ють з ґри́сом на́йпоживнїйші ча́сти зе́рна.

При доби́раню страв тре́ба уважа́ти не лише́ на склад, а́ле і на стра́вність. Так н. пр. в мя́сї суть ті самі́ складо́вини як у фасо́лї, а все такй мя́со ле́кше стра́вне і лїпше віджи́вляє тїло Фасо́ля, горо́х, бі́б, перете́рті че́рез решето́, суть стравнїйші, як наколи́ їх їмо́ в лупина́х Яйця на мя́гко мо́жна ле́кше стра́вити нїж я́йця, ува́рені на тве́рдо Сир зо́всїм худи́й і зсо́хлий є спра́вдї ду́же пожи́вний, а́ле тако́ж ду́же тяжкий до стра́вленя. Щоби́ єго́ зробити стравнїйшим, розтира́ють єго́ і міша́ють з тїстом в клю́сках і пирога́х. Гриби́ суть пожи́вні, а́ле ду́же тяжкі до стра́вленя; длято́го їмо́ їх з хлїбом або́ я́ко дода́ток до ка́ші і і́нших страв. Лупини́ бо́бу, горо́ху, о́труби збіж, боло́ни і хрящкй при мя́сї суть нестра́вні.

Здоро́вий жолу́док тра́вить і ме́нше стра́вний корм, слабо́му же тре́ба ко́рму ле́кше стра́вного.

62. Напо́ї.

Як без ко́рму так і без напо́ю чоловік обійти ся не мо́же. Необхі́дним і на́йздоровшим напо́єм є вода́-

Але вода́ повинна бу́ти зо́всїм чи́ста, бо занечи́щена і несьвіжа стає ся причи́ною грізни́х хоро́б. Вода́ зі ставів і саджаво́к, а тако́ж зі студе́нь заму́лених є ду́же нездоро́ва до питя́. Всїля́кі хоро́би, як н. пр. тиф і холе́ра перено́сять ся з водо́ю. Ми не повинні пи́ти води́, що стоя́ла до́вший час в комна́тї хо́рого. На́йлїпша вода́ є жере́льна. В студня́х є тако́ж здоро́ва і чи́ста вода́, наколи́ суть доси́ть глибо́кі і як не суть бли́зко ста́єн, вихо́дків, кана́лів, фа́брик, і бага́н. Студнї, що в їх око́лицях лю́тують заразли́ві хоро́би, мо́жуть причини́ти ся до розши́реня сла́бости. Інші напо́ї заспоко́ювють спра́гу лише́ длято́го, що містя́ть в со́бі во́ду.

На́йшкідливійшим напо́єм є горівка, в котрій нахо́дить ся алького́ль, на́йчастїйше занечи́щений всїля́кими при́мішками. Мід, пи́во і вино́ суть ме́ньше шкідли́ві від горівки. Напо́ї ті быва́ють тако́ж ча́сто фальшо́вані і тодї ду́же шко́дять здоро́влю.

Давнїйше вари́ли з ячме́ню або́ з вівса́ пи́во ле́гке і пожи́вне. Роби́ли тако́ж ду́же до́брий напій з я́блок, зва́ний я б л і ч н и к о́ м. Напій той кваскова́тий містить в со́бі ду́же ма́ло алького́лю, відсьвіжує і улекша́є тра́вленє. Крім то́го ро́блять всїля́кі ви́на з о́вочів, як в вепри́н, мали́н, ви́шничок (порічок), де́рену і т. і.

До розповсю́днених напо́їв нале́жить тако́ж ка́ва і чай або́ г е р б а́ т а. Лю́ди, що сидя́ть у вели́ких міста́х, де тя́жко о сьвіже і до́бре молоко́ і де оно́ є дороге́, му́сять посиля́ти ся ка́вою і ча́єм, котрі быва́ють де́шевші і в лїпшім ро́дї. Але хто тих напо́їв за бога́то ужива́є, попада́є ле́гко в роздра́жнене і хору́є на безсо́нність. Де́шевші ро́ди ча́ю быва́ють звича́йно фальшо́вані. Таки́й чай, в бі́льшій скі́лькости ужи́тий, а і́менно з а́раком, шко́дить ду́же здоро́влю.

Для дїти́й і осіб моло́дших на́йвідповіднїйшим напо́єм є м о л о к о́. Квасне́ молоко́ є тако́ж смачне́ і ду́же пожи́вне, а ле́гке до стра́вленя, на́віть для осіб хо́рих. Тата́ри і і́нші лю́ди, що жию́ть в степа́х, ро́блять тру́нок з кобилячого молока́, так зва́ний к у́ м и с. Верхови́нцї Кавка́зу ро́блять з молока́ к е́ ф і р. Оба́ напо́ї суть ду́же пожи́вні і стра́вні, лїка́рі припору́ча́ють їх ча́сто хо́рим.

63.

Петро Конашевич Сагайдачний.

Петро Конашевич був чином самбірского мілаштича Конона, або Конаша, звідси пішла і назва его, Конашевич. Замолоду учив ся він в школі в Острозі на Волини, що ї заснував князь Василь Острогский. Петро був на свій час ученим головіком, бо навіть написав одну книжку. Коли покінчив школу, пристав до запорожских Козаків, що жили у Січи за днїпровими порогами. Незабаром Петро так прославив ся між Запорожцями розумом та рицарством, що они вибрали его своїм кошевим атаманом. Так звали они свого найстаршого вожда, котрого що року всї свобідно вибирали.

Ніколи не були Запорожцї таким пострахом для Татар і Турків, як за часів Конашевича. Міста турецкі тримтїли на саму згадку про Конашевича, бо навіть сам турецкий султан в своїм Царгородї не був перед ним безпечний.

Козаки вибирались в похід звичайно весною. Спускали на Днїпро довгі а легкі човни, байдаками звані, і плили долї рікою аж у Чорне море. Не лякались они пускати ся байдаками і на се бурливе море. Нераз захопила їх страшна бура і неодин байдак затопила.

Петро́ Конаше́вич Сагайда́чний.

Та Козак смерти не лякав ся, бо нераз їй заглядав в очи. Полягти в бою, або згинути серед тяжких мук в турецкій неволі, се було найбільшою славою для Козака. По дорозї нападали Козаки на турецкі міста, палили їх і грабили, а християньских бранців визволяли з неволї.

За часів Сагайдачного зруйнували Козаки велике місто Кафу на Кримі, та богаті міста Синопу і Трапезунт, що лежать в Малій Азиї, над Чорним морем. Они запустились навіть під сам Царгород і попалили околичні села. Султан турецкий з переляком бачив з вікон своєї палати палаючі села і дуже лютував на своїх башів, що не могли собі дати ради з завзятими Запорожцями.

Петро Конашевич Сагайдачний нераз ставив в пригодї королеви Жигмонтови III. Коли лиш король, або его син Володислав потребували підмоги, зараз на їх зазив являв ся Сагайдачний з козацкими полками.

Найбільше прислужив ся Сагайдачний річипосполитій в війнї з Турками. Було то саме по битві під Цецорою, де враз з Жовківским полягло і Козаків немало. Заохочений побідою, явив ся султан турецкий з новим

великим військом над Дністром, щоб цілу Польщу завоювати. Та під Хотином заступив йому дорогу коронний гетьман Ходкевич, а сему наспів з підмогою Сагайдачний на чолі 40.000 Козаків. Поляки окопали ся в великім таборі, а такий самий табор завели недалеко Козаки. Шість неділь боронили ся християньскі війска против незчисленних орд татарских і полків турецких. Сам султан заохочував своїх аничарів, щоби добували окопів. Коли Турки вдирали ся до польского табору, впав на них Сагайдачний і завдав їм велике поражене. Так само помогло польске рицарство Козакам, коли Турки на них ударили. По завзятій борбі мусів султан з соромом уступати.

Але сю славну побіду оплатив Сагайдачний своїм здоровлем. Покритий ранами вернув він до Києва і в рік опісля помер, року 1622. Перед смертию записав значну суму гроший на братску школу в Києві і у Львові.

Про Сагайдачного склали Козаки, як се було у них звичаєм богато пісень. Пісні ті співали они ідучи або вертаючи з походу. Згадка про ле рицарство додавала їм охоти до нових подвигів.

64. По бо́ю.

Замо́вкла грему́ча гарма́та,
Що в по́лї рев'ла, стогна́ла,
Огне́м залива́ла дубро́ву
І ди́мом до не́ба сяга́ла.
Пога́с той ого́нь — і дубро́ва
Спокі́йно над я́ром дрима́є.
Очи́стилось не́бо від ди́му,
Над во́дами со́нце сия́є.
Дрима́ють могили по по́лю,
Між ни́ми руїни чорні́ють,
Валя́ють ся па́блї щерба́ті,
І ко́сти лица́рські бі́лі́ють.
І ніч запада́є, і мі́сяць
Вже ви́плив, і зо́рі сия́ють —
Сплива́ють їх сле́зи росо́ю,
А і́нколи ві́тер із га́ю —
Проне́сесь, засто́гне над по́лем,
Немо́в ще віщу́ючи ли́хо,
Тай зно́ву замо́вкне, і зно́ву
Стає́ як на кла́дбищи ти́хо.
Не чу́ти на по́лї гарма́ти,
День по дню пово́лї мина́є;
Де смерть ще неда́вно гости́ла,
Жите́ знов нове́ вирста́є.
І со́нце як до́си сходи́ло —
Так схо́дить і сьві́тить і гріє,
На ни́ву вихо́дить з плуга́ми
Госпо́дар — і о́ре, і сі́є.

65. Скло.

Нали́ймо на по́піл води́, а по якімсь часі вода́ ста́не слизко́ю і набере́ о́строго смаку́ Во́ду таку́ називаємо лу́гом. В лу́гу ду́же до́бре пе́ре ся бі́ле. Коли́ ми во́ду з лу́гу цїлко́м ви́варили, оста́не в на́чиню рід бі́лявої со́ли, котру́ називаємо по́ташем. Як бу́демо на ду́же сильні́м огню́ огрива́ти по́таш ра́зом з піско́м і з вапно́м, то та су́мішка сто́пить ся і утво́рить ма́су плинну́, прозо́ру, котра́ тве́рдне, як ости́гне. Так повстає́ скло Фа́брики де вито́плюють скло, нази́вають ся гу́тами Робітники, що працю́ють в гу́тах, нази́вають ся гу́тниками Гу́тники набира́ють скло, розто́плене в пе́чи на коне́ць до́вгих тонки́х руро́к або́ пи́щалий Ду́ючи в оде́н коне́ць

ру́рки, видува́ють скляну́ ба́ню, подíбно як дíти соломка́ми видува́ють банькú з мúла. Ба́ню таку́ мо́жна, як до́вго є горя́ча, розтина́ти, розпле́скати, валкува́ти, ге́йби тíсто. От і шúба. Ужива́ють до по́мочи всíля́ких форм, в котрí скло видува́є ся; вирабля́ють фля́шкú, склянкú і íнші на́чиня.

Ви́робів скляни́х не осту́джує ся на́гло, бо були́ би ду́же крихкí. До́бре є навíть ку́плені склянкú і íнші на́чиня ви́варити в водí, а по перева́реню оста́вити на ко́минí, аж до́ки не остúгнуть. Хто би скло ви́няв за́раз з окро́пу, а че́рез те остуди́в би єго́ на́гло, то ва́ренєм зашко́див би лиш, а не поміг.

Скло звича́йне є безба́рвне і прозо́ре. Мо́жна єго́ че́рез до́дане рíжних прúмішок закраси́ти і зроби́ти тíлько на пів прозо́рим, або́ й цíлко́м непрозо́рим. З тако́го скла випо́роблюють пацьо́рки і íнші прикра́си. Гру́бі та́флї склянí, відповíдно ви́студжені, суть так мíцні, що з них ро́блять по́мости, сте́лї і дахú. Бува́ють на́вíть цíлí будúнки зі скла і желíза. В на́шім краю́ суть тако́ж гу́ти склянí

66. О годівлí худо́би.

В сíльскім господа́рстві не мо́жна обíйти́ ся без худо́би. Году́ємо її для на́білу, для мя́са для навозу. Волíв ужива́ють я́ко сúли потягово́ї до робíт і до во́женя тягарíв.

Госпо́дар повúнен зна́ти ся до́бре на годівлí худо́би, щоби́ ма́ти з нéї як на́йбільший пожúток. Передовсíм повúнен памята́ти о тім, що чим бíльше узúскає від худо́би гно́ю, тим лíпших сподíва́ти ся мо́же урожа́їв. Хто ма́є одна́к ма́ло па́шi, той не повúнен держа́ти бога́то худо́би. Лíпше хова́ти одну́ коро́ву, а до́бре, як дві шту́ки худо́би, а лúхо. Бо одна́ ро́сла, а до́бре годо́вана шту́ка дасть бíльше на́білу, нíж дві малí забíджені коро́вицї.

Блúзко бíльших міст, де мо́жна до́бре прода́ти молоко́ і смета́нку, году́ють господа́рі бога́то худо́би

і ведýть господáрство молочнé. Длятóго управля́ють мéнше збíжа, а бíльше ростúн на пáшу (пашни́х), як н. пр. конюшúну, бýраки́, кíньскúй зýб, і т. і.

Нáйлíпша худóба є з влáсного прúховку. Із здорóвих і сподíбних телят, а притím дóбре жúвлених і плéканих, вирастáють дóбрі і крáсні корóви. При дóборі телят трéба однáк уважáти на те, чи не мáють якóї хúби. Нáйлíпшою до хóву є худóба сúльна і весéла, успосóбленя лáгідного і спокíйного.

Щоби́ корóви давáли богáто молокá, а притím дóбре виглядáли, трéба їх дóбре кормúти і чúсто удéржувати. Кóрма повúнна бýти здорóва і пожúвна, а трéба єї давáти стíлько, скíлько худобúна бажáє і знесé. Худóбу робýчу трéба живúти лíпше, щоби́ мáла сúлу до прáці. Здорóвий сьвíжий вóздух в стáйні, а заразóм хáрність, то суть необхíдні услíвя для здорóвля худóби. Корóви, що стоя́ть в душнíй і нехáрній стáйні, виглядáють нуждéнно і даю́ть мáло молокá.

Худóба принóсить госпóдареви мнóго кóристий, живúть єгó і помагáє ємý в прáці; длятóго заслýгує, щоби́ з нéю дóбре обходúти ся. Хто знущáє ся над худóбою, мóрить її гóлодом, абó держúть її в тíсноті і нехáрности, не гíдний íмени порядного госпóдаря.

67. Вовк та кінь.

У мóкрий рік на вúгонї блукáв
Кінь, та глядячú наóкіл сумувáв:
„Що за годú тепéр, зовсíм не мóжна жúти!
„Вже, відколú, як тепло́ стáло —
„Сíнцé минýло ся — а тут травú так мáло,
„Прúйдé ся з гóлоду хоч у кулáк трубúти".
Почýв се вовк старúй, — він лéдви шкандибáв.
Гóлод єгó з гаю́ сюдú пригнáв, —
Тай кáже до коня: „Мíй Бóже мúлий!
„Чи то не сóром вам, щоб ви оттáк квилúли?
„Отсéб я не стерпíв,
„Колúб у мéне ріст ваш був і тíлько сúли —
„Щоб я квасну́ траву́ погáну їв?
„Таж я не те, що ви, а як бувáло схóчу —
„Усé у мéне кýсень є мясця́.

„От кі́тка, що мала́! — їсть собі́ до схо́чу.
„Миши́й, піймає́ й горобця́.
„Щоб я отта́к та го́лодом мори́в ся!“
На те ему́ кінь відпові́в:
„Дурни́й же ти, дурни́й, а ка́жуть — в шко́лї вчив ся:
„Спита́й себе́, як ти прожи́в свій вік?
„Ти рвав, що лиш попа́в, тиня́в ся бер упи́ну,
„Та мав ти чи одну́ весе́лую годи́ну?
„Нена́видїв тебе́ — чи зьвір чи чолові́к!
„І кі́лько раз тебе́ ове́чки проклина́ли,
„І кі́лько раз тобі́ пси бо́ки обгриза́ли,
„І мчав ся ти без ду́ху в лїс,
„В одни́х розбо́ях жив ти й ріс!
„Спита́й же про коня́ — дити́на ко́жда зна́є
„Прийде́, погла́дить, хлїбом почасту́є;
„І у госпо́даря свою́ цїну́ кінь ма́є,
„Єго́ він лю́бить і пильну́є,
„Хоч бі́дний — то оста́нним нагоду́є,
„Єще́ й на ста́рости дасть хлїб ласка́вий,
„Твоє́їж ті́лько — що з розбо́їв сла́ви“.

68. Оле́на моло́чниця.

Ма́ма Оле́ни ма́ла ду́же моло́чні коро́ви, ходи́ла ко́ло них стара́нно і годува́ла їх до́бре. З на́білу ма́ла до́хід вначни́й і ста́лий, котри́м не лише́ бога́то дома́шних потре́б обганя́ла, а́ле тако́ж і рільно́му господа́рству підсобля́ла.

Оле́на хотїла ма́тери у всїм бу́ти помічно́ю. Познако́мила ся о́тже пово́лї з моло́чним господа́рством і вправила ся в тім так, що коли́ ма́ти вибира́ла ся до мі́ста, то могла́ у всїм на ню спусти́ти ся.

Раз вибира́ла ся ма́ти в да́льшу по́дорож і сказа́ла так до Оле́ни: — Я зна́ю, моя́ Оле́нко, що ти умі́єш вже ходи́ти ко́ло коро́в і на́білу, всеж таки́ му́шу тобі́ пригада́ти, як ма́єш собі́ ра́дити без ме́не. Памята́й за́всїди в свій час коро́ви пої́ти, корми́ти і доїти, а не — одно́го дня о тій, а дру́гого о и́ншій годи́нї. З паsóвиска най худо́ба верта́є, нїж наста́не спе́ка, а з полу́дня най не вихо́дить ско́рше на па́шу, аж як ми́не на́йгірша спе́ка.

— Зна́ю о тім, не́нечко, — сказа́ла Оле́на, — що спе́ка худо́бі шко́дить і зменша́є скі́лькість молока́. Впро́чім

у нас даé ся худóбі зелéної нáші в стáйні, та на пасóвиско не їде голóдна. Скажíть менí лише, чи в стáйні даváти тепéр худóбі самý конюшúну, чи мóже мíшанку з солóмою?

— Сáме тепéр, — відповíла мáти, — сíчé ся для худóби молодý конюшúну, що є водúста: óтже трéба до нéї додавáти трéту часть солóми. Допильнýй такóж, щобú в стáйні, молочáрні і кóло мололóчного нáчиня удéржувати зáвсїди хáрність, котрá є нáйважнíйшим приказанéм в господáрстві набілóвім.

— Вже я о тім не забýду, — запéвнювала Олéна. — Коróви мýсять бýти зáвсїди так вúмиті і вúчесані, щобú на них аж шерсть вилúскувала ся. Я би не моглá дивúти ся на забрýджені коróви. Скíпцї вúпарю що дня горячою водóю, а цідúла вúварю. Скажíть менí лишé, нéнечко, колú збирáти сметáну.

— У нас — кáже мáти — пídсїдáє ся молокó дóсить скóро, бо стоїть в плиткúх саґанáх. Отже вже по 12 годúнах збирáє ся пéршу і то нáйлíпшу сметáну. З такóї молодóї сметáни вироблює ся нáйдобірнíйше мáсло, за котрé дорóже платя́ть. Такóго мáсла достáрчуємо до мíста тим, що від нас берýть нáбіл. По другúх 12 годúнах збирáє ся знов сметáну, алé вже трóха гíршу, бо мíстить в собí бíльше сúрника. З нéї вироблюємо мáсло на звичáйний домáшний ужúток Наколú лишé раз збирáє ся сметáну, то нáйвчаснíйше по 18 годúнах. — Але чи бýдеш же умíла вúробити дóбре мáсло?

— Не бíйте ся, нéнечко; я вже собí дам рáду. Масни́цю наповню́ бíльше як до половúни сметáною, і бýду уважáти, щобú не булá теплíйшою від перестóялої водú. Як би з причúни спéки булá теплíйша, то встáвлю масни́цю в зúмну вóду. Відтáк вúроблю мáсло чúстою буковóю лóжкою у водí, щобú утрáтило молокó і ствéрдло, а відтáк насóлю, дáвши 2 до 4 декаґрáми сóли на одéн кґ мáсла.

69. Ублагорóднене дерéв óвочевих.

Івáсь бував чáсто в двірскім горóдї, де горóдником був старúй Якúм, єгó хрéстний отéць. Занята

в горо́дї сподо́бали ся ду́же на́шому Івасе́ви, він о́тже помага́в нераз Яки́мови в робо́тї. Одно́го разу́ з початко́м весни́ щепи́в стари́й Яки́м дички́ в шкі́лцї дерев'я́ць. Іва́сь приглядав ся тій робо́тї з вели́кою ці́ка́востю. „І та галу́зка ді́йсно прийме́ ся? — запита́в ся здиво́ваний Іва́сь, коли́ поба́чив, як стари́й горо́дник прикладав до ди́чки ски́сно зрі́заний зраз і обвя́зував єго́ ли́чком.

— Прийме́ ся, моя́ дити́но — сказа́в Яки́м, — а́ле тре́ба на те уважа́ти, щоби́ кора́ ди́чки зійшла́ ся то́чно з коро́ю зра́за, то є, се́ї благоро́дної галу́зки. Бо під коро́ю нахо́дить ся мя́ска т. є верства́, в котрі́й тепе́р кружа́ть со́ки де́рева. Ті со́ки достарчують жи́вности пупля́шка́м і ли́стю і буду́ють нову́ верству́ кори́ і деревна́. Коли́ о́тже пристане́ мя́ска до мя́ски, то благоро́дна галу́зка оде́ржує корм від ди́чки і мо́же розвива́ти ся. Длятого́ уважа́ю, як ба́чиш, на те, щоби́ ди́чка і зраз були́ одна́ково гру́бі в мі́сци, де стика́ють ся, і щоби́ ма́ли рі́вно скісні зрізки́.

„О! — заклика́в Іва́сь по хви́лї застано́вленя, — тепе́р вже зна́ю, длячого́ по защі́пленю і обвя́заню ома́зує ся ма́стию коне́ць зра́за і ті мі́сця, де зраз стика́є ся з ди́чкою. Ро́бить ся то пе́вно тому́, щоби́ мя́ска не висиха́ла“.

— Так, — сказа́в горо́дник — ви́джу, що ти се розумі́єш.

„Але не зна́ю ще, — дода́в Іва́сь, чому́ на ко́ждім зра́зї лиша́єте ті́лько по три о́чка“.

— Галу́зка, до́ки з ди́чкою не зросте́ ся, му́сить жи́ти вла́сними со́ками; ле́кше їй ви́живити два або́ три о́чка, нїж бі́льше.

„Розумі́ю вже, — сказа́в Іва́сь, — і здає́ ся менї, що я би́ вже й сам умі́в нащепи́ти деревце́“.

— Не довіря́й собі́ так ду́же, а́ле вправля́й пе́рше ру́ку на пру́тах лїсни́х дере́в, щоби́ не псува́ти дичо́к і зра́зів.

Той спо́сіб щі́пленя нази́ва́є ся лу́ченєм (лучбо́ю). Іншим разо́м показа́в горо́дник Івасе́ви дру́гі спо́соби щі́пленя, а передовсі́м очко́ванє.

70. Ле́гкі і віддиха́нє.

Ле́гкі містя́ть ся в так зва́ній гру́дній кліти. З горта́ни веде́ до них віддихо́ва ру́ра, зва́на ди́шницею.

Як віддиха́ємо, втяга́ємо до ле́гких во́здух. Стика́є ся він в ле́гких з кро́вю і оставля́є в нїй ґаз, зва́ний ки́снем, котри́й її відсьві́жує. Натомі́сць позбува́є ся кров де́яких непотрі́бних ча́стий, котрі в ви́ді ґа́зів при віддиха́ню з се́бе видаємо́. Нагрома́дженє ґа́зів, ви́ділених тим спо́собом, є шкідли́ве для здоро́вля. Та безперестанна вимі́на є необхі́дна для житя́. До́вше здержанє ві́ддиху, н. пр. зану́ренем в водї, за́тканем уст і но́са, спрова́джує смерть на́слїдком уду́шеня.

Ме́жи ле́гкими є умі́щене се́рце. Охоро́ною для тих нїжних ча́стий суть ко́сти, що ра́зом становля́ть грудну́ кліть (гру́дницю). — Покажіть на вла́снім тїлї хребови́й стовб, ре́бра і гру́дницю.

При віддиха́ню цїла́ гру́дна кліть розшира́є ся і стїсня́є перемінно. Щоби́ достато́чну скі́лькість во́здуха втягну́ти, му́сить гру́дна кліть свобі́дно розширя́ти ся. Тїсні шнурівки́, корсе́ти і кафтани́ спиня́ють віддиха́нє, суть отже для здоро́вля шкідли́ві.

Чим чистїйшим во́здухом віддиха́ємо, чим бі́льше втяга́ємо єго́ до ле́гких, тим ско́рше кров очища́є ся і засі́бня́є ся в ки́сень потрі́бний до житя́. Проти́вно, коли́ перебува́ємо в зіпсо́ванім во́здусї, або́ втяга́ємо до ле́гких ма́ло во́здуха в на́слїдок слабо́го віддиха́ня, не мо́же кров відсьві́жувати ся і очи́щувати, а в на́слїдок то́го чолові́к хору́є.

Чолові́к доро́слий віддиха́є 16 разів на мину́ту і втяга́є в тім часї до ле́гких 9 лїтрів во́здуха. — Обчисли́ть, кі́лько во́здуха потребу́є чолові́к на годи́ну, а кі́лько на до́бу. Чим бі́льше люди́й і зьвіря́т нахо́дить ся в малім просто́рі, тим бі́льше занечи́щує ся во́здух шкідли́вими ґа́зами. — Длячого́ о́тже тре́ба ча́сто провітрювати комна́ту?

На́йздоровший, бо на́йчистїйший во́здух є в го́рах і се́ред лїсів. — Длячого́ то бога́то люди́й виїжджа́є в лїтї на село́?

71. Хо́че ся жи́ти.

Тя́жко жи́ти в сьві́тї а хо́че ся жи́ти,
Хо́че ся диви́тись, як со́нечко ся́є,
Послу́хати хо́чесь, як мо́ре загра́є.
Як пта́шка щебе́че, байра́к гомони́ть —
І кров весели́йше у жи́лах бі́жи́ть,
Попла́кати хо́чесь і повесели́ти —
О, Бо́же мій ми́лий, як ве́село жи́ти!

72. Ви́живок рости́н.

Рости́ни, так як лю́ди і зьвіря́та, потребу́ють ко́рму, щоби́ могли́ жи́ти і рости́. Коли́ яки́й рости́нцї обірве́мо всї листки́, то за́раз марнї́є. Часо́м ви́пустить ще дру́гі листки́, а́ле на́йчастї́йше ги́не. Так са́мо позбавля́ємо рости́ни житя́, як зни́щимо ї́ корінцї. Очеви́дно, що рости́ни че́рпають корм ли́стем і корінця́ми. Ли́сте рости́н окружа́є лише́ сами́й во́здух, а у во́здусї нахо́дять ся лише́ тїла ле́тні а́бо ґа́зи, ті о́тже становля́ть безпере́чно одну́ часть пожи́ви рости́н. В землї, котра́ є зо́всїм суха́, рости́ни ги́нуть; корінця́ми мо́жуть о́тже че́рпати корм лише́ в вогко́ї землї. Але ги́нуть тако́ж в чи́стій водї; в во́хкости, котру́ рости́ни корінця́ми втяга́ють, му́сять о́тже бу́ти розпу́щені яки́сь пожи́вні ча́сти для рости́н. На чи́стій гли́нї або́ піску́ не удає́ ся ніяка рости́на.

Коли́ би рости́ни ги́нули і гни́ли на тім мі́сци, на котрім ви́росли, то звертали би тим сами́м землї ті складові ча́сти, котрі з не́ї до сво́го розво́ю зужи́ли. Але так не є. Рости́ни з пі́ль і лук забира́ємо на пожи́ву для се́бе і для худо́би, а лише́ мала́ часть при ко́реню остає́ в землї і бутві́є. В на́слїдок то́го вичерпують ся необхі́дні для житя́ рости́н ча́сти складові землї, ріля́ стає́ я́ловою, і видає́ що ра́з гі́рші пло́ди. — Яка́ж є за́дача рільника́?

Відповідь на то пи́тане ле́гка; рільни́к ма́є звернути землї за́брані пожи́вні ча́сти і стара́ти ся о при́добане тих ча́стий в рілї і на лука́х. Дїє ся то нале-

жи́тою упра́вою рілї і навóженєм єї. На́слїдком відповíдної упра́ви ріля́ крушíє, вóздух і ті ґа́зи, що суть у вóздусї, ма́ють прúступ до на́йдрíбнїйших частúць землї і уле́кшують утвóренє в рілї тих розпу́скних твóрів пожúвних. Крім тóго ріля́ упра́влена прийма́є бíльше тепла́ і вóхкости і дóвше їх заде́ржує, а тепло́ і вóхкість суть такóж для рóзвитку ростúн необхíдні. Че́рез знавóженє засиля́є рільни́к зе́млю прóсто пожúвою для ростúн. На́йлїпшим на́возом є гній ста́нний. Чим лїпше жúвимо худóбу, тим лїпший гній. Дóбрий госпóдар не поперста́є на обірнику́, а́ле стара́є ся з всїля́ких вíдпадків приспорúти собí на́возу. Наколи́ потре́ба, купу́є на́вiть штучни́й на́вiз, як: ме́лені кóсти, каїнíть, ґíпс, ґуа́но, ваннó і т. і. Передти́м однáкож повúнен старáнно збира́ти гноївку, котра́ містúть в сóбі богáто ростúнного кóрму. Хто випуска́є гноївку в рів, той викида́є гро́ші в болóто.

Не всї ростúни потребу́ють однáкого кóрму. Одні ростúни запуска́ють корінцї глу́бше і че́рпають пожúву з верств нúзших; íнших корінцї розсте́люють ся такúй при пове́рхнї землї. Де́які че́рпають бíльше кóрму з вóздуха, íнші че́рпають єго́ бíльше з землї. Рільни́к му́сить се тя́мити. Не сíє рік по рóцї на тій самíй рілї ростúн тóго самóго рóду, що вимага́ють тóї самóї пожúви. Та змíна засíваних на рілї плóдів зве́ ся че́ргованєм.

Перекóнуємо ся з тóго, що рільникóви докóнче потрíбна нау́ка і дóсьвід. Він му́сить зна́ти житé ростúн, склад своє́ї землї і на́возу. Дóбрий госпóдар повúнен чита́ти господа́рскі книжкú і застановля́ти ся над всїм.

73. В а г а́.

Васúль Загíрний був замóжним госпóдарем. Він числúв ся з прúходами і рóзходами та запúсував тóчно кóждий прúхід і вида́ток як в гро́шах, так і в плóдах рільни́х. На óко нїчó у не́го не бра́ло ся а́нї на потре́бу дома́шну, а́нї на прóдаж. Все мíрено і ва́жено. Бу́ла у не́го дóма звича́йна і десятóчна вага́, а такóж ме́тер, лíтер і гектолíтер.

— Та́ту, чому́ то збі́же ва́жите, а не мі́рите, — спита́в ся раз мали́й єго́ сино́к, Гнатко́.

— Тому́ — відповів Васи́ль, — бо мі́ра не означа́є доси́ть докла́дно скі́лькости збі́жа. Мо́жна до не́ї ту саму́ скі́лькість зе́рна так наси́пати, що раз бу́де здава́ло ся ме́ньше, а раз бі́льше. Всипле́ш пово́лї, здає ся, що мі́ра по́вна; стрясе́ не́ю однак, а́бо утолочи́ збі́же, а за́раз в мі́рі убу́де. На і́нших річах, і́менно на муці́, убу́ток той дасть ся ще лі́пше ви́дїти.

— На́вітъ те́чи — каза́в да́льше оте́ць — н. пр. на́фту, спірі́тус, тілько вагою́ докла́дно, як то ка́жуть, справедли́во відмі́рити мо́жна. Лю́ди досліди́ли густоту́ всіля́ких річий і переконали ся, що чим що густі́йше, тим є тако́ж і тя́жше. Так прі́мі́ром: лі́тер води́ ва́жить 1 *kg*, лі́тер на́фти 70 *dkg*; кубі́чний *dm* ялово́го де́рева ва́жить 50 *dkg*, така́ сама́ кі́стка де́рева буко́вого 60 *dkg*, а дубо́вого 70 *dkg*. Що є о́тже густі́йше, вода́ чи на́фта, де́рево дубо́ве чи буко́ве? Желі́зо є бли́зко 8 разів тяжше від води́, а зо́лото 19 разів. Число́, що ука́зує, кі́лько разів ті́ло яке́сь є тя́жше від тако́ї само́ї скі́лькости води́, зове́ ся *тягаро́м пи́томим* то́го ті́ла.

Зна́ючи тяга́р пи́томий яко́го ті́ла, мо́жна з єго обе́му обчисли́ти єго́ вагу́: н. пр. дубо́вий трам, що занима́є 2 m^3 обе́му, бу́де ва́жити 1.400 *kg*.

Пло́ди рільні ма́ють тако́ж всіля́кий тяга́р пи́томий. І так: 1 *hl* пшени́ці ва́жить ма́йже 80 *kg*, 1 *hl* жи́та 72 *kg*, 1 *hl* ячме́ню 60 *kg*, 1 *hl* вівса́ 46 *kg*. На́вітъ той сам рід збі́жа мо́же ма́ти рі́жний тяга́р пи́томий. Пшени́ця з до́брого ґру́нту є тя́жша, ніж пшени́ця з рілї плохо́ї. Зро́сле збі́же є дале́ко ле́кше від незро́слого. Чим тя́жше зе́рно, тим видатні́йше на муку́, а заразо́м лі́пше до сі́вби.

До ва́женя тіл ужива́ємо або́ звича́йних ваг, або́ помосто́вих (десято́чних). Помосто́ві ваги́ суть до ва́женя бі́льших тіл ду́же вигі́дні. На них бо мо́жемо зва́жити ті́ло якогобу́дь обе́му, та ще й де́сять раз ме́ншими тягарця́ми. До ва́женя випасо́вої худо́би і ве́прів ужива́ємо вели́кої ваги́ помосто́вої. На ній

мо́жемо ва́жити тяга́р тїл хоч би на́йбільших ро́змірів 100 раз ме́ншими тягарця́ми.

74. Міро́шник.

На рі́чечцї які́йсь мале́нькій
Стоя́в млино́к, а в нїм міро́шник жив.
Хоч не вели́кий млин, та був собі справне́нький:
І день у день крути́в ся, стукотїв,
І хлїба вистарча́в госпо́дарю чима́ло —
Коли́ нї забреде́ш к міро́шнику бува́ло,
У не́го є і хлїб, і сіль, і са́ло.
Аж ви́пало яко́сь разу́ одно́го,
Пусти́в ся наш міро́шник у доро́гу;
Хоч не бога́то проходи́в,
Та все поба́чив де́що сьві́та —
А бу́ло то саме́ весно́ю:
Брені́ли рі́ки сьві́жою водо́ю,
Шуміла хви́ля мов несамови́та,
Піно́ю бе́ріг ся укри́в.
Поба́чив і млини́ — та що тут і каза́ти
Не то з его́ млино́чком їх рівнати́ —
Тай ме́лють — як би їх наймив
Верну́всь міро́шник наш до до́му:
Прямі́сенько до це́ркви йде,
І Бо́гу мо́лить ся сьвято́му,
І гро́ші на престіл кладе́,
Все мо́лить ся, не спить, не їсть, не пе:
Щоб Го́сподь рі́чечку его́ зробив тако́ю,
Як ті, що ба́чив він, рікою;
От аж тоді він заживе́!
Его́ моли́тву Бог почу́в:
По не́бу вітеро́к дмухну́в,
Як во́рон не́бо почорні́ло,
Шварну́ла бли́скавка, грім гря́нув і загу́в,
А з хмар — мов із лото́ків зашуміло.
Мале́нька рі́чечка, що так тихе́нько йшла,
Заклекоті́ла, заревла́ —
І ско́ро гре́блю мов змела́.
Тут тріснув паль, там ви́скочив гвіздо́к,
Дивись уже́ і за́ставки розби́ло,
Вже і коле́са поломи́ло —
І понесло враз уве́сь мли́нок.
Схопи́всь міро́шник — та все пропа́ло:
Уже́ его́ млинка́ не ста́ло.

Плохи́м гадка́м не ду́же, бра́те, вір:
Нїм ска́жеш — зваж, нїм стрі́лиш — змір.

75.

Пригода Єна Собєского на ловах.

Єн Собєский любував ся дуже в ловах. Раз, заки ще став королем, приїхав він до Поморян, нинїшного місточка, що лежить над Золотою Липою коло Золочева. В єго честь уладили там великі лови. Собєский враз з дружиною запустив ся в розлогі лїси поморяньскі. Ідучи заслїдом пострілєного дика, загнав ся він у велику гущавину і зовсїм відбив ся від своєї дружини. Тимчасом почало смеркати, зачав снїг порошити, треба було вертати домів. Собєский чув далекий гомін труб і ловецких рогів своєї дружини, та не міг до неї добитись. Що хвиля западав в глубокий снїг, змучив ся і перемерз. Нараз заблисло в гущавинї сьвітло, а коли Собєский здивований пристанув, вихопив ся з під єго ніг великий сернюк і побіг прямо до сего сьвітла. Собєский пішов за ним і побачив, як сернюк прибіг до низенької хатини і рогом вдарив до дверий. Двері відчинились; на порозі явив ся старець в чернечій рясї, а сернюк припав єму до ніг. Собєский підійшов до старця і промовив:

„Слава Ісусу Христу!"

„Слава Богу, слава Ісусу Христу, ся

ва і вам во віки!" відповів старець.

„Не ображай Бога, старче, - сказав Собеский, - бо лиш Его слава триває во віки. Скажи менї, куди я заблукав ся і що ти тут робиш?"

„Не лякайтесь, пане, - відповів старець, - я бідний богомолець, щасливий, що можу вас приймити в моїй убогій хатинї, бо бачу корону на вашій голові."

З тими словами впровадив старець Собеского до хати, погостив простою стравою, та уклавши его на постели, мягким мохом вистеленій, так став ему про себе розповідати:

„Давно вже, дуже давно тому, як я козакував на Українї. Бував я і в Туреччинї і в Криму, нераз бачив пролив крови, тай сам помагав єї проливати. Аж на останку навкучилось менї таке житє. От я і постриг ся в черцї і мене назвали отцем Федеоном. Тут посеред лісів, на руїнах села Красностуцї, побудував я собі отсю хатину, тай відмолюю свої і людскі гріхи. Раз приснив ся менї дивний сон. В снї побачив я тебе, мій пане, в коронї на голові, з мечем в руцї. Перед тобою падали бісурманьскі голови, а за тобо

ю виростали з землї сьвяті хрести. Нинї, коли я на тебе глянув, зараз прийшов менї на гадку сей сон, і якийсь віщий голос шепче менї безнастанно, що я поти не вмру, поки тебе королем не побачу."

Таке розповідав старець Собєскому. Сей, змучений ловами, заснув твердим сном. Коли пробудив ся, був вже ясний день, а довкола него стояла єго дружина. Собєский зворушений віщованем старця заснував на місци єго хатини монастир оо. Василіян, а Бедсона назначив там ігуменом. Ворожба отця Бедсона за кілька лїт дїйсно сповнила ся і Собєский став польским королем. Василіяньский монастир в Краснопущі істнує по нинїшний день.

По жаднім з польских королїв не остало тілько памяток в Галичинї, що по Янї III. Собєскім. Бо він найрадше перебував на Червоній Руси і дуже богато звів тут битв з Турками і Татарами. В Олеську є замок, де він родив ся; в підгорецкім замку задержалось по нинїшний день єго ліжко і богаті турецкі шатра, добуті під Віднем. В жовківскім замку пе-

ревів він свої молоді літа, а на горі Гарай заложив чудовий город. В Золочеві і Олесницях суть також здвигнені ним замки. Дуже часто бував він в Яворові і у Львові і по нинїшний день стоїть его каменниця в ринку. Під Підгайцями, Калушом, Львовом, Журавном і иньшими містами нашого краю зводив він борби з Бісурманами, котрі тоді були завзяли ся на нашу землю і на наш нарід. Великою побідою, котру віднїс він над Турками під Хотином (в нинїшній Бесарабії, за Днїстром) уратував він руські краї і Польщу від неволї Турецкої, що грозила по нещасній війні за короля Михайла Вишневецкого. В роцї 1683. побідив Собеский разом з цїсарским вождом, князем Льотаринським, Турків під Віднем так, що від того часу сила їх цїлком вже почала упадати.

76. Пашні ростúни.

Хто давнїйше хотів удéржати чотúри корóви і пáру кóний, мýсїв мáти велúке пасóвище на лїтнý пáшу і кількаморґовý сїножáть. Нинї господáрі не мáють так велúких пасóвищ, áнї сїножáтий, а тримáють на тім самім господáрстві тількож, а нáвіть і більше худóби, як давнїйше. Звідкиж то похóдить? От звідси, що тепéр управляють пашнí ростúни, котрúх давнїйше не знáно.

Найліпшу і найпоживнїйшу пашу видає лука. Але лука луцї не рівна. На декотрих пастівниках росте трава коротка і рідка, а то длятого, що суть дуже сухі і вияловлені. Суху луку можна поправити через наводнене, а ялову через навожене і поливане гноївкою. Суть також луки мочаристі, що видають сїно квасне, нездорове для худоби. Найшкіднїйшими на таких луках суть осоки, що мають корінє довге, стебло триграние, а дальше сосонки або хвощі, ситники і тростина. Луки мокрі можна поправити просушенєм, копаючи здовж і на півперек рови, котрими стїкає злишна вода.

На добрій луцї находить ся богато живних трав, як н. пр.: пажить або райґрас, пашна мушка, мітлиця, китник, русянка пахнівка, вівсоватка — і т. і. Суть там також інші живні ростини, як конюшина і луговий горошок, котрі побільшають збір пашї. Хто не має природної луки, робить собі штучну, засіваючи на орнім полї, звичайно в низшім положеню, сумішку трав висше згаданих з додатком конюшини. На полях, висше положених, але не дуже сухих, управляють конюшину саму, або з додатком трав, як н. пр. пашної мушки і пажити (райґрасу).

Конюшина видає дуже богато і доброї пашї, іменно на землї глинясто-пісковатій і добре управленій, що містить в собі досить вапна. Сїють її звичайно по ростинах окіпних і в ячменю, або іншім ярім збіжу, рідко в озиминї. В другім роцї дає збір найбогатший, в третім вже гине. Конюшини не можна сїяти часто на тім самім ґрунтї. Коли її сїємо частїйше, нїж що шість лїт, то не удає ся. Окрім червоної конюшини, є ще конюшина біла і шведска, з цьвітами тїлистої (блїдо-червоної) барви, дальше равлинник (люцерна) і дівойник (еспарзета); ті однак рідко у нас управляють.

Дуже шкідливою для конюшини є перстенець, ростина галапасна, що жиє її соками; она розширає ся дуже скоро по цїлім полї. Нищенє перстенцю є приказане уставою.

На зеле́ну па́шу для худо́би сію́ть тако́ж сумішку ячме́ню. або́ вівса́ з ви́кою, гре́чкою або́ горо́хом Для ко́ней сію́ть бо́бик.

З росли́н корі́нних на́йважні́йші суть пашні́ бура́ки, жо́вті і черво́ні. Они́ потребу́ють до́брого гру́нту і до́брої упра́ви. Саді́ть ся їх в ряди́, а по́ле стара́нно обко́пує ся або́ обо́рює. В поді́бний спо́сіб управля́ють тако́ж на корм для худо́би пашну́ мо́рк ву, карпе́лї або́ бру́кву і анґлі́йску рі́пу, зва́ну ту́рнїпсом. Рі́пу звича́йну сію́ть по жнива́х на жи́тниску.

В бога́то око́лицях управля́ють на зеле́ну па́шу велика́ньску кукуру́дзу, зва́ну кіньски́м зу́бом. Кукуру́дзу садя́ть на до́брім гру́нтї в ряди́, як бура́ки. В осени́ дає она́ бога́то па́шї.

Всї зга́дані рости́ни зове́мо пашни́ми, бо слу́жать на па́шу для худо́би і ко́ней. Окрім тих є ще бога́тс і́нших пашни́х рости́н.

77. Горо́д яри́нний.

Лю́бите ква́шені огірки́, соло́дку мо́ркву або́ зеле́нний горо́шок? Смачні́ то і здоро́ві городо́вини, а їдя́ть їх ра́до всї, і на селї і в мі́стї. До бі́льших міст приво́зять господа́рі городо́вину ці́ли́ми фі́рами і до́бре її там продаю́ть.

Не всю́ди мо́жна закла́да́ти бі́льші горо́ди для упра́ви городо́вини на про́даж; одна́к ко́жда до́бра господи́ня пови́нна призначи́ти ку́сник землї ко́ло до́му або́ в по́лї пі́д упра́ву де́котрих яри́н. Оберну́вши з то́го части́ну на потре́бу дома́шну, ре́шту мо́же з на́бі́лом ви́нести на торг до міста. Труд опла́ти́ть ся.

Як хо́чеш собі́ заложи́ти горо́дець яри́нний, перекопа́й глубо́ко зе́млю в осени́, очисти́ її стара́нно з каміня і корінців, а відта́к поді́ли́ на три ча́сти. Одну́ часть підпра́в на ве́сну до́бре гно́єм стає́нним і призначи́ на я р и н и й л и с т и́ с т і, як при́мі́ром на капу́сту про́сту і воло́ску, цьвіту́ху (каляфіо́ри), огірки́, каляріну, бру́кву, селе́ри, ди́нї, гарбузи́, шпі́нат і сала́ту. Ва́рива сї потребу́ють на́йситні́йшої земл і

і удають ся найлїпше на сьвіжім навозї. Насїнє капусти і каляфіорів, калярїпи, брукви, селерів і салати засїває ся вчасно на окремій грядцї, а відтак молоді ростинки, звані розсадою, пересаджує ся на приготовані широкі грядки у відступах на 30 *cm*. Городники приспорюють собі дуже вчасної розсади в горячих грядках на кіньскім навозї, або в скринях, накритих склом, званих інспектами. Пересаджені ростинки треба в часї посухи часто підливати дуже рано або вечером. Підливанє в теплій порі дня, а іменно зимною водою, є для ростин шкідливе.

Другу часть города підправ компостом, т. є мілким навозом, зложеним з болота, сьмітя, хопти і ріжних відпадків кухонних, що складають ся на купу і поливають часто гноївкою. Сю часть города призначиш на ярині корінні, котрим сьвіжий навіз не служить, а котрі вимагають також ситнїйшої землї. До тих належать: морква, петрушка, цибуля, чісник, бураки свекльові, ріпа і редька. Земля під ярини повинна бути пухка і найстаранніїйше очищена. Насїня тих ростин сїє ся впрост на грядку, найлїпше в приготовлені рівцї, котрі по засїві належить зарівнати. В часї посухи треба засїяні грядки часто водою поливати, щоби ростинам улекшити кільченє.

На третій части наостанку засїєш ростини струкові, як: горох, біб, фасолю звичайну і шпараґову, що удають ся і на менше підправленій і менше ситній землї. Добре є грядки наперед посипати попелом.

На будучий рік по ростинах струкових прийдуть ярини листисті на сьвіжім навозї, по них в слїдуючім роцї будуть ярини корінні на компостї, а по тих прийдуть знов ростини струкові і так буде повтаряти ся заєдно.

Як ростини посходять, треба їх старанно полоти, а як за густо ростуть, проривати. Хто занедбує полєнє, не буде мати пожитку з городовини, бо хопта все приглушить. Пізнїйше треба землю довкола ростин порушити, або, як говорять, обкопати, щоби

улекшúти прúступ вóздуха до корінцíв. По збóрі вчáсних ростúн як: салáти, шпінаку, рéдьки, горóху і т. і., мóжна на їх мíсце засíяти або засадúти íнші городóвини, що не потребýють богáто часý до рóсту. Горóдники мáють в рóцї три, а нáвіть чотúри збóри з однóї грядки.

Всяка городóвина даé насíнє або в тім самім рóцї. або аж в слíдуючім. До рíчних городóзин належать: салáта, шпінат, рéдьквиця, огірки́, дúнї, помідóри, а такóж ростúни струкові. Дволíтними вáривами суть всíлякі рóди капýсти, каляріпа, каляфіóри, мóрква, петрýшка, брýква, рíпа, селéри, буракú, цибýля, і чíсник. Вáривом тревáлим суть шпараґи.

Щобú одéржати дóбре насíнє з дволíтних городóвин, трéба вúбрати нáйдороднíйші ростúни на насíнники, переховáти їх в сухíй пивнúці, а на вéсну розсадúти на окремíй грядці. При тім трéба уважáти, щобú капýста не рослá пóбіч брýкви, мóрква при петрýшці, бо ростúни, подíбні до сéбе, котрí пíдчас зáцвіту нахóдять ся при сóбі недалéко, лéгко мóжуть вúродити ся. З рíчних городóвин лéгко вирóджують ся огірки́, колú ростýть пóбіч íнших відмíн тóї ростúни або пóбіч дúнї.

Добíрне насíнє до сíвý трéба переховáти в мíсці сухíм а продýвнім, щобú не зіпсувáло ся.

78. Надíя.

Бувáє, чоловíк часóм
Зрадíє так, повеселíє;
Хоч, як отсé ємý прийшло —
І сам скáзати не умíє.
І стáне я́сно пéред ним
Надíя, áнгелом сьвятúм.
Отсé томý, бо він задýмав
Добрó якéсь комýсь зробúти
Щаслúвий той, чия́ душá
Добрó навчúла ся любúти.
Нераз такóму лю́бо стáне,
І смýток і журбá миné —
Душá барвíнком зацвитé.
Оттáк у тéмну я́му гля́не
Сьвятéє сóнце, й як на те,
Травúця в я́мі поростé.

79. Цьвіт я́блінки.

Придивім ся бли́зше цьвітам я́блінки, а поба́чимо, що они́ не расту́ть поодино́ко, а́ле зі́брані суть в ки́тиці і окру́жені вінце́м листкі́в від до́лу. Листки́ ті, охороня́ють цьвіт, і́менно зимо́ю, коли́ він ще за́мкнений в пу́плишку, а жи́влять єго́, як розвине́ ся. Бо лиш зеле́ні листки́ мо́жуть че́рпати з во́здуха пожи́ву і перераб ля́ти со́ки расти́нні на корм для пу́плишків, цьвітів і о́вочів. Зрозумі́єте о́тже, яку́ шко́ду ро́блять гу́сениці, коли́ обнажа́ть де́рево з ли́стя. Длято́го тре́ба їх ни́щити всіля́кими спо́собами.

Ко́ждий цьвіт ма́є черешо́к. Одни́м кінце́м є він прикрі́плений до галу́зки, а на дру́гім є на́че ку́льочка, окру́жена мали́ми зеле́ними листочка́ми.

Є то ча́ша. Пять бі́льших платкі́в бли́до-рожевих стано́влять коро́ну. В середи́ні суть оса́джені на бе́резї ча́ші числе́нні пилякі́ з черво́ними головка́ми, в котри́х місги́ть ся цьвітяни́й пило́к. По́між пиляка́ми є сто́впик, оса́джений на днї ча́ші. Як пило́к з пилякі́в ви́сипле ся на сто́впик, усиха́ють пилякі́ і ши́йка сто́впика, платкі́ коро́ни вя́нуть і опада́ють, а за́вязок, зро́слий з о́саднем цьвітови́м, образу́є ся в о́воч.

Не всї цьвіти заміню́ють ся в о́вочі. Де́рево не ви́живило би ті́лько о́вочів, кі́лько є цьві́тів. Тому́ то значна́ їх часть опада́є. Коли́ же ґрунт не достарча́є де́реву відповідної скі́лькости пожи́ви, то опада́ють і завя́зані вже о́вочі. Хто зру́шує зе́млю довко́ла де́рева і її підпра́влює, то́му де́рево дає́ пло́ди бога́тші. Буває́ють одна́к і́нші причи́ни, для котри́х о́воч не завя́зує ся, як на пр. шкідли́ві моро́зи або́ дощі в ча́сї, як де́рево цвите́.

Луча́ють ся і непро́шені го́стї в цьві́тах. Розслі́дїть лише́нь де́котрі нерозви́нені і присо́хлі цьвіти. Щож там в їх середи́ні нахо́дить ся? Ото́ малі́ гусїлки́. Коли́ би тих гу́сениць було́ бога́то, не завяза́в би ся анї оде́н о́воч на де́реві. Длято́го запопа́дний садівни́к очи́щує кору́ дере́в, і потяга́є її ро́зчином вапна́, по́пелу і гноївки — тим чи́ном гу́бить кшідли́ві де́ревам кома́хи.

80. Ростúни утрійні (їдкі).

По поля́х і луга́х, по горо́дах і лїса́х, бува́ють ростúни, що ма́ють в со́бі їдь (трутину́). По сьмітúщах, ко́ло домів і під плота́ми росте́ паслúна. Є то ку́щик невелúчкий, галузúстий з бíлими і дрібне́ньскими цьвітами, подíбними до цьвітів бараболї. Ягідкú ма́є чо́рні, подíбні до а́фин. Ягідкú ті суть трутино́ю.

По мо́крих рова́х, ню берега́х ставів, на ба́гнищах росте́ смерте́льник або́ шалїй, подíбний до петру́шки; він дораста́є часо́м до висо́кости 2 ме́трів. Є то ду́же сúльна трутина́, котра́ приво́дить смерть се́ред велúких бо́лїв. Пізна́ти її мо́жна по за́паху справля́ючім біль головú і оду́ренє.

Подíбний до не́го болúголов є тако́ж їдкúй і росте́ по сьмітúщах, горо́дах, ко́ло плотів, тако́ж і на рілї упра́вній і в хаща́х. Він є нúзший від шалїю і ма́є било́ ру́до-плямúсте.

На сьмітúщах тако́ж, під плота́ми і при доро́гах росте́ біля́во-зеле́ний лю́ляк (нїмúця). Лúсте і било́ ма́є косма́те і липке́. На ве́рха то́ї ростúни суть цьвíти велúкі бру́дно-жо́вті, з те́мними жилка́ми. Овочі єго́ стоя́ть на билї ряда́ми і виглядають як збаночкú з по́кришками. Внутр тих збаночків суть їдкі зере́нця, подíбні до ма́ку.

Пе́ся вúшня росте́ при берега́х лїсів, íменно підгíрских. Дораста́є де́коли над 2 ме́три висо́кости; бúла ма́є бруна́тні і улúскуючі, а лúсте велúке. Цьвíти вирастають в кута́х листків поодино́ко, або́ по два і по три, мов дзвінкú, бру́дно-фіялко́ві. Ягода велúка, до чо́рних више́нь подíбна; споживта справля́є за́ворот головú, оду́ренє, збожеволїнє і смерть.

Стережíть же ся їдки́х ростúн!

81. Відсїч Відня від Ту́рків в р. 1683.

Два ра́зи булú Ту́рки під Ві́днем: раз в р. 1529. дру́гий раз в р. 1683. Велúкий ве́зир, або́ туре́цкий ге́тьман Ка́ра Му́стафа, величе́зною а́рмією окружúв тоді Відень. Цїсар Лео́польд I. пробува́в в Лїнцу. Ту́рки

взяли́ ся до мі́ста штурмува́ти, робі́ти ді́ри в му́рах, розбива́ти вали́ по́рохом, під мі́ські бра́ми підклада́ти по́рох.

В мі́стї була́ зало́га; пушо́к і по́роху було́ подоста́тком, жи́вности тако́ж не бракува́ло. Але щож, ко́ли су́проти новоча́сних ви́находів ні́яка під со́нцем тверди́ня не встої́ть ся без відсі́чи. Ні́чо́ вже Ві́дня не держа́ло, лиш одна́ наді́я на по́міч ві́йска ні́мецкого і по́льского.

Ці́сар Лео́польд блага́в че́рез по́слів о по́міч хоро́брого короля́ по́льского, Яна Собе́ского, що вже до́бре Ту́ркам дав ся в знаки́. І св. Оте́ць долучи́в свої́ про́сьби. о́тже Собе́ский ви́рушив не барячи́сь на ві́дсі́ч. Він ішо́в з Кра́кова з вели́ким по́спіхом, бо побо́ював ся, щоби́ по́міч не прийшла́ за пізно́. Як Ту́рки довідали ся, що по́льске ві́йско зближа́є ся, взя́ли Ві́дневи кріпко докуча́ти. Туре́цкий ці́сар післа́в зі своє́ї столи́ці вели́кому ве́зирови посторо́нок з ти́ми слова́ми: „Не мине́ тебе́ той посторо́нок на ши́ю, наколи́ в тих днях не во́зьмеш Ві́дня“. Тож ве́зир перепла́чува́в янича́рів, щоби́ відва́жно става́ли, невільників гнав передо́м пе́ред янича́рами, сам бі́гав як біснова́тий.

В доро́зї прилучи́ли ся до королі́вского ві́йска князь Ка́роль Льотари́ньский з ці́са́рским ві́йском і де́котрі ні́мецкі князї зі своїми ві́йсками. Коро́ль обня́в нача́льний про́від над ці́ло́ю а́рмією; перепра́вив щасли́во ві́йска́ че́рез Дуна́й і по вели́ких тру́дах заня́в на горі́ Ка́ленберґ оборо́нне стано́вище. Дня 12. ве́ресня пе́ред схо́дом со́нця служи́в коро́ль до слу́жби Бо́жої, котру́ відправля́в побо́жний мо́нах, і дав відта́к знак до би́тви. Сходячи́ з гори́ уда́рили ці́са́рскі, ні́мецкі і по́льскі ві́йска́ на Ту́рків.

Незаба́ром закипі́в страшни́й бій. По полу́дни спостері́г коро́ль, що Ту́рки почина́ють хита́ти ся. Тоді́ уда́рив на чолі́ своїх хоро́брих гуса́рів на габо́р вели́кого ве́зира і принево́лив его́ до уте́чі. За ве́зиром утекла́ тако́ж ре́шта. Величе́зна а́рмія туре́цка розсі́яла ся, оставля́ючи побідникам 125.000 шате́р з вели́кими бога́тствами, 300 пушо́к, бе́зліч по́роху, куль, гро́ший, ко́ний, верблю́дів і ове́ць. На́йкрасшу хору́гву

післáв корóль Пáпі зі словáми: „Прибýли ми, побáчили, а Гóсподь Бог побідúв".

Часть вíйска переслíдувала утíкáючих Тýрків до пізнóї нóчи. Корóль переночувáв в шатрí велúкого вéзира і вúїхав на дрýгий день до Вíдня. Нáрід тиснýв ся до нéго, цíлувáв єгó по ногáх і витáв óкликами. В однім з костéлів подúкував корóль Бóгу за побíду.

Враз з князéм Кáролем Льотарúньским двúгнув ся корóль на Угóрщину, звів там кíлька велúких битв і вернýв в половúні грýдня до Пóльщі. Від бúтви під Вíднем Тýрки перестáли бýти грізнúми для нáродів христиáньских.

82. Европа.

Та часть землí, де живéмо, називáє ся Европа. Є то велúкий простір, облúтий з трох сторíн водóю. — Покажíть на мапі, і назвíть мóря, що облúвають берегú Европи! — Лишé від схóду прилúпрáє до Европи íнша часть землí, над чотúри рáзи від нéї бíльша, звáна Азиею

В Европí суть отсí бíльші самостíйні держáви: Пóльща, Украíна, Рóсия, Румýнíя, Нíмéччина, Чéхо-Словáччина, Угóрщина, Нíмéцка Австрия, Турéччина. Грéция, Югослáвія, Болгáрия, Італíя, Еспáнíя, Португáлíя, Фрáнция, Швайцáрия, Бéльгія, Голя́ндия, Дáнíя, Швéция, Норвéгія і Фінля́ндия.

Жúтелі Европи говóрять всíлякими мóвами і мáють всíлякі нáроднí обичáї. У всíх европéйских краях суть однáкож спúсані правá Всюди суть ýряди, сýди, желíзницí, гостúнцí, пóчти і телеґрáфи. Всюди є рíльне господáрство і рукодíльні. Всюди суть всíлякі шкóли. Европéйцї суть християнами рíжного вíроісповíдання і óбряду. Вíїмок станóвлять розсúпані між нúми Жидú. Не велúка скíлькість жúтелíв, гóловно в краях турéцких і росúйских, ісповíдує вíру магометáньску.

83. Шкідні комáхи.

Як лишé настáнуть тéплї днї, появля́є ся богáто комáх в мéшканях і стайня́х, на поля́х і лýках, в са-

да́х, горо́дах і лїса́х, а тако́ж в землї і в водї. — Які́ зна́єш кома́хи? По чім мо́жна їх пізна́ти?

Кома́хи зно́сять дрібні́ я́йця, з котри́х вилга́ють ся хробакова́ті личи́нки, як при́міром гу́сениці. Ті личи́нки замі́ня́ють ся в ку́кли, а з тих допе́рва вихо́дять соверше́ні кома́хи. — Коли́ кома́ха росте́?

Ма́йже всї кома́хи суть або́ шкідні́ або́ докучли́ві. Вели́ким шкідніко́м є маєви́й хрущ. Ме́жи мотиля́ми є одни́м з на́йшкідні́йших біло́х капустяни́к.

Миши́ці появля́ють ся в вели́кій скі́лькости: ни́щать бараболї, фасо́лю, горо́х і біб. Мале́нька му́шка, так зва́на о́гриця, ро́бить вели́кі шко́ди в збі́жу, а і́менно в пшени́ці.

Вовчо́к жи́тний і гу́сениця зерня́ного мо́ля ро́блять вели́кі шко́ди в шпихлїрй. Запона́дливий госпо́дар гу́бить тих ворогів тим чи́ном, що бі́лить і обскро́бує сті́ни в шпихлїрй і переси́пує ча́сто лопа́тами за́паси збі́жа.

Сади́ ма́ють бога́то ворогів ме́жи кома́хами. Оди́н з них ни́щать за́вязки о́вочів, і́нші зно́сять я́йця купка́ми на листка́х дере́в, а гу́сенички, що з них ви́лягнуть ся, пожира́ють пу́плишки і молоді́ листки́. Де́котрі цьмаки́ склада́ють я́йця на за́вязок о́воча, а відта́к ви́ляглі гу́сениці вгриза́ють ся в не́го, щоби́ вни́да́ти насі́не.

Є ще бога́то і́нших шкідни́х кома́х. Ти́сячі ро́дів начи́слено таки́х шкідників. Всї кома́хи розмно́жують ся ду́же ско́ро. Де є одна́ па́ра жи́тного вовчка́, там мо́же їх бу́ти за рік 20 ти́сяч. Миши́ці і му́хи ще бі́льше мно́жать ся.

Запона́дливий госпо́дар ни́щить тих ворогів всїля́кими спо́собами. Скрапля́є рости́ни, що їх миши́ці о́бсі́ли, ві́дваром з ли́стя тютюно́вого і полину́, поси́пує ли́сте капу́сти, і́менно розса́ди, по́пелом і ґі́псом, і обчи́щує їх стара́нно з я́єць кома́шних і гу́сениць. В сада́х збира́є гні́зда гу́сениць, обскро́бує ста́ру кору́ з дере́в, під котро́ю спдя́ть кома́хи, наоста́нку обвива́є пні́ персте́нями зі смоли́ і рі́жних ма́стий, щоби́ на них лови́ли ся кома́хи. Над все одна́к охоро́нює

пожито́чні зьвіря́та а і́менно пти́ці, без котри́х не дав би собі ра́ди з дрібни́ми, мно́жними, а так шкідни́ми кома́хами.

84. Полудне́ві краї.

Краї над Середзе́мним мо́рем ріжня́ть ся зна́чно від ре́шти Евро́пи. Ту нале́жать: Гре́ция і Туре́ччина, Іта́лїя, Іспа́нїя, Португа́лїя і полудне́ва Фра́нция.

Краї ті ма́ють горя́че і сухе́ лі́то, а дощи́сту зиму́. Сні́г паде́ звича́йно лиш в го́рах і на височина́х; в низина́х надмо́рских паде́ ду́же рі́дко.

Лїсів там ма́ло, лише́ де́неде ви́дко де́рева листкові і чати́нні, поді́бні до на́ших. Ча́сто появля́є ся клен і рід бу́ка, що ро́дить їда́льні каштани́. Нахо́дить ся там оде́н рід дуби́ни, що з єї кори́ вирабля́ють ко́рки. В бога́то око́лицях расту́ть в тих краях де́рева, що ма́ють ли́стє гру́бе, блиску́че, неопада́юче в зимі. Де́котрі з них видаю́ть дорогі „полудне́ві о́вочі“, як: оливки́, фі́ґи, цитри́ни, помара́нчі, сьвятоіва́ньскі ріжки́ і мі́ґда́ли. Бога́то тих о́вочів вивозять до і́нших країв.

Цвите́ там тако́ж упра́ва виногра́ду, з котро́го вирабля́ють бога́то вина́, родзи́нків вели́ких і мали́х. Зі збі́жа управля́ють на́йбільше пшени́ці, кукуру́дзи і ри́жу. Мі́сцями садя́ть тютю́н.

Худо́би рога́тої і ко́ний там ма́ло; нато́мість году́ють бога́то кіз і ове́ць. Яко худо́ба потяго́ва і вючна́ слу́жать зага́льно о́сли і му́ли. Ду́же хосе́нною є годівля́ шовко́вниць.

Пожи́ва тамо́шних люди́й склада́є ся з ярин, о́вочів і страв, що їх вирабля́ють з ри́жу і кукуру́дзяної муки́; мя́са споживаю́ть ма́ло. Ме́шканці око́лиць надмо́рских ідя́ть бога́то риб і шкаралу́пників, що видобува́ють з мо́ря. За́мість ма́сла ужива́ють до ома́сти оли́ви, котру́ витиска́ють з о́вочів де́рева оли́вного Господа́рство молочне́ мале́; ще на́йбільше вирабля́ють си́ра.

Полотна́ ужива́ють ма́ло. Бі́ле заступа́ють ви́роби бавовня́ні і во́вняні. Бога́то ове́чої во́вни прядуть се-

лянкй, а сїльскі ткачі вирабля́ють з них су́кна і сорочкй.

В краях тих не бога́то камяно́го у́гля, ма́ло тако́ж фа́брик. Зате́ не брак рукодїльників, спра́вних в рїжних ремесла́х.

Міста́ суть лю́дні і гу́сто забудо́вані. До буду́ви домів ужива́ють ма́йже ви́ключно це́гли і каміня. Бога́то величави́х будіве́ль похо́дить з давни́х часів, бо в тих краях лю́ди вже ду́же давно́ були́ просьві́чені. Краї гре́цкі і туре́цкі ни́нї ду́же підупа́ли; з давни́х часів лиши́ло ся тут бога́то зва́лищ і слїдів спусто́шеня на́слїдком війни́ і інших нещасть.

85. Помічникй рільника́.

На́йбільше запопа́дливий рільни́к не охорони́в би пло́дів від зни́щень, коли́ би Го́сподь Бог не був сотвори́в звірят. котрі ему́ прихо́дять в по́міч, очища́ючи горо́ди, поля́, лїси́ і сади́ від числе́нних шкідників. Чиж міг би рільни́к ви́губити ми́ши і повхи́, що так бо́рзо мно́жать ся? На ща́сте, ма́ють они́ ме́жи звірятами числе́нних ворогів, котрі їм не дозваля́ють надмірно розмно́жувати ся.

Ме́жи кома́хами ма́є рільни́к ду́же числе́нних ворогів, а чим дрібнїйші ті ворогй, тим тя́жша з ни́ми боротьба́. Хтож міг би ви́губити безчисле́нне множество́ кома́х, укри́тих в землї, або́ мілїо́ни шкідни́х хрущів, мотилів, мух і па́жирливих гу́сениць, що живу́ть на галузка́х і під коро́ю дере́в, на била́х, ли́стях і цьві́тах рости́н? Як би всї ті кома́хи без перешко́ди могли́ розмно́жувати ся, поумира́ли би ми пе́вно з го́лоду, бо пони́щили би они́ до кри́хти рости́нн, що слу́жать лю́дям і звірятам на пожи́ву.

Але Сотвори́тель не оста́вив чоловіка без по́мочи. Сотвори́в він ду́же бога́то звірят, що пої́да́ють кома́хи. Керти́цї, їжі, мідиці, ли́лики, ропу́хи, веретїльницї, ящіркй, а до то́го всїля́кі пти́цї, йменно співу́чі, гу́блять ті шкідникй за дня, смерко́м і в ночи́. Одні́, як ластівкй, се́рпики, дрімлюхи́ — вило́влюють кома́хи у во́здусї; — інші, як зазу́ля, кова́лики, дя́тлї, сини́цї

— очи́щують з кома́х де́рева, а шпакі́ на́віть скі́ру на худо́бі; і́нші наконе́ць шука́ють кома́х в землі́. Неоці́нені заслу́ги віддаю́ть лю́дям жа́йворонки, соловії́, кропивня́нки, червеня́чки, стерна́дки, зя́блиці і т. і. Тож ті пти́ці враз з дру́гими зьвіря́тами, що вигу́блюють шкідники́, суть правди́вими прия́телями рільника́. Дя́куймо о́тже Бо́гу, що їх сотвори́в. Охоро́нюймо до́бро тих прия́телів і помічників на́ших!

86. Краї середу́щої і за́хідної Евро́пи.

Сї краї стоя́ть на́йвище що до господа́рства, про́сьвіти і замо́жности ме́шканців. Суть то і́менно: Анґлія, Фра́нция, Бе́льґія, Голя́ндия, Нїме́ччина, Швайца́рия, Нїме́цка Австрия і Че́хо-Слова́ччина.

У всїх тих краях упра́ва землі́ ду́же стара́нна, городни́цтво ду́же до́хідне, годівля́ худо́би розу́мна. Суть там числе́нні і значні́ міста́, а в них бога́то фа́брик і рукоді́льників, що вироблю́ють всїля́кі рі́чи. Ви́роби їх і́дуть до і́нших країв, а на́віть за мо́ре до всїх і́нших ча́стий сьві́та. І до на́шої держа́ви спрова́джують бога́то ви́робів з за́хідних країв з Нїме́ччини, Анґлії і Фра́нциї.

Буває́ть там ці́лі окру́ги фабри́чні. В одній око́лиці витво́рюють бога́то ви́робів бавовня́них, в і́нші всїля́кі су́кна: там по́вно фа́брик з ви́робами желїзними, деі́нде є про́мисл скі́ряний і т. і. В такі́й око́лиці ба́чимо бога́то фабри́чних буди́нків, котри́х висо́кі комини́ стремля́ть нена́че цїлий лїс до не́ба. По́бі́ч фа́брик суть людні́ осе́лі, де ме́шкають ма́йже самі́ фабри́чні робі́тники. Бога́то желїзниць приво́зить сирі́ материя́ли і камяни́й ву́голь, а розво́зить ви́роби фабри́чні. Пло́ди рільно́го господа́рства не вистарча́ють на прокормлене гу́сто нагрома́дженого насе́леня. Для того́ тре́ба довози́ти до тих око́лиць бога́то збі́жа, худо́би, мукі́ і мя́ся з і́нших країв. Від кількана́йцяти лїт що раз бі́льше збі́жа і мя́са достарча́ють краям за́хідним Евро́пи замо́рські краї кораблями́, і́менно Аме́рика, Індиї і Австра́лія.

Зáхідні і середýщі краї Европи суть дýже просьвічені: людий неписьмéнних там дýже мáло, а всїлякúх шкіл, нúзших і вúсших дýже богáто.

87. Ростúни промисловí.

Дéкотрі ростúни не слýжать áнї людям áнї звірятам на пожúву, а однáк суть дýже пожитóчні. До такúх пожитóчних ростúн налéжить передовсім лен. Достарчáє він господáреви передовсім волокнá на ткáни, а насíня на олíй. З насíня льняногó витискáють добíрнний олíй на пóкост, як такóж до вúробу олíйних красóк. Остáлі вúтолочки або макухú суть дýже доброю пожúвою для худóби. Подíбний пожúток дають такóж конóплї.

Ріпáк містúть в своїм насíню дýже богáто олíю. Упрáва єгó принóсить велúкий дóхід.

Нáйлїпший олíй на спóжив є з мáку, áле рíдко єгó витолóчують, бо є дорóжший. Мáку уживáють нáйчастїйше до пéчива. Є то однá ростúна городяна, котрá не знóсить пересáдженя. Суть ще íнші ростúни олíясті áле рíдко їх у нас управляють.

Богáто дóходу принóсить хміль; цьвíту єгó уживáють до зáправки пúва і мéду.

Кмин і гáниж слýжать за припрáву до горівóк і пéчива, а такóж до всїлякúх страв. Кмин ростé дúко на лýках і там збирáють єгó насíнє. Нáйчастїйше управляють єгó так, як гáниж в горóдї або в пóлї.

Бíла і чóрна гірчúця мáє насíнє смакý гіркóго і пекýчого. Уживáють єгó до вúробу припрáви до мя́са, звáної муштáрдою, а такóж до лїкíв. Зелéні бúла гірчúцї їсть худóба рáдо.

В дéкотрих окóлицях управляють такóж ростúни красúльні і лїкáрскі.

Всї ті ростúни зовéмо промисловúми, бо промишлéнні люди вирабляють з них всїлякі пожитóчні рíчи. Ростúни сї принóсять нерáз рільникóви бíльше дóходу, як нáйкрасше збíже.

88. Шве́ди у Льво́ві.

По сме́рти Яна Собе́ского став по́льським корол́ем Авґу́ст II. са́ский. Він учини́в був сою́з з Ро́сиєю, щоби́ спільни́ми си́лами відобра́ти де́які краї над Балти́йським мо́рем від Шве́дів. Та не так ле́гко прийшло́ союзникам побороти Шве́дів, бо їх молоди́й коро́ль Ка́роль XII. був ду́же хоро́брий і відва́жний. Він на́йперше ки́нув ся на ві́йско роси́йске, поби́в єго́ зо́всім, а потім зверну́в ся на Авґу́ста II. В По́льщі відноси́в Ка́роль XII. одну́ побіду по дру́гій, принево́лив шля́хту зложи́ти Авґу́ста II. з престо́ла, а ви́брати корол́ем Станїсла́ва Лєщи́ньского. Ка́роль XII. заня́в Варша́ву, Кра́ків і пішо́в на Львів, що ще стоя́в по сторонї Авґу́ста II.

Львів був в тих часа́х си́льною кріпостию. Мі́сто було́ обве́дене гру́бим му́ром, на котрім за́для лїпшої оборо́ни стреміло 17 могу́чих башт. Довко́ла му́ру були́ вали́, а по́за ни́ми рів по́вний води́. Крім то́го були́ два замки́; оде́н висо́ко на Замковій горі, дру́гий в мі́стї. До міста вели́ дві бра́ми: га́лицка і кра́ківска, і дві фі́ртки, а то: одна́ при Воло́ській це́ркві, дру́га при косте́лї оо. Єзуїтів. Круго́м міста, вже по́за вала́ми і рово́м розляга́ли ся просто́рі передмістя і стоя́ло ки́лька муро́ваних монастирів.

Під коне́ць лїта 1704. ро́ку дійшла́ чу́тка, що Шве́ди ідуть під Львів. Зпід Яросла́ва прийшо́в на́каз від Ка́ролля XII., щоби́ Львовя́ни че́рез 10 ти́жнїв доставля́ли шве́дскому ві́йску пи́ва і муки́. Львовя́ни нїчо́ на се письмо́ не відповіли, на́дїючи ся на підмо́гу Авґу́ста II., котри́й стоя́в з ві́йском ко́ло Со́каля. Тре́ба було́ о́тже гото́вити ся до оборо́ни.

Обло́га міста не була́ для Львовя́н новино́ю. В XVII. столїтю ба́чили они́ під своїми му́рами Тата́р, Ту́рків, Козаків, Москалїв, Воло́хів, та за́всїди повело́сь їм або́ оборони́ти ся, або́ окупи́ти. Міща́ни враз з жо́внїрами боро́ли ся за́всїди хоро́бро в оборо́нї сво́го майна́ і своїх роди́н. В мі́стї було́ дово́лї пушо́к, рушни́ць і по́роху. Та сим разо́м було́ у Льво́ві все́го кількасо́т жо́внїрів зало́ги і око́ло ти́сяч спосі́бних до

бо́ю міща́н, а тут наближа́лось кількана́йцять ти́сячів Шве́дів під про́водом Ка́роля XII., що мав сла́ву непобіди́мого ри́царя. Поло́жене Льво́ва було́ грізне́, та лиш надія на Авґу́ста II. додава́ла міща́нам відва́ги.

Незаба́ром яви́лись Шве́ди на за́хідних узгі́рях. Передміща́ни ки́нули ся до міста і сто́впили ся в єзуїтскій фі́ртці. Шве́дска кінно́та поба́чивши се, пігна́лась тако́ж туди́, щоб че́рез відчи́нену фі́ртку вде́ртись до середи́ни. Та міща́ни повита́ли їх з вали́в гра́дом куль, Шве́ди відступи́ли і засі́ли в передмі́ських двірка́х, щоб звідси стріля́ти до міща́н на вала́х. Тоді міща́ни підпали́ли передмістя, як се вже нера́з давні́йше чини́ли. В одну́ мить огня́не мо́ре окружи́ло вінце́м столи́цю ру́ської землі. За хви́лю оста́лось з передмість одно́ чо́рне пожа́рище. Бога́то Шве́дів найшло́ страшну́ смерть в огни́, і́нші му́сїли відступи́ти по́дальше пе́ред ку́лями оборо́нців.

Тимчасо́м наста́ла ніч. Зму́чені оборо́нцї пішли́ на супочи́нок, не на́дїючи ся ново́го при́ступу. Але Ка́роль XII. не звик був пе́ред часо́м спочива́ти. Ще то́ї само́ї но́чи розпоча́в він дру́гий раз при́ступ, тим разо́м від фі́ртки, що була́ ко́ло Воло́ської це́ркви. За́ки міща́ни і жо́внїрі наспі́ли на оборо́ну, вде́рли ся Шве́ди на вали́, а відта́к і до міста. Да́льша борба́ була́ вже безхосе́нна і міща́ни розбі́гли ся домів. Лиш 15 кушнїрів боронило ся завзя́то в одні́й ба́шті, по́ки всї не поляглй при своїх пушка́х. Шве́ди ки́нулись рабува́ти доми́; часть їх зібра́ла ся на ри́нку, ви́точили з пивни́ць бочки́ вина́ і пючи́, промавля́ли до се́бе: „Вита́ю тебе́, ми́лостивий па́не, в ру́ськім Льво́ві“.

По яки́мсь часї Ка́роль XII. застанови́в рабу́нок міста і наказа́в міща́нам зложи́ти 400.000 таля́рів о́купу. Та зрабо́ване місто змогло́ ле́дви четверти́ну се́ї су́ми зібра́ти. На ща́сте яви́в ся у Льво́ві но́во-ви́браний коро́ль Станїсла́в Лещи́ньский і на єго́ про́сьбу подарува́в Ка́роль міща́нам ре́шту о́купу. Ще два ти́жнї потім заба́вили Шве́ди у Льво́ві, жиючи ко́штом міща́н. Наоста́нку опусти́ли они́ зубожі́ле місто і забрали зі собо́ю всї міскі пушки́. Ті пушки́ ви́везли они́ за мі́сто і розсади́ли по́рохом.

Таки́м чи́ном стра́тив Львів сла́ву нездобу́тої крі́пости.

89. Про пчо́ли.

Ви́діли ви вже пчолу́? Придиві́ть ся до́бре тій трудя́щій кома́сї. Отó ма́е она́ чоти́ри вузкі́, болони́сті кри́ла, є оти́сла і косма́та, єї за́дні но́ги суть доло́м сплющені, прида́тні до збі́раня пилку́ з цьвітів. Гу́бу долї́шну ма́е ви́довжену; не́ю злї́зуе сок медови́й, що нахо́дить ся в цьвітах. Ору́жем пчо́ли є жало́ скри́те в кінцї ка́довба; ко́ле она́ ним болю́чо, колй її хто подражни́ть.

Пчо́ли живу́ть грома́дно в у́лию. В ко́ждім у́лию нахо́дить ся роди́на і склада́е ся з ма́тки, з кілько́х сот са́мців, зва́них тру́тами, і з вели́кої скількости робітниць. Трут є гру́бший і більший від робу́чої пчоли́. Но́ги єго́ не суть прида́тні до збі́раня пилку́, длято́го не помага́е в пра́цї. Не ма́е він тако́ж жала́.

Ма́тка є більша від інших пчіл; всї робітницї слу́жать їй і зно́сять їй пожи́ву. Не вилїта́е она́ на робо́ту. Ма́тка сама́ одна́ зно́сить я́йця до комірок, котрі лїплять робітницї з во́ску. Інші комірки́ напо́внюють пчо́ли ме́дом, перербо́бленим зі со́ку, вилизаного з цьвітів.

Віск видї́люють з се́бе зпоме́жи черевни́х обручо́к.

З яєчо́к, що зне́сла ма́тка, вилята́ють ся білі ли́чинки, котрі году́ють ся ме́дом і цьвітяним пилко́м. Ли́чинки ті зва́ні че́рвами, дораста́ють в про́тягу кільканайцяти днів і замі́нюють ся в ку́кли. З тих же виляга́ють ся по кілько́х днях пчо́ли.

Коли́ в у́лию число́ пчі́л зна́чно помно́жить ся, зачина́е ся ріі́ка. На́йважнїйша то хвиля для па́сї́чника. Пчо́ли вилїта́ють зі шу́мом з у́лия і лїта́ють у во́здусї, а знайшо́вши десь відповідне мі́сце, сіда́ють на поблизкій галу́зи, звідки їх па́сї́чник збира́е, і оса́джуе в новім у́лию. В си́льнім пни роя́ть ся пчо́ли часо́м кілька разів. Дру́га ріі́ка слі́дуе звича́йно девя́того дня по пе́ршій, тре́та знов тре́того дня по переду́щій. Досьвідчені па́сї́чники зна́ють тако́ж рі́жні спо́соби ро́бленя роїв штучни́х.

Пчóли збира́ють тíлько мéду, що мала́ єго́ часть вистарча́є їм на зимíвлю; бíльшу часть вибира́є па́сíчник в кра́сних пахýчих пля́страх. Пчóли суть однáк так дба́лі о свої зимові́ за́паси, що при кінцí лíта виганя́ють з ýлиів трýтів і тнуть їх жала́ми, щобý їм не зíли мéду. котрóго назбира́ти не умíють.

Закри́йте лице́ густóю сíткою і загля́ньте до ýлия, а поба́чите, яки́й там рух і поря́док. Всї шпаркú в ýлию суть докла́дно позалíплювані, щобý не дістáли ся до них малí хрýщики і íнші шкідникú. Одинóкий при́ступ до середи́ни є лише́ че́рез óчко, а тут за́всїди стоїть на сторóжі пе́вна скíлькість робíтниць, щобý не закра́ло ся нїчó чужóго до ýлия. Робíтницї суть безнастáнно заня́ті пра́цею, знóсять мід і пил цьвітяни́й від дóсьвіта аж до нóчи. Кóжда пчола́ працю́є окре́мо над своє́ю комíркою, лíпить її з вóску і наповня́є мéдом. Робóта за́всїди поступа́є з гори́ до дóлу.

Пожи́ток з пчíл є вели́кий. Па́сїка, що числи́ть 20 пнів, принóсить в дóбрім рóцї властúтелеви вели́кий дóхід.

90. Вужí і змиї.

Несьвíдомі лю́ди боя́ть ся кóждого вужá, гада́ючи, що кóжди́й є їдки́й. Тимчасóм в на́шім краю́ тíлько змíї суть їдкí. Ті мóжна лéгко відріжни́ти від звича́йних вужíв (га́дин), котрí не лише́ не суть шкідні́, а́ле на́вiть пожитóчні.

Вуж звича́йний пожира́є жа́би, ни́щить проте́ на́йбíльших шкідникíв ри́бних ставíв.

Ві́нчанка, ме́нша від вужá звича́йного, у нас доси́ть рідка́, і яр у́н куса́ють спра́вдї, а́ле уку́шенє їх є, як і вужá звича́йного, зóвсїм не шкідне́.

Змíї їдовúті ма́ють гóлову серцевáту, доси́ть вели́ку, оса́джену на звужа́ючій ся ши́йцї. Тíло їх валкова́те грубíє к хвóстови.

У нас є лише́ оде́н рід змíї в трох рíжних відмíнах. Змия́ заме́шкує мíсця бога́ті в нóри, íменно ви́ставлені на со́нце. Уганя́є за дóбичию звича́йно

в почи́, а в день лю́бить вигрі́вати ся до со́нця. Є злі́сна́, куса́є лише́ тоді́, коли́ є роздра́жнена. Лежи́ть звича́йно зві́нена в ко́ло, держачи́ го́лову в середи́ні, тро́ха до гори́ підня́ту. Не дра́жнена захо́вує ся ду́же супокі́йно; а́ле бі́да́ чолові́кови, або́ зьві́ря́ти, що її приведе́ до зло́сти. Звину́вши ся, нена́че пружина́, мо́же змия́ ки́нути ся ви́сше, як на пі́в ме́тра в гору́.

Зми́ї жи́влять ся перева́жно ми́шами, а в їх недоста́чі молоди́ми керти́цями, пта́шками, жа́бами і яцірка́ми. Одни́м уку́шенем побо́рює змия́ свою́ до́бичу. Смерте́льно уку́шена ми́шка спра́вдї ще кі́лька разі́в підско́чить, а́ле їдь дїла́є ско́ро в єї жи́лах і приво́дить смерть. Їдь змиї місти́ть ся в міхурцях, уміщених з обо́х бокі́в голови́, і прохо́дить до ра́ни крізь два продїра́влені зу́би.

91. Земля́.

Пове́рхня землї представля́є ся нам на по́зір як позе́ма рівнина́, на котрій ту і там нахо́дять ся бі́льші або́ ме́нші ви́вишшеня або́ заглу́бини. Похо́дить то зві́дси, що ви́димо за́всїди лише́ ду́же малу́ части́ну зе́мскої пове́рхні. В дійности ма́є земля́ вид ку́лї, незна́чно сплощеної на двох протиле́жних кі́нцях.

Цїка́ві лю́ди відбува́ли давнїйше дале́кі по́дорожи, щоби́ пересьві́дчи́ти ся, чи земля́ є дійсно кули́стою. Они́ їхали все в одни́м на́прямі без зміни н. пр. на за́хід, і по яки́сь часї верта́ли в те само́ мі́сце з проти́вної сторони́, т. є від схо́ду. Обїхали о́тже цїлу́ зе́млю довко́ла і пересьві́дчи́ли ся, що земля́ є подібна до ку́лї.

Коли́ зближа́ємо ся до мі́ста, поло́женого на вели́кій рівнині, поба́чимо на́йперше ті́лько верш6́к церко́вних веж і на́йвисших будіве́ль, пізнїйше сере́дні їх ча́сти, а наоста́нку цїлі будівлї. Наколи́б земля́ була́ пло́щею, му́сїливб ми ко́ждий пре́дмет поба́чити відра́зу цїли́й від верш6ка́ аж до спо́ду. Коли́ підніма́ємо ся на висо́ку гору́, обійма́ємо зо́ром на́шим по-

сте́пенно що раз ши́рший круг. То дока́зує нам тако́ж, що земля́ є кули́ста.

Три четверти́ни зе́мської ку́лї суть покри́ті водо́ю: мо́рями і океа́нами. Одна́ четве́рта часть землї вистає́ по́над во́ду і тво́рить су́шу. Пове́рхню су́ші ді́лимо на пять ча́стий, котрі́ звича́йно називаємо ча́стями сьві́та. То суть: Евро́па, Азия, Африка, Аме́рика і Австра́лїя. Та часть сьві́та, в котрі́й ми жие́мо, є зна́чно ме́нша від трох і́нших ча́стий сьві́та.

Пе́ред чоти́риста лїта́ми зна́ні були́ лише́ три ча́сти сьві́та. В р. 1492 Італі́єць Христофо́р Колю́мб, що був у слу́жбі у іспа́ньских королі́в, плив кораблє́м все на за́хід і відкри́в Аме́рику. Пе́ред стокількадеся́ть рока́ми відкри́то Австра́лїю.

Не всю́ди на землї є одна́ке тепло́. На́йбільша спе́ка є в краях, що лежа́ть на середу́щім по́ясї довко́ла землї. Той по́яс землї назива́є ся горя́чим підсо́нєм. Нема́ там нїко́ли зими́, а спе́ка бува́є так вели́ка, яко́ї ми тут не зна́ємо. По обо́х бока́х то́го підсо́ня тя́гнуть ся довко́ла землї два по́яси, де а́нї ду́же горя́чо, а́нї ду́же зи́мно, де о́тже тепло́ змі́нює ся посте́пенно відповідно до пори́ ро́ку. Суть то умі́рені підсо́ня.

Да́льше на пі́вніч і на полу́дне по́за ти́ми двома́ по́ясами умі́реного підсо́ня суть краї ду́же зи́мні, де че́рез бі́льшу часть ро́ку пану́є о́стра зима́. Лїто є там коро́тке і горя́че; не мо́же оно́ стопи́ти всїх нагрома́джених снїгів і ледів і огрі́ти землї в еї глубині. Ті краї лежа́ть в зи́мнім підсо́ню. — В яки́м підсо́ню лежи́ть наш край? В ко́ждім підсо́ню знахо́дять ся відмі́нні рости́ни і зьвіря́та.

Зе́мску ку́лю представля́є штучна́ ку́ля, зва́на ґльо́бом. — Покажі́ть на ґльо́бі всї ча́сти сьві́та і назначі́ть па́льцем краї, що лежа́ть в підсо́ню умі́ренім, горя́чім і зи́мнім.

92. Со́нце.

Висо́ко по́над на́шими голова́ми ви́димо в день со́нце. Виглида́є оно́ нена́че мали́й сьвітляни́й кружо́к.

В дійсности же є то величе́зна огнйста ку́ля, бога́то бі́льша від землї. Учені́ обчислйли, що з со́нїчної ку́лї мо́жна би зробйти кількана́йцять раз по сто ти́сяч таки́х куль, як земля́. А длячого́ со́нце так мали́м вида́є ся? Ото́ длято́го, що оно́ є 150 мілїо́нів *km* від нас віддале́не. Є то так дале́ко, що на́йскорша птйця не долетїла би там за сто лїт.

Коли́ ди́вимо ся в день на со́нце, ба́чимо, що оно́ посува́є ся за́всїди від схо́ду на за́хід; але́ то нам тїлько так вида́є ся. Наколи́ хто в середи́нї комна́ти оберта́є ся довко́ла, зда́є ся ему́, що стїни і всї пре́дмети в комна́тї кружа́ть довко́ла не́го в проти́вну сто́рону. Коли́ їдемо желїзницею або́ кіньми ско́ро по гости́нци, то нам зда́є ся тако́ж, що загони́, де́рева і буди́нки утїка́ють взад по́за нас, а ми стоїмо́ на місци. Подібного о́бману дізнаємо, дивлячи́ ся на со́нце.

Со́нце не кружи́ть довко́ла землї. То земля́ кру́тить ся від за́ходу на схід і в 24 годи́нах оберта́є ся раз довко́ла се́бе. За той час зверта́є ся она́ раз одно́ю. дру́гий раз дру́гою стороно́ю до со́нця і звідти повста́є змі́на дня і но́чи. Земля́, оберта́ючись безнаста́нно довко́ла се́бе, посува́є ся рівноча́сно що ра́з да́льше і кружи́ть довко́ла со́нця. Щоби́ оббі́гти раз довко́ла со́нця, потребу́є земля́ 365 днїв, 5 годи́н, 48 мину́т і 45 секу́нд, т. є. цїло́го ро́ку.

Давні́йше лю́ди гада́ли, що со́нце бі́гає по́над зе́млю, а не́бо враз зі всїми зьвіздами без переста́нку оберта́є ся довко́ла землї. Пе́ред 400 рока́ми доказа́в учёний По́ляк, о. Никола́й Копе́рник, у́ченик кра́ківскої акаде́мії, що не со́нце оберта́є ся довко́ла землї, але́ земля́ довко́ла со́нця. Кружачи́ так довко́ла со́нця, є земля́ так похи́лена, що лучі́ со́нця в одні́й полови́нї ро́ку лі́пше осьві́чують і огріва́ють еї пі́вничну півку́лю, а в дру́гій полови́нї ро́ку полудне́ву півку́лю. Звідси похо́дить у нас змі́на пір ро́ку.

93. О за́ходї со́нця.

Під горо́ю
Між верба́ми, над водо́ю,
Біле́нька ха́точка. Сиди́ть,

Нена́че го́луб, си́вий дїд
Ко́ло хати́ночки – і ба́вить
Хоро́шеє та кучеря́ве
Своє́ мале́нькеє внуча́.
Скрипну́ли две́рі; ви́йшла з ха́ти
Весе́лая, сьмію́чись, ма́ти,
Цїлу́є дїда і дитя́,
Прийма́ на ру́ки і году́є,
І спать несе́; а дїд сиди́ть
І усьміха́єсь, змо́вив з ти́ха,
Перехрести́вшись: „Отче наш".
Кріз ве́рби со́нечко сия́є
І ти́хо га́сне... день пога́с,
І все спочи́ло... Си́вий в ха́ту
І сам пішо́в відпочива́ть.

94. Місяць і зьвізди.

З усїх тїл небе́сних мі́сяць на́йблизший від землї, длято́го видає́ ся на не́бі ма́йже так вели́ким, як со́нце. Він є бога́то ме́ньший від со́нця а на́віть від землї. З ку́лї зе́мскої дало́сь би зробити 50 куль таки́х, як мі́сяць. Наколи́ би місяць був в такім віддаленю від землї, як со́нце, ба́чилиб ми єго́ тілько яко малу́ зьвіздочку.

Місяць є постійним това́ришем землї, окружа́є ї довко́ла і ра́зом з не́ю відбува́є доро́гу довко́ла со́нця.

Сьвітло, котри́м місяць сьвітить, не є єго́ вла́сне. Со́нце ки́дає зпо́за землї свій блеск на не́го; той блеск відбива́є ся від місяця, як від зе́ркала і дохо́дить до на́шої землї.

Місяць представля́є ся в рїжних ви́дах на не́бі. Часо́м єго́ зо́всїм не ви́дно. Ка́жемо тоді, що є н і в. Незаба́ром по но́вю ви́дно на не́бі вузку́ сму́гу сьвітла у ви́дї се́рпа, зве́рненого своїми рїжка́ми в лїву сто́рону (м о л о д и́ к). В сїм днїв по но́вю кружо́к місяця є вже до полови́ни осьвічений. Він є тоді подібний до по́льскої бу́кви D. Та зміна назива́є ся п е́ р ш о ю ква т и́ р о ю.

Від тепе́р кружо́к я́сний що ве́чер побільша́є ся а наконе́ць дохо́дить до повноти́. Тоді ка́жемо, що є п о́ в н я.

По пóвні осьвітлена часть кружкá стаé ся що рáз мéнша. Колий зменшить ся до половини, тодї кáжемо, що є послїдна кватира. По тій кватирі представляє ся місяць знов яко серп, áле кінцї єгó суть звéрнені в прáву стóрону. Серп той є подібний до бýкви С.

В сїм днїв по послїднїй кватирі місяця зóвсїм не вúдко, бо знов є нів. В прóтягу 4 нéдїль перехóдить місяць цїлý зміну. Такúх цїлúх змін в рóцї є 12, длятóго дїлимо рік на 12. місяців.

Молодúк. Пéрша кватúра. Пóвня. Послїдна кватúра. Пéред нóвом.

Часóм вхóдить осьвічений, пóвний кружóк місяця в тїнь землї, що находить ся мéжи місяцем а сóнцем. Тодї повстаé затьмінє місяця. Дéколи знов, колú місяць прúйде мéже зéмлю а сóнце, тїнь єгó дотикáє ся повéрхнї землї і твóрить на дéкотрих місцях землї хвилевé затьмінє сóнця.

Окрім сóнця і місяця вúдимо на нéбі безчислéнне множествó зьвізд. Одні з них, на пóзір дрібнéнькі суть в дїйсности величéзними кýлями, що сьвітять влáсним сьвітлом, подібно як сóнце. Ті називáємо зьвіздами стáлими. Інші кружáть так, як землá, довкóла сóнця. Такі називáємо планéтами. Нáйкрасшою зі всїх планéт є зірнúця, що укáзує ся на нéбі дéколи з рáна на схóдї, а в дéяких пóрах вечерóм на зáходї.

95. Молитви́ щоде́нні.

Моли́тва до св. Тро́йцї.

Пресвата́м Тро́йце поми́луй на́съ, Го́споди wчи́сти гр҃хи́ на́ша, Влады́ко прости́ беззако́нїа на́ша, Святы́й посѣти́ и и́сцѣли не́мощи на́ша, и́мене твоегѡ ра́ди.

Пресьвята́ Тро́йце поми́луй нас, Го́споди очисти́ гріхи́ на́ші, Влади́ко прости́ беззако́ния на́ші, Сьвяти́й відві́дай і сцїли́ немочи на́ші, за́для і́мени тво́го.

Моли́тва до св. Ангелів.

Всѣ́мъ небе́сным Си́лы, свати́и Ангели и Архи́ангели, моли́те Бо́га wсъ гр҃ши́ных҃ъ.

Всї небе́сні си́ли, сьвяті́ Ангели і Архи́ангели, моли́ть Бо́га за нас гріши́них.

Моли́тва до всїх Сьвяти́х.

Свати́и сла́внїи и всехва́льнїи Апо́столи, Проро́ци и Мч҃е́нници, и вси́ Свати́и, моли́те Бо́га wсъ гр҃ши́ных҃ъ.

Сьвяті́ сла́вні і всехва́льні Апо́столи, Проро́ки і Му́ченики і всї Сьвяті́, моли́ть Бо́га за нас гріши́них.

Покли́н пресьв. Тро́йцї.

Оу҃пова́нїе на́мъ Оте́цъ, прибѣ́жище на́ше Сы́нъ, и покрови́тель на́мъ е҃сть Дх҃ъ святы́й: Тро́йце свята́м, Бо́же на́шь, сла́ва Тебѣ́.

Упова́не на́ше Оте́ць, прибі́жище наше Син, і засту́пник наш Дух сьвяти́й: Тро́йце сьвята́, Бо́же наш, сла́ва Тобі́.

Прокíменъ.

Гóсподи, оу҃слы́ши моли́твꙋ мою́, внꙋ́ши моле́нїе мое́ во и҃стинѣ твое́й.

Гóсподи, вúслухай моли́тву мою́ і зверни́ ува́гу на проше́ннє моє́ в пра́вдї Твоїй.

Апóстолъ.

Бра́тїе: Ра́дꙋйтеся всегда́ ѡ҃ Гóсподѣ: и҃паки рекꙋ́, ра́дꙋйтеся. Кро́тость ва́ша разꙋ́мна да бꙋ́детъ всѣ́мъ челове́кѡмъ. Госпо́дь бли́зъ. Ни ѡ҃ чемже́ пецѣ́тесѧ, но во всѣ́мъ моли́твою и моле́нїемъ прошє́нїа ва́ша да сказꙋ́ются ко Бо́гꙋ. И҃ ми́ръ Бо́жїй, превосходя́й всѧ́къ ѹ҃мъ, да соблюде́тъ сердца́ ва́ша и҃ разꙋмѣ́нїа ва́ша ѡ҃ Хрїстѣ҃ Іисꙋ́сѣ. Прочее́ же, бра́тїе моя́, є҃ли́ка сꙋ́ть и҃стинна, є҃ли́ка че́стна, є҃ли́ка пра́ведна, є҃ли́ка пречи́ста, є҃ли́ка прелюбе́зна, є҃ли́ка доброхва́льна, а҃ще ка́ѧ добродѣ́тель и҃ а҃ще ка́ѧ похвала́, сі́а҃ помышля́йте. Имже́ и҃ наꙋчи́стесѧ, и҃ прі́ѧсте, и҃ слы́шасте, и҃ ви́дѣсте во мнѣ҃, сі́а҃ твори́те: и҃ Бо́гъ ми́ра бꙋ́детъ съ ва́ми.

Бра́тя! Ра́дуйте ся за́всїди в Гóсподї, і знов говóрю, ра́дуйте ся. Ла́гідність ва́шу най зна́ють всї лю́ди. Гóсподь бли́зько. Нїчи́м не журі́ть ся, лиш за́всїди в моли́тві і моле́ню прóсьби ва́ші обявля́йте Бóгу; і супокі́й Бóжий, щó перевисша́є вся́кий ум, най захова́є се́рця ва́ші і ми́сли ва́ші в Христі́ Ісу́сї. Впрóчім же, бра́тя мої́, о тім, що є правди́ве, що че́сне що пра́ведне, що чи́сте, що любе́зне, що похва́льне, що є якóю честнотóю, і якóю хва́лою, о тім гада́йте. То, чогó ви научи́ли ся, що прия́ли, що чу́ли і що ви́дїли в менї́, то твори́ть, і Бог супокóю бу́де з ва́ми.

Причáстенъ.

Оу҃слы́ши Гóсподи гла́съ мо́й, и҃мже воззва́хъ, и҃ поми́лꙋй мѧ. Аллилꙋ́їа.

Вúслухай Гóсподи гóлос мій, котри́м я візва́в, і поми́луй мя. Аллилу́я.

ЗМІСТ.

		стор.
	I.	
1.*	Величáйте Бóга	3
2	Цéрква	3
3.	Рáння молúтва	5
4.	Áнгели і пéрли	5
5.*	Три цьвíти	6
6.	Шануй рóдичів	6
7.*	Блáганє	7
8	Лист до сúна	8
9.*	Пóворот тáта	9
10.	Дóбрий син	11
11.*	Рýський дитúнї	12
12	Два брáтй	12
13.*	Сúрота	13
14	Хорóший жарт	14
15.*	Шматóк хлíба	15
16.	Хто бýде вíйтом	15
17.*	Слáва хлíборóба	18
18.*	Осíнь	18
19.	Два сусíди	19
20.*	Два приятелї	20
21	Нерóба	21
22.*	„За скóро — за пізно"	23
23.	Чоловік та жінка	23
24.*	До прáцї	26
25.	Дуб і потік	26
26.*	Одéн снїг білїє	28
27.	Архúповий млин	28
28.*	Колядá	31
29.	У ремісникá золотá рукá	32
30.*	Дуб і Лозúна	33
31.	Коваль	34
32.*	Павлóва хáта	35
33.	Брехýн	36
34.*	Огóнь і гай	37
35.	Пожáр	38
36.*	Весна́	39
37.	Скарб	40
38.*	Мир вам	41
39.	Лýчше **не** обіцяти, як слóва не держáти	41
40	Рíдкá щúрість	42
41	Євангéлиє від Лукú	43
42.*	Христóс воскрéс!	44
43.	Мúлостиня	44
44.*	Вéчер	47
45.	Правдúве щáстє	47
46.*	Хлóпець сúрота	49
47.	Ощáдний і скупáр	49
48.*	Зáяць і черепáха	51
49.	Рибарí	52
50.*	Бог заплатúв	53
51.	Дóбрий чоловік	54
52.*	Тугá	55
53.	Бабскí лíки	56
54.*	У жнивá	57
55.	На чáтах	58
56.*	Як старúй господáр сúна навчáє	60
57.	Молéбен до Пресьв. Богорóдицї	61
	II.	
1.	Пóворот до рíдного селá	63
2.*	Пóворот з чужúни	64
3.	Говорячий шпак	64
4.	Господáр в громáдї	65
5.*	Рíдна хáта	67
6.	Цéрков	67
7.*	Вечірня	68
8.	Осíннї прáцї господáрскі	69
9.*	Зимá та весна́	70
10.	Вúнахід штýки друкáрскої	71
11.*	Рóзум	72
12.	Упáдок самостíйности Великого Нóвгорода	72
13.*	Бýря на Чóрному мóри	74
14.	Сад	74
15.	Шкілка сíвок	76
16.	Ужúток з óвочів	77
17.	Начáльник громáди в повітóвім містї	78
18.*	Обжинки	80
19	Осíння прóгулька до лíса	81
20.	У гáю	83
21.	Мох	83
22.	Змíсли	84

		стор.
23.	**Необторо́жність**	87
24.	**Про́гулька по по́лю**	88
25.*	**Гей, гей воли́**	90
26.	**Управа пшениці**	91
27.	**Про́гулька на Шлеск**	92
28.*	**До пра́ці**	93
29.	**Опові́дане сплавника́**	94
30.	**Шкі́лка дере́в**	96
31.	**Бараболі**	98
32.*	**Злий кінь**	100
33.	**Сі́рка**	100
34.	**Стрільни́й по́рох**	101
35.*	**Степова́ ро́жа**	102
36.	**Чия́ слу́жба ле́кша?**	102
37.	**Млин**	103
38.	**Князь Констант. Остро́гский**	103
39.	**Буде́ва лю́дского ті́ла**	106
40.	**Що ді́є ся з ті́лами під час горі́ня?**	107
41.	**Зача́дженє**	109
42.	**Звідки бере́ ся тепло́?**	111
43.	**Унія люблинська**	112
44.	**Тепло́ зміня́є об'є́м ті́л**	114
45.	**Князь Васи́ль Остро́гский**	115
46.	**Товщі, ми́ло і сьвічки**	117
47.	**Сьвятий Йосафа́т**	119
48.	**Кров і ї́ї кру́женє**	122
49.*	**Коляда́**	123
50.	**Зима́ на селі**	123
51.	**Воро́бчик**	124
52.	**Кипі́нє і паро́ванє**	125
53.*	**Солове́йко**	126
54.	**Нема́ неужито́чної рі́чи на сьвіті**	127
55.	**О го́лосї**	128
56.	**Станїслав Жо́вківский**	130
57.*	**Куди́ нам іти́?**	132
58.	**Чим і як тра́вимо?**	132
59.	**Льокомоти́ва**	133
60.	**Во́дна о́бласть Дніпра́**	134
91.	**Чим живимо́ ся?**	137
62.	**Наїзї**	138
63.	**Петро́ Конашє́вич Сагайда́чний**	140
64.*	**По бо́ю**	144
65.	**Скло**	144
66.	**О годівлї худо́би**	145
67.*	**Вовк та кінь**	146
68.	**Оле́на моло́чниця**	147
69.	**Ублагороднєнє дере́в о́вочних**	148
70.	**Ле́гкі і віддиханє**	150
71.*	**Хо́че ся жи́ти**	151
72.	**Ви́живок рости́н**	151
73.	**Вага́**	152
74.*	**Міро́шник**	154
75.	**Приго́да Яна Собє́ского на ло́вах**	158
76.	**Пашні рости́ни**	158
77.	**Горо́д яри́нний**	160
78.*	**Надія**	162
79.	**Цьві́т я́блінки**	163
80.	**Рости́ни утрійні (їдкі)**	164
81.	**Відсі́ч Відня від Ту́рків в р. 1683**	164
82.	**Евро́па**	166
83.	**Шкідні кома́хи**	166
84.	**Полудне́ві краї**	168
85.	**Помічники рільника́**	169
86.	**Краї середу́щої і за́хідної Евро́пи**	170
87.	**Рости́ни промисло́ві**	171
88.	**Шве́ди у Льво́ві**	172
89.	**Про пчо́ли**	174
90.	**Вужі і зми́**	175
91.	**Земля́**	176
92.	**Со́нце**	177
93.	**О за́ході со́нця**	178
94.	**Місяць і зьвізди**	179
95.	**Молитви́ щоде́нні**	181
96.	**Моли́тва за вся́ке про́шенє**	181

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 19 14 06 004 9